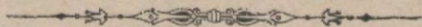

Üleüldine
Isamaa ajalugu.

I.
Gestlaste ajalugu,
kõige wanemast ajast nende priinise
kantamiseni.

Kirjutanud

A. Saal.

Rakweres, 1893.

N. Erna kuluga trükitud.

Дозволено Цензурою. Юрьевъ, 11. Мая 1893 г.

ENSV TA Fr. R. Kreatzvaidi nim.
Kirjandusmuuseumi
ARHIIVRAAMATUKOGU

J. R. 2365

Печатано въ типографіи Г. Куза въ г. Везенбергъ 1893 г.

Geskõne.

Mis noorepõlwe mälestused ühiskule inimesele, seda on wana ajalugu terwele rahwale. Ilma ajaloota on ühe rahwa elu kui päew ilma hommikuta ehk nagu aasta ilma kewadeta. Meie ei saa olewikust mitte aru, kui minewik tundmata on. Ajaloo käigus ei ole midagi kogemata juhtunud, waid kõik käib seal ühe seatud, tarwiliku korra järele. Kui meie sellest aru ei sa, siis tuleb see meie puudulisest ajaloo tundmisest. Siis ei ole meie weel seda suurt näitelama näinud, mille peal rahwad ja riigid kõige oma elu ja wõitlemistega, tõusemise ja langemisega meie filmade eest mööda käiwad. Siis ei ole meie minewiku teki taha pilku wõinud heita, kus kõiki neid sündmusi, mis meil praegu käes on, ette walmistati ja sünnitati. Isamaa ajalugu ei tohiks kellegile tundmata olla, sest ainult selle waral õpime heast, mis siin korda saadetud, õiget lugupidama ning halwa eest endid hoidma. Sa ajaloo keelt mõistab küll iga mees, kelle film üle oma küla piiride seletab, sest ta sõnad on sündmused, mis pikse keelel kõnelewad ja rahwaste üle kohtu otsust kuulutawad.

Raua aega olen ma, ja wistist nii mitmed isamaalapsed, ühe täielisema isamaa ajaloo ilmunist ootanud. Aga et siin lootus tühjaks jäi ja keegi ajaloo mees.

tööle ei astunud, siis võtsin mina viimaks julgust ja hakkasin kaua aega korjatud materjalist üleüldist isamaa ajalugu kirjutama. Kui hästi see nüüd mul korda on läinud, selle üle saab muidugi ajaloo tundja otsust andma. Mina omalt poolt olen katsunud kõik tähtsamad sönunid ja sündmused lühidelt üles panna, mis jõud kandis kokku korjata. Et siin veel pea midagi enne tehtud ei ole, siis ei võinud see töö mitte kerge olla. Ajaloo tundja vaatab muidugi teise filmaga ta peale kui lahke lugeja, kes ainult sündmuse tahab ning kõik seletused ja tähendused ilmaaegselt ja tülitavaks peab, mis ta raamatust peale lauba leiab. Tundjat ei huvita mitte sündmuste jutustamine, vaid nende põhjendamine — tööle. Mõlemate nõudmist ei ole ühe korraga võimalik täita. Viimasele ei ole ma ka seda raamatut kirjutanud. Kui ma siiski esimesele jaole, mis veel iseäranis kõikum ja wankum on, mõned hallikad juurde olen tähendanud, siis sündis see sellepärast, et iga ajaloo sõber, kes ühe ehk teise küsimuse üle laiemaid teadusi soovib, kui see raamat anda suudab, seda ise järele võib lugeda. Paraku on need hallikad küll kaugelt suuremal hulgal võerakeelsed ning wähe- del saab neid käepärast olema. Aga üks ehk teine raamat võib siiski saada-awal olla. Et Gestikeeles ise nii wähe hallikaid olemas on, sinna ei või ma midagi parata. Ma olen niipalju neid tarwitanud, kui neist minu kätte on saanud.

Et tähenduste all mõned hallikad õige tihti ette- tulewad, siis lubagu lahke lugeja ennast siin kohal tähtsamate ajaraamatute kirjutajatega lühidelt tut- wustada.

Bremeni Adam (Adam Bremensis) oli Bre-
meni linnas peapiiskop ning kirjutas 1076 Daani
ajaraamatu (De situ Daniae) ja kiriku ajaloo (Histo-
ria Ecclesia), milledes ta meie maa ajaloo kohta sõnu-
mid sees on.

Nestor, Petcheri kloostri munk Riiewis, sündis
1056 ning kirjutas 11. aastajaja lõpul esimese Wene
ajaraamatu, (ЛѢТОПИСЬ НЕСТОРА) mida mitmed teised
mehed pärast teda kuni 17. aastajaja sisse edasi kirju-
tasivad. Pea 18. aastajaja lõpuni seisis see Weneaja-
loole nii tähtjas töö ja mitmed teised kirjad weel
trükkimata. Kellegil teisel rahwal ei ole nii tähtsaid
dokumentisid wanast ajast järele jäänud.

Saxo Grammaticus, Daani peapiiskopi Absa-
loni sekretär ja praost, kirjutas 1203 Daani ajalugu
(Saxonis Grammatici Danor historiae). Tema ajalugu
ulatab wäga wana aja sisse tagasi, ning on rahwa-
suus elawatest mälestustest (Saga) ning lugulauludest
(Edda ja Heimskringla) kokku wõetud. Sellepärast ei
pea uuemad ajaloo kirjutajad tema tööst lugu.

Läti Hindrik, preester Liwimaal ristiusu toomise
ajal, wõttis missiooni tööst tegewalt osa ning kirjutas
ajaraamatu, mis Sakslaste siatulemisega 1157 algab
ning Gestlaste ärawõitmisega 1227 lõpeb. See aja-
raamat on kõige tähtsam hallikas sellest suurest aja-
järgust, mis meie maale ristiusku tõi ning wabaduse
wiis. Ta sõnumid on ustawad, sest et nende kirjutaja
palju sündmusi oma filmaga nägi. Oma suures usu
töö usinusel ning waimustuses on ta aga paganate
peale liig musta prilli läbi waatanud ning sellega oma
kalli töö wäärtust wähenanud. Rahwa elust, kombe-

test, usust, sissimistest ja välimistest toimetustest ei kirjuta ta pea midagi. Tema ajaraamat on Tungi tõlkel ja Gesti keeles ilmunud.

Dietleb von Unpeke Riimikroonik (Livländische Reimchronik) on aastal 1296 Tallinas salmides kirjutatud, algab ka Sakslaste süia tulemisega ning ulatab kirjutamise aastani. Terve kroonik on vanas labas Saksa keeles ning 12017 rida pikk. Ta kirjutaja on wististi üks ordu rüütel olnud, mis sellest välja paistab, et ta ordumeistrit kõrgeks tõstab ning kirikuisadest põlastusega räägib, kes teisi waprusele manitsewad, aga ise paku jooksewad. Ta kirjutuse wiis on ilmlik, mitte kiriklik, nagu Läti Hindrikul. Paljuist lahingutest on ta ise osa wõtnud.

Moritz Brandis kirjutas Liivi ajalugu kõige wane-
mast ajast kuni 1238. aastani. Tema hallikad on Daani ajaraamata kirjutaja Soro, Joh. Magnus, Snorro Sturlesson ja Skandinaavia muinaslood (Sagas). Tema ajalugu on kuues raamatus kirjutatud. 2 esimest räägivad Gesti ja Läti rahwast ja nende muinas ajast, 3—5. raamat sellest ajast, millest Läti Hindrik ka oma kroonika kirjutas. Brandise hallikas oli Unpeke riimikroonik ja „wanad kirjutatud kroonikad.“ Läti Hindrikut ta ei tunnud. Wiimased raamatud toowad mõned kõige wanemad Liivi seadused. Surm tuli waele ja lõpetas ta töö ära. Täieste ära trükitud on ta ajaraamat Liivi wana aja kroonikate fोगus: Monumenta Livoniae antiquae III. köide

Salomon Henning, kes 1528 Weimaris sündis ning noorest saadik Liivi ordu ja pärast ordumeistri Kettleri teenistusesse astus, kirjutas ordu langemise

ajast Liivi ja Kuuramaa ajaraamatu (Lyfflendische Churlendische Chronica). See ulatab 1554. aastast 1590 aastani ning avaldab ainult asju, mis kirjutaja oma filmaga näinud.

Johann Kenner tuli Bremenist 1555 Liivimaale ning sai esite Paide siis Pärnus komturi juures sekretäri koha, kus ta maad ja rahvast ja ka nende ajalugu tundma õppis ning ajaraamatu kirjutamise talal tööse hakkas, mis tema surma aastani 1583 ulatab. Wanemat aega on ta Sary, Thomas Horneri ja Hermann von Wartbergi kroonikate ja rahwa suus elawate mälestuste järele kirjutanud, omast ajast aga oma filmanagemise järele. Tema ajaraamatu käsikiri oli Sakjamaale wiidud, kust ta Bremeni ülikooli raamatukogust alles 1871. aastal üles leiti ning Konst. Höhlbaumi läbi mõni aasta pärast seda trükki anti.

Balthasar Russow, Tallina Pühawaimu kiriku õpetaja, kirjutas Liivimaa ajaraamatu (Chronika der Provinz Lyfflandt) kuni 1583. aastani. Tema annab rahwa elukorrast, ordu ja Katoliku usu kõrgetest waimulikluse meeste kõlwatusest rohkem teadust, kui teised enne teda. Suri 1600.

Thomas Hiärne, sündimise poolest Rootslane, elas 17. aastasajal Läänemal mõisawalisejana. Tema Gesti, Liivi ja Lätimaa ajalugu (Ghst-, Lief- u. Lett- länd. Geschichte) on 7 raamatus kirjutatud, esimene ajaloo kirjutaja, kes hallikaid teada annab. Muinas ajaloo on ta Sary, Magnuse, Snorre ja Bremeni Abdama järele kirjutanud, kus Gestlased juba Abrami ajaga ette astuvad.

Paul Einhorn piiskop Kuuramaal kirjutas 1636 Läti ajaloo (Historia Lettica) ja (Reformatio gentis lettiae), mis palju tähtsaid teadusi ka meie Eesti rahva pagana ajast toovad.

Franz Nyenstädt oli Liivimaale rändanud Sakslane, elas 1554. aastast saadik Tartus kaupmehena, läks siit 1571 Riiga ning sai 1586 seal bürgermeistriks. Tema ajaraamat (Livl. Chronik) räägib Sakslaste meie maale tulemisest pikemalt kui Läti Hindrik ja teised wanemad kroonikad. Et ta aga hallikaid nimetanud pole, siis ei peeta tema laiemaid sõnumid mitte tõeks pidamise vääriliseks.

Kristjan Kelch, õpetaja mitmes kohas Eesti maal ja pärast Tallinnas, kirjutas oma Liivi ajaloo (Lief-
länd. Historia) wanemate ajaraamatute järele viies raamatus ja algab ka Abrami ajaga nagu Brandis, Renner ja Hiärne. Suurest Põhjasõjast kirjutas ta iseäranis pikalt ja laialt, mill ajal ta ise ka elas, oma „Historiale“ lisa (Continuation). See ulatab 1692—1707 aastani. Väga tähtjas tükk Põhja sõjast. Katk lõpetas ta elu Tallinnas 1710 ära, millega ka ta ajaraamatu kirjutamisele ots sai.

J. G. Arndt, gümnaasiumi koolmeister Ruresares, kirjutas Liivi ajaraamatu (Liefländische Chronik) kahes raamatus: 1) Liivima oma esimeste piiskoppide ja 2) oma ordumeistrite all. Esimeses jaos ilmub Läti Hindriku ajaraamat esimest korda Saksa keelses tõlkes tema Ladina keeles välja andja Gruberi ja Arndti enese tähendustega. Teises jaos on wanad Liivi seadused ordu ajalooa. Arndti ajalugu ilmus 1747—53.

Friedrich Gadebusch, Tartu bürgermeister, uuris
 suure hoolega meie maa wana aega ning awaldas oma
 kirjatoöd Liwimaa aasta raamatute (Livländische Jahr-
 bücher) nime all neljas jaos ja 9 raamatus. Neis
 raamatutes on ta kõik sõnumed kogunud, mis ta aja-
 loo kirjutajatele tähtsad arwas olema. Ilmusiwad
 Riias 1770—83.

A. B. Supel kirjutas 1774—89 kolm pakku
 raamatut koduma sõnumeid (Topographische Nachrichten
 von Lief- u. Ehfland) ning termelt 28 jagu Nordische
 Miscellaneen ja 18 jagu Neue nord. Miscell. Supel
 oli Põltsamaal õpetaja ja hoolas kirjamees, kes oma
 jõudu mööda ajaloo kirjutajatele materjali kogus.

Mööda läinud aastasaja lõpuni oli materjali Liwi-
 Gesti ajaloo jaoks kogutud. Kõik hakkasiwad mitmed
 mehed pea ühel ajal tööle ning Schlözeri, Friebe,
 Merkeli ja Zannau sulest ilmusiwad üksteise järele
 ajaloo raamatud trükis. Need kirjad pakkusiwad suu-
 remalt jaolt aga rohkem lõbusat lugemist kui tõst
 ajalugu ja andsiwad nurisemiseks asja, mis iseäranis
 Merkeli wastu väga suureks kaswis, sest tema oli esi-
 mene mees, kes oma kirjades awalikult waese kannu-
 taja rahwa eest wälja astus. Temaga ühendasiwad endid
 ka mõned teised auusad inimeste sõbrad. Liwi ajaloo
 kirjandus jäi sellest ajast saadik aga mõneks aasta küm-
 neks soitu. Siis aga ärkas ta uue jõuga ning tõi
 meile hoopis uue aja. Õpetatud mehed astusiwad käes-
 olewa aastasaja neljandamal ja wiierendamal kümnel
 mitmes kodumaa linnas kokku ja asutasiwad seltsid,
 kellede peaulesanne siamaale meie maa wana ajaloo
 uurimiseks on jäänud. Oma aastaraamatud täitsiwad

nad sõnumitega, mis uuesti wanast ajast wälja oli
 uuritud ehk mis kudagi wiisi muistse aja pimeduse sisse
 mõnda walguse kiirt jõudis heita. Nüüd on nende selt-
 sibe kirjadest kaunid kogud saanud ja nad kaswawad
 ikka weel. Tartu Õpetatud Gesti Selts on juba üle
 50 aasta tööd teinud ja iga aasta oma kirjad (*Ver-
 handlungen ja Sitzungsberichte*), Läänemere kub. aja-
 loo ja wana aja teaduse selts 1837. aastast jaadik ja
 Tallina kirjanduse selts oma *Beiträge* 1860. aastast
 jaadik wälja annud j. n. e. Mitte sellest üksi ei olnud
 küllalt, mis hulk õpetatud seltisid omalt poolt tegiwad,
 waid ka erainimesed ei waadanud waguft pealt. Seal
 asutati aja kirjad küll lehe küll raamatu näol, ikka
 wana aja uurimiseks. Kodumaa (*Das Inland*) ilmus-
 terwelt 27 aastat nädalalehena 1836—63, kōit wane-
 mad kroonikad koguti ja anti trükis selle üleüldise peal-
 kirja all wälja: *Monumenta Livoniae antiquae*,
 kolm pakku kōidet ning aeti pärast seda tööd *Skripto-
 res rerum Livonicarum* nime all edasi. Professor
 Bunge põhjendas Liimi, Gesti ja Kuura algkirjade
 raamatu (*Urkundenbuch*), millest nüüd 9 pakku kōidet
 trükis on ilmunud. Palju mehi, nagu *Rapierky,*
Schirren, *Kruse,* *Rußwurm,* *Grewingf,* *Pabst* j. n. e.
 on palju tööd teinud materjali kogumises ning v. *Richter,*
 v. *Rutenberg,* *Kröger,* *Kienits* ja weel mõni muu hak-
 kasiwad 60 aasta ümber kogutud materjalist ajaloos
 raamatuid kirjutama. Üksi *Richter* on oma töö, mis
 7 kōidet suur, lõpule jõudnud wiia, kuna teised praegu
 weel pooleli on. Need raamatud on aga kōit Liimi-
 maa ajaloost Sakstele kirjutatud, milledes maa päris-
 rahwast ainult mööda minnes fiin ja seal nimetatakse.

Essolew raamat on oma ülesandeks teinud just Eesti rahwa lugu kõige täielikumalt ette tuua ning teistest rahwastest selle juures ainult nii palju rääkida, kui seda asjakäigist arusaamiseks tarwis on üleüldise isamaa ajaloo mõistmiseks.

Sell wiisil on ajaloo kirjutajal lõpmata suur kirjanduse wäli ees ning töö nõuab suuremat hoolt kui enne. Wähe, wäga wähe on siiski nendest kirjade legionidest meie Eesti rahwa kohta leida, sest meie ajalugu on dieti juba hakatusel kadunud. Kõige wähem sõnumid leiame weel rahwa elu, kombete ja usu kohta. Siiski peame katsuma neist kivistestest, mis nii laiali on pillatud, majakest ehitada. Mõne aja eest ütles üks tähtjas õpetatud mees ajaloo kirjutamisest, et see mitte igamehe asi ei olla, kes mõneaasta ajaloo hallikaid on uurinud, waid see nõudwat kõige pealt osawat meistrit laia filmaringi ja wäsimata meelega, kellel peale selle weel kaunid loomu anded ja õige kriitika ei tohtiwat puududa. Alles siis wõida tema tööst niisugune ehitus saada, mille sisse iga mees kui templisse astuwat.

Minu töökene ei taha mitte niisugune walmis loss olla, waid ta on kui alandlik hurtsik, kus reisija niikaua wõiks wiibida, kuni see meister tuleb, kes meile lossi ehitab. Palun senniks esolewa tööga leppida.

Braegu on weel palju asju waidluse all, mille üle õiget otsust ei teata. Raugemate aastasadade seest tõtt wälja otsida, kust wähe ja siiski weel segaseid sõnumid saame, on rassem töö kui liiwa seest kulda puhastada. Ma ei ole kogemata mõnes asjas teist seisukohta wõtnud, kui üleüldse maksaw on. See sündis

Sellepärast, et suurem hulk ajaloo kirjutajaid oma tööd üksteise järel on teinud, millega hulga tõendusel tihti ühe ainja mehe otsuseks kokku kuimavad. Sellepärast ei tohiks nende vastu käimine mitte kaela kohtu vääriline süü olla. Kui seda, mis siin õigeks olen pidanud, põhjustega ümber lükatakse asja tundjate poolt, siis võib see ainult meie ajaloo teadust edendada ja tema sõpru rõõmustada. Lõe poole püüame meie juugaiks.

Tartus, juuli kuul, 1892.

Maamatu kirjutaja.

I. Muinas aeg.

A. Rahwa elu.

1. Sisfejuhatuseks.
2. Gestiased ja nende sugulased.

I. Kodune elu.

3. Kodu.
 - a. elumajad,
 - b. külad,
 - d. majakord.
4. Perekoona elu.
 - a. abielu,
 - b. üks naine,
 - d. eluviisi kõlbud,
 - e. õpetused mõrsjale.
5. Surnute matmine.
 - a. põletamine,
 - b. matuse pidud.
6. Võeraste sõnumid Gestiastest.
 - a. Merewaigu otsijad Greekl. ja Rooml.,
 - b. Orpheus,
 - d. Pindar,
 - e. Pompenius Mela,
 - g. Journandes,
 - h. Tacitus.

II. Riigivalitsus.

7. Kuningad.

Hardaan,
Olimar,
Herodoti sõnumid,
Wulfstani reisi-kiri,
Liimikuninga poeg Biko,
Muinasjutud.

8. Wanemad.

9. Malewa.

10. Maja.

11. Rihelkonnad.

12. Linnad.

13. Seadus ja kohus.

III. Sõjapidamine.

14. Gestlaste sõjamehe kuulsus.

Sõjad maal,
Riisumised merel,
Uhed paganad,
Gootl. ja Daanl. ei puudu Gestlastesse,
Saarlaste sõjad,
Malewa suurus ja sõjalaewade hulk.

15. Sõjariistad.

16. Sõda.

Rõuküsimine jumalatekt,
Sõja hakatuse aeg ja wiis,
Sõdimine. Waenlase walwamine,
Malewa kokkukutsumine,
Rahutegemine,

Sõjamangid,
Rahu ajal.

IV. Töö ja teenistus.

17. Glu ülespidamine.

Kala püük,
Tahi pidamine,
Karja kasvatamine,
Põllutöö,
Rikkus,

18. Kauplemine.

Raha,
Sõbe,
Peromaa jumala kuju,
Muud tõendused,
Kaubalinn ja laadad,
Tee Hommikü maale,
Rahad (nahk rahad),
Merewait,
Koomlased Kristuse süüd. järele,
Tacitus mere waigu üle,
Teised kauba asjad,
Wisbi linn,
Riisumised,
Kosjarid,
Riisutud wangid,
Maanteed.

V. Ust.

A. Rõrgemad wõinud.

19. Looduse auustamine.

20. Jumalus.

Ülem jumal Wana isa,
Taara, Uku, Piffer,
Taarawita, Taarapita,
Siied.

Jumalate eluase,
Wanemuine, laul ja kannel,
Ilmarine, taewas, Suta filmawari,
Turris,
Lämmeküine,
Wiboane,
Ahto,
Tuuleema.

21. Alamad waimud.

- a. Weewaim,
- b. Majawarjajad.
- d. Usfid õnne andjad,
- e. Fondid, kodukäijad j. n. e.
- g. Maa-alused, j. n. e.
- h. Metsik,
- i. Luupaine,
- k. Sarmik.

22. Maailma loomine.

- a. Singe edasi elamine pärast surma,
- b. Manala ja Toonela,
- d. Mana.

23. B. Jumala teenistus.

24. Preestrid.

Targad, nõiad oma kunstis kuuljad,
Sõna, tuule Manatargad,
Üks preestri sugust mees.

25. Kriive,
Kallijärw Saaremaal.
26. Templid.
Hüed,
Hiimaa,
Dhwripaigad,
Zumalate kujud,
Taara kuju Ebawere mäel,
Kuldikujud,
Peromaa jum. kuju.
27. Dhwer ja palwe.
D. Pühad.
28. Aasta,
kuu,
nädalad,
pühad.
29. Suuremad pühad.
a. Hingede aeg,
b. Ulu püha,
d. Suwe püha,
e. Lurrise püha.

VI. Hariduse seis.

30. Kunsttööd.
linnad,
sillad,
maanteed,
laemad.
31. Tähe teadus.
32. Kirja kunst.
kalender.

33. Luule.
Arstimine.

B. Muinaslugu.

34. Hallikad ja nende väärtus. Sissejuhatus.
I. Babad Cestlased.

35. Sigtuna ehitamine.

a. Siggo.

b. Keriko.

36. Kuurlaste ja Cestl. ühendus.

a. Rapt.

b. Amolus,

d. Gotilla,

g. Godorich,

h. Filinnar.

37. Soomlased ajaloos.

Gram ja Pigne.

38. Kuurlaste võit.

a. Hading,

Liiser,

b. Hauduann,

Cest. rikkad ja nende kuningas,

d. Loffer.

39. Kuura kuningas Darno.

Froto,

Darno.

40. Kuningas Harduan.

41. Uus maen Cestlastega.

a. Hotbrod,

b. Hother,

d. Kurik.

42. Paremad päevad.
a. Attilo,
b. Botuid,
d. Karl.
43. Cestlaste mõit ja vabadus.
a. Grimmer,
b. Froto,
d. Gelder.
44. Uus vabaduse kitsendamine.
a. Grif,
b. Lindarm,
d. Cesti kuningas Dagon.
Kisti usu aeg.
45. Kuningas Olimar.
a. Amund ja Toodo,
b. Holbanus.
d. Froto III.
46. Kangelane Tarkader.
- II. Tähtsus väljaspool kodurada,
47. Sootide seadus.
a. Hermanrich,
b. Harald,
d. Theodorich suur ja ta tänu kiri.
48. Liivi küniga poeg Biko.
a. Hermerich,
b. Broder.
49. Riivide pea lahing. Ingwor.
50. Leised mõidud.
a. Anund,
b. Ingiald,

- d. Iwar Widsfami.
e. Brawolla lahing.
51. Wene riigi põhjendamine.
Kurik, Sineus ja Erumor.
52. Gefeilased esimeste wene suurwürst. ajal.
a. Wulfstan,
b. Oleg,
d. Igor,
e. Wladimir.
53. Röömitud kuninga poeg.
a. Olaf,
b. Rerke,
d. Reas ja Refon,
e. Sigwid.
54. Kuurlaste rikkus.
55. Surjewi ehitamine. Jaroslaw.
56. Esmised risti usu katsed.
a. Unno,
b. Ansgar,
d. Adalbert,
e. Boleslaw,
g. Bruno,
h. Kriiwe,
i. Swen III.,
k. | Harold.
| Kanut Püha.
- l. Wladimir Monomach.
57. Ristisõidud.
a. Olaf Hunger,
b. Suur nälg.
d. Erik.
-

II. Ajalooline aeg 1158—1227.

A. uus waenlane lähenemas.

I. Armastus ristiusu külwaja.

58. Ettewalmistused.
59. Esimene piiskop Meinchart.
Esimised ristiusu katsed,
Üksküla kantsi ehit.
Theodorichi kimbatud.
60. Berthold.
Ristisõitjad Liivi maal,
Liivl. tüli piiskopiga,
Bertholdi ots.

II. Luli ja mõõd ristiusu wäljalaotaja.

61. Piiskop Albert,
62. Liivi ordu,
63. Merelahing Saarlasega,
64. Raupo Roomas,
65. Littawide tülid,
66. Liivlaste sõjad ja langemine.
Wladimir,
Kirian ja Laiian,
Lembewalde,
Ako,
Dabriel,

- Liivlaste ristimine,
Gotsfried Loreidas,
67. Lätlased heidavad heaga alla.

B. Pitse pilw pea kohal.

I. Esimesed pörutused.

68. Sakslaste esimene sõda Gcstl.
Dtepea all,
Gcstl. Breeweri all,
Nastane rahu.
69. Liivi ordu kolmatus,
Kaebdused ordu üle,
Winno surm,
Wolkiin II. ordum.
70. Uued sõjaplaanid.
Riisumine Gcstimaal,
Mlobrand Ugaunis,
Merelahing.
71. Sõjad Dtepea all,
72. Liivlaste, Kuurl. ja Gcstl. ühendus.
73. Gcstlaste mõit Ümera jõel.

II. Wälf lööb jasse.

74. Soontagana ärawõitm.
75. Wiljandi linna ärawõitm.
76. Gcstlased Imera jõel.
77. Önnetu lahing.
78. Piiskopi mõidu lootus, Baaslau rahu.
79. Loreida Liivl. mässamine.
80. Sõda Kotali rahwaga.
Lembitu ristimine.
81. Gcstl. Riia all.

82. Meresõda Saaremaa rannal.
83. Gestlased kahe tule wahel.
Maa jagamine.
84. Wenelaste ja Gestl. ühendus.
Sõda Dtepea all,
Lembitu wäetogumine,
Wõitlemine ja Langemine Paala jões.
85. Siljaks jäänud abimees.
86. Uus waenlane.
87. Veel üks waenlane.
88. Sõjad Daanlastega.

D. Glu ja surma peal.

89. Saarlaste wõit Daanlaste üle.
90. Wõit kindlal maal.
91. Sõja õnn kaalu peal,
92. Dodedud abimehest saab uus waenlane.
93. Tartu langemine.

E. Cha kustumine.

94. Uued ette walmistused.
95. Saarlaste langemine ja ristimine.
96. Wõitjate riid isekeskis.
97. Pilt tagasi.
98. Alberti surm ja Kuurlaste allahetmine.
Tähendused muinas aja kohta.

1. ...
2. ...
3. ...
4. ...
5. ...
6. ...
7. ...
8. ...
9. ...
10. ...
11. ...
12. ...
13. ...
14. ...
15. ...
16. ...
17. ...
18. ...
19. ...
20. ...
21. ...
22. ...
23. ...
24. ...
25. ...
26. ...
27. ...
28. ...
29. ...
30. ...
31. ...
32. ...
33. ...
34. ...
35. ...
36. ...
37. ...
38. ...
39. ...
40. ...
41. ...
42. ...
43. ...
44. ...
45. ...
46. ...
47. ...
48. ...
49. ...
50. ...
51. ...
52. ...
53. ...
54. ...
55. ...
56. ...
57. ...
58. ...
59. ...
60. ...
61. ...
62. ...
63. ...
64. ...
65. ...
66. ...
67. ...
68. ...
69. ...
70. ...
71. ...
72. ...
73. ...
74. ...
75. ...
76. ...
77. ...
78. ...
79. ...
80. ...
81. ...
82. ...
83. ...
84. ...
85. ...
86. ...
87. ...
88. ...
89. ...
90. ...
91. ...
92. ...
93. ...
94. ...
95. ...
96. ...
97. ...
98. ...
99. ...
100. ...

I. Muinas aeg.

A. Rahwa elu.

1. Sissejuhatuseks.

Praegused Läänemere kubermangud on meie ajaloo laan, kus meie esivanemate elu ja olu, mõitlused ja viletsused wana halli aja sees warjul seisawad. Tun- gime selle pimeda laane sisse ja vaatame, mis järe- laja meie seal oma esivanemate üle kuuleme.

Tuba esimeste sammude järele leiame endid pime- das teeta metsas. Minsad teejuhid on seal ütsikud laiali pillatud jäljed. Arwa puutub meile mõni kirjalik tunnistus filma — meie tunnistajad on wanad hauad oma kõdunenud luudega tee ääres, mis ütsi uurijaga kõnelewad, kes nende sõnata keelt mõistab. Kohutam waiikus walitseb ses muinasjutulikus laanes. Meie seisame kui lõpmata suure matuse aia peal, täis hau- dasid ja meie silm otsib asjata ristikirja. Minult mõe- rad, kaugelt kõrwu kostwad healed annawad meile wähe selgust.

Need mõerad healed on teiste rahwaste ajaraama- tud, mis mööda minnes siin ja seal ka meie esivane- mate peale näitawad. Minult järele jäänud jälgede, oma ja mõeraste muinasjutuliste sõnumite peale jul- geme reisikeppi kätte wõtta ja teele astuda.

2. Gesticlased ja nende sugulased.

Gesticrahwas on suurest Tschudi-Soome rahwa perekonnast, kes Kesk-Aasia ¹⁾ mägiselt maalt tulles ennast üle terve põhjapoolse Wenemaa laiali laotas ²⁾. Tschudid ehk Skiidid ³⁾ olivad wanal ajal wägew rahwas. Nastal 639 enne Kristuse sündimist ajasiwad Nastast tulewad Skiidid endised Wenemaa elanikud Tsimbrid ⁴⁾ eest ära ja jäiwad ise nende asemele elama. Tsimbrid põgenesiwad Weike-Astiasse osalt ka Jütimaale. 637 läksiwad Skiidid üle Kaukasia mägestiku Astiasse ja wõitsiwad wägewa Afsria riigi waenlase Guaxarese ära, kes Ninive linna ümber oli piiranud. Neli aastat pärast seda olivad nad Palestinas, kust neid Meeda rahwas aastal 610 tagasi ajas. 531 enne Kr. wõitis kuulus Pärsia kuningas Cyrus Skiidid ära, aga langes ise ka ses sõjas. 515 sõdisiwad Skiidid Babeli kuninga Dariusega, kes juure sõjawäega praegust Wene-maad mööda kaugele üles põhja tungis ⁵⁾. Sell ajal räägitakse juba kahesugustest Skiididest. Ühed olivad karjakaswatajad ja ümberrändajad wõi nomadi-Skiidid kuninga Idantiruse ja teised põlluharijad Skiidid (melanchlanid ehk mustakuue kandjad) ⁶⁾ kuninga Skopfise all. Musta kuue kandjad rändasiwad Dariuse ajal põhja poole ja jäiwad ühel maal elama, kus palju järwesid oli ⁷⁾. See järwerikas maa oli wistist Soome-maa. Selle järele wõiksime Soomlaste rändamist nende praegusesse elukohta 6. aastasaja fiske (515) enne Kristust arvata. Sinna maale olivad Gesticlased ja Soomlased wististe üks rahwas ja asusiwad põhjapoolsel Wenemaal Läänemereft Urali mägestikuni ⁸⁾. Et

Soome sugu rahwad kord laialt Wenemaal on elanud ⁹⁾, feda tunnistawad Wene maakondade ja jõgede nimed, mis Gesti keelest on wõetud ¹⁰⁾. Ka kultura jälgi on Gesticlased Wenemaal jätnud, iseäranis põhjapoolsete Wenelaste keelesse, kombetesse ja rahwa lauludesse ¹¹⁾. Siis tungiswad Slaawi rahwad lõuna poolt Wene- maale ja lõhkusiwad nad koost ära. Ühed liitsuti õhtu poole Läänemere kallastele, teised hommiku poole Urali mägedeni ja kolmandamad ülesse põhja Jäemere- randa eest ära. Suur Ischudi sugu rahwas lagunes rahwa killukesteks, kes weiksete rahwastena weel tänini põhja ja hommiku poolsel Wenemaal edasi on elanud. Hommiku pool oliwad kaua aega Peramaalased wõi Bjarmalased ¹²⁾ kõige tähtsamad, kuulsad oma rikkuse ¹³⁾ ja tugewuse poolest. Neil oli oma riik ja walitsus, ise oma jumalad ja hiied ¹⁴⁾. Mõned peawad Bjarma maad muinasjutuliseks Kunglamaaks ¹⁵⁾. Tei- sed rahwad oliwad Karjalased, kust Soomlased suurema- jao oma Kalewala korjanud ¹⁶⁾, Soomlased, üsna põhja jäämere ääres Laplased, lõuna pool Liimlased ja Kuurlased j. n. e. Praegused Gesticlased asusiwad 1. kristlikul aastasajal Weitseli jõest kuni Soomelaheni ¹⁷⁾ terwel Läänemere hommikupoolisel rannal. Misjulguse aja sisse Gesticlaste Läänemere randa asumine langeb, selle üle ei leia meie kusagilt selgemaid sõnumid. Nagu all pool nägema saame, räägiwad kõige wane- mad Daani, Gooti ja Rootsi ajaraamatute kirju- tajad Saxo Grammaticus, Journandes, Johannes Magnus, Petrus Olai ja nende järele mitmed meie maa wanemad ajaloo kirjutajad, nagu Moriz Bran- dis, Thomas Siärne, Kristjan Kelch, Franz Nyenstädt,

Gessi rahvast juba Abrami ajaga algades¹⁸⁾. Meie ei taha nende sõnumeid mitte pimedast peast uskuda, aga meie ei või ka ärasalata, et Gestlased wist juba enne Kristlikku aja arwamist Läänemere kallastel elasivad.

Enne kui Gesti rahwa ajalooft rääkima hakkame, wiibime tema koduse elu, töö ja toimetuste, usu ja jumalate, hariduse ja elukombete juures, nii palju kui see meile kõige selle järele võimalik on, mis kirjas, leidustes ja rahwa suus alale on hoitud.

Algame sellega, mis igal inimesel kõige lähedamal seisab. See on tema elu kodus.

I. Kodune elu.

3. Kodu.

Kindlaid teateid Gestlaste pagana aja kodusest elust on meil wäga wähe. Nendest sõnumitest, mis meil on ja mis meie rahwa lauludest, muinasjuttudest, praegustest kombetest ja teaduslistest uurimistest aimata võime, saame ainult paljad ümberjooned ühe pildi tarwis, wärwid ise puuduvad. Siiski peame nii kaua, kui meil weel wärwid ei ole, joonestatud pildiga leppima. Walmis pilti võime üksi mõtetes enestele ette kujutada ja ta kenadust ainult aimata.

a. Elumajad olivad puust ja mistist sellel sama wiisi järele ehitatud, nagu wanemaid talumajad praegugi weel näha võime, muud kui suuremad ja ilusamad pidivad nad olema¹⁾. Ühes toa nurgas oli kummita kerefega ahi ja suits käis uksest wälja, sest et korstent weel ei tuntud²⁾. Akna asemel olivad

wälimise uste ja ka seina sees lauaga kinni ja lahti lükatavad augud, mis walgust pidivad andma, sest klaas oli tundmata³⁾. Ratus oli kas hõlgedest ehk puukoorest⁴⁾, ka saanisid sõidu tarwis walmistati⁵⁾. Et elumajade ehitamises mitte suurt uuendust ei ole olnud, seda tunnistab juba see nähtus, et wanemad kirjanikud⁶⁾ Gesslaste elumajasid 100—300 aasta eest tagasi just niisama kirjeldawad, nagu mõned wanad elumajad tänini weel on⁷⁾. Muudatusi selles asjas on alles wiimised aastakümned toonud.

b. Gesslaste feltielu armastus näib warakult ärkanud olema, millest see tunnistust annab, et nad oma elumajad suurteks küladeks kokku ehitasiwad. Majad oliwad seal suured ja tugewad ning küla ise ilus ja uhke⁷⁾, kus häda korral nagu kantsidest waenlase vastu sõditi⁸⁾. Kooselamine andis mahti üks-teisega läbi käia ning äratas nende wainu rohkem kui Lätlastel wõimalik oli, kes üfsikult mööda maad laiali elasiwad⁹⁾. Wistist on see ka oma jao Lätlaste iseloomusse mõjunud ja nad haraks allahetlikuks teinud, nagu nende ärawõitmise lugu näitab, kus nad ilma wastuhakkamatta¹⁰⁾ Sakslaste alla heitisiwad.

d. Maja-kord. Perekonna pea oli majaija ehk majawanem, kelle sõna kõik kuulsiwad. Tema murettes maja ja oma pere eest, juhatas kõiki töösid ja mõistis tüliasjus kohut¹¹⁾. Ta oli perekonna kõige auusam liige, tema walitseja. Sellepärast jäi ta nimi wanem pärastistele hulga rahwa ja terwete maakondade walitsejatele auunimeks. Majaija pidi oma perekonna peatoiduse ning ka tema hea käekäigi eest hoolt kandma. Wida suurem tema perekond oli, seda rohkem wõis ta omale maad harida

wõtta ja seda jõukamaks ja mõimukamaks ta sai. Kus ta kord heina niitnud ehk wilja külwanud, see oli tema maa, tema omandus. Pani surm ta filmad kinni, ehk andis ta ise wanaduse nõrkuse pärast oma mõimuse täest ära, siis astus tema asemele ta kõige noorem poeg ¹²⁾. Lastele pandi metsloomade ja lindude nimed ¹³⁾. Mehed, kes mõitlemise tarwis sündinud, kandiswad ka metsloomade, naisterahwad aga lindude nimesid ¹⁴⁾, sest nende ülesanne oli elu lõbusaks tegemine. Ka ristiusu ajal olla veel mõned wanemad oma lapsed ümber ristinud ja neile paganate wiisi järele loomade ehk lindude nimed annud ¹⁵⁾. Rahwa liikmed elasiwad kõik wabas seisuses; orjadeks peeti üksi sõjawangid ja ostetud ehk riisutud inimesed ¹⁶⁾. Süski ei olnud kõik ühesuguses seisuses ega ühesuguses auus. Läti Hindrik räägib oma kroonikas tihti parematest, auusamatest, ülematest, kohtumõistjatest ja wanematest ¹⁷⁾.

4. Perekonna elu.

a. Perekonna elu alus on abielu. Selles asjas leiame oma esiwanemate kohta aina kiitust. Et paganate seas juba wanast saadik naise wõtmise warguse ehk wägiwalla teel sündis, mis mitmel pool nüüdki veel sünnib ¹⁸⁾, siis on suurem hulk Eesti ja Liivi ajaloo kirjutajaid seda ka Eesti rahwast uskunud ja ütelnud. Meil ei ole aga mitte tõendusi olemas, mis meid tõeks pidama wõiks sundida, et üldine rahwa pruuk oli omale naisi rööwida, ilma wabatahtliku kokku leppimiseta ¹⁹⁾. Aga selle poolt räägib meile kõige pealt hulk rahwalaulusid, et tütar-

laps enesele wabalt meest wõis walida²⁰). Kalewi abikaasa Linda saatis oma neiupõlwes kuued kofilased minema ja wõttis Kalewi wabal tahtmisel wastu²¹). Laulujumal Wanemuine käis kolme maa-pealse piiga juures kosjas ja igauks andis talle pika nina²²). Ja jumalik kosija ei leidnud siin midagi loomuwastast, ei mõelnud wägiwalla ega kättemaksmise peale, waid wajutas walud oma rinda ja kandis nurisematta oma nurekoormat nurjaläinud kosjakäikude pärast. Oleks selle muinasjutu sündimise ajal Gesti rahwa seas naise riisumine, wägiwallaga mehele minna sündimine ehk neid ainult orjade asemel pidamine wiisiks olnud, siis ei oleks ta Wanemuinet, kellel kui jumalal inimese laste üle küllalt woli ja wõimust oli, mitte lastnud kõige ilusamate lauludega neidude ette minna, et nende südameid taewaliku laulu läbi eneselle wõita, waid Wanemuine oleks wistist rahwa kombe järele enesele ühe naiseks wõtnud, kes temale kõige rohkem meele järele oli, ilma selle peale waatamata, kas see teda oleks armastanud wõi mitte. Wõimust sündida ei wõinud ometi jumalal puududa. Kui naise warastamisst ta ette tuli, siis ei sündinud see mitte ilma wanemate teadmata, wähemalt mitte ilma tüdruku enese tahtmata. Teist wiisi warguse peal oli raske trahw. Kes tütarlapse wanemate tahtmise wastu ära warastas, see pidi wana maa seaduse järele oma elu kaotama²³). Sündis wargus wanemate teades, siis pidi warastaja piiga enesele naiseks wõtma, ja asi oli korras. Seda wõime meie ennem pulma komboks kui warguseks nimetada. Küll riisuti wõerastelt maadelt waraga ühes ka inimesi ning mõnedki ilusad tüdrukud

ei jäänud mitte orjadeks, vaid said naisteks. Nii-
sugust abielusse heitmist tuli kõige rohkem ranna-Gest-
laste ning Saarlaste juures ette, kes selle läbi tuge-
wateks ja ilusateks inimesteks tänapäewani on jäänud ²⁴).

b. Sgal abielu-mehel oli wistist üks naine ja
naisel üks mees. Mitme naise pidamist, nagu see Suu-
tide, Türklaste ja palju teiste paganate juures wiisiks
oli, ei tuntud ²⁵). Need, kes hea meelega ütelda tahawad,
et Gestlastel mitme naise pidamine wiisiks on olnud,
wõtawad paawsti Innocenz III. kirja tõendusjeks, mis
see 1199 piiskop Albertile Liwimaale saatnud. Sel-
les kirjas olla paawst piiskopile ütelnud, et ristiusku
heitnud paganad pidada endid oma naistest lahutama,
sest et ristiinimestel ei kõlbawad mitud naist pidada.
Nii ei ole paawst Innocenz III. aga mitte kirjutanud.
Tema kirjas ²⁶) on seda üteldud, et paganatel wiisiks
olla liig ligidalt sugulasi naiseks wõtta, mis ristiusu
seadus mitte ei lubada, siis pidada niisugused abielud
lahutatud saama, kui nad ristitud on. Et aga selle
läbi paganaid mitte ristiusu wastu üles kihutada, siis
lubab ta neid, kes endid sugugi lahutada ei taha lasta,
paari jääda, aga käseb piiskoppi hoolega selle üle wal-
mata, et need, kes juba ristitud on mitte enam nii
ligidalt sugulastega, nagu wenna naised, wendade ja
õdede lapsed, paari ei heidaks. — Sellest paawsti kir-
jast ei leia meie mitte et paganatel meie maal mitu
naist oleks olnud.

d. Abielu oli puhas ja püha. Selle rikkujad põle-
tati elawalt ära ja nende tuhk pillati tuule kätte ²⁷)
laiali ehk wifati teelahkmete peale, kust teekäijate jalad
tä iga ilma kaare poole laiali kandfiwad. Ujaraamatu

kirjutaja Siärne ütleb omast ajast²⁸⁾ „Oma abielu woodi hoiawad Gestlased puhtad ja ilma plekita. Weel ühesti noorest naisest pole kuulnud, et ta ennast oleks unestanud, weel wähem abielu walju seaduste wastu effimisi leitud.“ Pea niisama sugust elu wiiside puhtust kuuleme ka weel minema aastasaja lõpul²⁹⁾ ja käesolewa aastasaja algul³⁰⁾. Abielu peeti pühaks, meest ja naist ja kõiki perekonna liikmeid ühendas truu armastus³¹⁾ ja kohuse tundmus³²⁾ ning woorusest peeti kõrget lugu, kuna ebawoorus sügawa põlgtuse all seisis. Wähemalt pidas nende eluwiisi õpetus woorust kui kõrgemat elusihiti kättesamise wääriliseks.

e. Et wanad Gestlased kodusest elust omal wiisil kõlbdust ja kombete puhtust nõudsiwad, seda tunnistaswad meile rahwa laulud³³⁾ ja ta muinasjutud³⁴⁾. Mõrsjale antakse isamajast lahudes pulmaliste poolt head nõu:

Kui saad oma koduje:
 Ole hommiku usina,
 Enne päewa õue peale,
 Enne warast walge'eda
 Enne kulla koidukesta,
 Enne kui äia äratab:
 Enne käi läbi karjalaudad,
 Lase läbi lamba laudad
 — — — — —

Wõta panged holpemille
 Wii weši tubaje — —
 Otsi luuda luustimata,
 Pühi tuba tungimata —
 Siis mine äia ärata,
 Siis mine ämma ärata³⁵⁾.

Ja peigmeest õpetati oma naist hoidma:
 Hoia mu õde ilusti,

Õrna õita hellasti!

— — — — —
Ara anna ämma lüia,
Ara anna äia lüia,
Õpeta ise ilusti!
Kui lähed rehti peksemaie,
Kuke puust tee koodikene
Wahterane warrekene,
Kui ep saa koodid korda lüia,
Tee siis niidisi piitsakene
Õle kõrrest warrekene
Mine siis naista naljatama,
Küll siis koodid korda käiwad ³⁶⁾

Koor naine ei tohtinud äia ega ämma üle pahandada, kui neilt kurja kuulis ehk wendadel wiha nägi.

Pane põlle paela alla,
Wajuta wöö wahesele ³⁷⁾.

Naise põli oli naisterahwale „kuldne põli“, kuna lese elu nõnda halb oli

Kui on hoone katukseta,
Kui on aita harjamata ³⁸⁾.

Linda nuttis oma mehe hauale terve järwe filmawet ³⁹⁾ ja Ilmarine kinkis Sutale kuldse filmawarju, et see kadunud armsaid mälestusi oma filmade ette wõiks tuua ⁴⁰⁾. Kord lasksiwad 50 Littawi naist, kelle mehed sõjas oliwad langenud, endid ise üles puua, et nendega pärast surma jälle ühendatud saada ⁴¹⁾. Perekonna liitmete armastusest annawad rahwa laulud ja jutud liigutawaid piltisid. Tuletame ainult mõnda lahkumise laulu isamajast ⁴²⁾, wanemate surmast ⁴³⁾ omaste sõtta saatmisest ⁴⁴⁾ j. n. e. meelde. Need õrnad ja puhtad tundmused liigutawad meid südame põhjani. Puhas wesi ei wõi mitte sopasest hallikast woolata.

5. Surnute matmine.

a. Oma surnud põletasivad⁴⁵⁾ pagana aja Gestlaste suure kaebamise ja pidustamisega⁴⁶⁾ ära ning tuht maeti savi nõuu sees sõjariistadega, tihti ka nende hobustega ühes maha⁴⁷⁾, nagu seda wana-dest haudadest leitud luud tunnistawad. Hauaga ei lõpnu inimese elu otša, waid hing elas pärast surma weel edasi⁴⁸⁾. Et surnud inimese suremata hing tagahauases elus puudust ei peaks tundma, sellepärast pandi surnule ta sõja ehk tööriistad, ehteasjad, riided ja wistist ka sööki ühes⁴⁹⁾, milleks oma tehtud sawinõud on tarwitatud, mis haudadest leitakse. Saksumud hingede auuks peeti igal aastal enne jõulu suur püha⁵¹⁾, mil neid kodus arwati käima ning sööki ja jooki nende jaoks wälja pandi. Surnu kehade põletamiseks wõeti tamme puud⁵⁰⁾ ning waadati selle peale, kuidas suits üles tõusis. Otse taewa poole tõusew suits tähendas hinge peasemist, laiali maha käim suits hukatust⁵²⁾. Inglise kuningaga Alfred Suure (871 p. R.) laewa kapten Wulfstan, kes oma reiside peal ka Gestlastega tuttawaks sai, kirjutab⁵³⁾ surnumatmisest nõnda:

b. „Gestlaste seas on see priuk, et kui üks mees sureb, siis seisab ta keha kodus omaste ja sõprade keskel ilma põletamata terwe kuu, mõnikord ka koguni kaks. Kuningad aga ja teised kõrged isandad seisawad seda kauemine, mida suurem nende warandus on, mõnikord pool aastat, enne kui põletatud saawad. Surnukehad lamewad nende majades maa peal ja joomine ning mängimine kestab ärापõletamise päewani. Sel

päeval aga, mill teda puuriidale tahetakse wiia, jagatakse ta wara, mis weel üle jäänud, wiide kuude ehk weel rohkem jagudesse, selle järele, kudas teda suuruse järele jagada wõib. Siis pannakse ta sel wiisil tee äärde, et iga osa penikoorem maad teisest kaugel on. Linnast üks penikoorem seisab kõige weiksem jagu ja siis järgimööda iga penikoorma peal ikka suurem, kuni kõige kaugemal wiimaks kõige suurem osa tuleb. Selle peale tulewad kõik need mehed, kellel kõige wiledamad hobused on wiis ehk kuus penikoormat warandusest eemal koku. Nüüd ajawad nad kõik wõitu wara jagude poole. Kes kõige enne kohale jõuab, saab kõige suurema jao warandust enesele, kuna iga järgmine ikka vähem saab. Kõige vähem wõidab see, kes kõige weiksema wara jao juurde jõudis. Selle järele läheb iga-mees oma teed ja wõib enesele pidada, mis ta wõitnud. Sellepärast on wiledad hobused seal hirmus kallid. Ja kui furnu wara sel wiisil kõik ära on pillatud, siis kantakse ta wälja ja põletakse kõigi ta sõjariistadega ja riietega ära. Ja peaaegu kõik wara ja rikkus pillatakse furnu kaudu sõjariistadega ja waranduse tee äärde wälja panemisega ära, kust wõerad ta sõitmisega ära wõidawad ja omale wõtawad. Gestlaste juures on wiisiks, et kõik furnute luud ära põletatud peawad saama, olgu nad mis taht rahwa seltsist, ja kui keegi ühe põletamata luu leiab, siis peab seda suure ohwriga lepitates ära põletatama⁵⁴.)

Surnute põletamise kõrwal on wistist pärast poole ka põletamata kehade matmine wiisiks olnud, sest et pagana aja haudadest ka põlemata luid on leitud⁵⁵).

6. Võeraste sõnumid Gesslastest.

a. Vanad Greeklased ja Roomlased tundsiwad Läänemere kallastel elavaid rahvaid juba mittu sada aastat enne Kristuse sündimist ja kirjutasiwad neist mõndagi üles. Neid meelitas seie merewaigu otsimine, mida Läänemere rannarahvad merest wälja tõiwad. Juba Sparta kuninga Menelaose elumaja ehitas muude kalliste asjade seas ka merewail (elektron)⁵⁶), mis ta Wõnitsialaste käest saanud. Menelaos elas 11. aastafajal enne kristliku ajaarwamist. Seega tundsiwad Wõnitsia laewamehed juba nii wanal ajal Läänemerde, Kuura ja saaremaa randa. Nende suust kuulsiwad teised rahwad muinasjutulisi sõnumid merewaigu maast, mis kõige kardetawamaks ja hädaohtlikumaks⁵⁷) ilma nurgaks tehti. Kui Aleksander Suur Wõnitsia maa ja rahwa ära wõitis ning tema kauplemise kaotas, siis hakkasiwad teised wahemere sõitjad seda maad otsima, kust Wõnitsialased nii kallist kaupa oliwad toonud, mida kullaga üles kaaluti. Sel wiisil saiwad julged Greeka meresõitjad reisilusti, ning nende järele ka Roomlased.

b. Suure kiitusega kõnelewad neist Greeka ja Rooma laulikud. Orpheus⁵⁸) peab merewaigu-maal elawat rahwast üliõnnelikuks, kes väga wanaks elada ning ilma elumuredeta oma eluõhtule jõuda. Ta laulab:⁵⁹)

„Rohtude keskest tärkab neil mesimagus toit,
Ambrosia lastest teewad nad jumalail' jooki.
Nooruse armas õhl lehwib kõikide näost,
Mati särab õnn ja rõõm kõikide filmis.“

d. Bindar⁶⁰) laulab neist 5. aastafajal enne Kr. „Nende piduliste sõõmaegade ja nende rõõmsa laulu

üle rõõmustab Apollon⁶¹) ja naeratab, kui ta uhkeste ehitatud ohwri elajaid näeb⁶²). Ka kunstijumal pole neil tundmata, sest igal pool on neidude koorisid näha ja laulusid⁶³) ning wile⁶⁴) magusaid healesid kuulda. Põidude peal ehitawad nende juukseid kuldsed loorberid. Nad on alati rõõmsad, ei haigus ega kurblik wanadus kohuta ialgi seda püha rahwast. Waesus ja häda on neist kaugel ja ialgi weel pole kättemaksja Nemesis⁶⁵) neil wõeraks käind“.

e. Pompenius Mela⁶⁶) ütleb neist⁶⁷): „Nad on kõige õiglasemad jumalate kummardajad ja elawad kauemine ja õnnelikumalt kui ükski teised suurelikud. Nende eluaeg on pikk piduline rahupõlw. Nad ei tülitse isefeskes ega pea sõda. Apollole ohwerdawad nad metsades ja hiietes ning saadawad oma ohwrid neitside läbi ohwri paita. Kui neil elamisest himu täis, siis ehitawad nad oma pea pargadega ja kargawad rõõmsalt kaljult merde.“

Ka Journandes kirjutab oma aja raamatus⁶⁸): „Ja Läänemere kaldal elawad Gethlased, üks wäga rahuline rahwas.“

g. Meie peame siin küsima: Kellest niisugust kiitust luuletakse ja kas nende kiidulaulude laulmiseks Greeka ja Rooma kirjanikkudel ka põhjust oli? Et siin luulefenadus esimeses reas seisab, seda ei ole waja enam tõendama hakata. Aga üsna ilma põhjata ei wõi nad ka mitte olla. Kui meie selle peale waatame, et sel ajal wargust, rõõwimist ja mõnda muud meie aja kurjatööd ei tuntud⁶⁹), mis Greeklastele ega Roomlastele wõerad enam ei wõinud olla⁷⁰), siis leiame sealt mõndagi, mis ka wana Gethsi rahwa kom-

betega ühte läheb. Sumisel rõõmupidul laulsiwad noored ja wanad metsas tule ääres⁷¹⁾ õitsel, kiigel ja mängude juures, kus juures torupill ja karjase wile laulu selka kõlasiwad. Nagu Kruse⁷²⁾ tõendab, lõpetasiwad need, kellede käsi hästi ei käinud, ise oma elu ära ning lapsed pidiwad enese kohuseks oma wana- maid, kui wanadus neile koormaks hakkas saama, surma- mise läbi elu wiletsusest ära peasta⁷³⁾.

h. Rooma kirjanik Tacitus kirjutas teisel kristliku aastasaja hakatusel ühest rahwast, keda ta Gestlasteks nimetas: Nende kumbed ja riided on (Germani) Roots- lastega ühesugused, nende keel on rohkem Britanni keele sarnane⁷⁴⁾. Naad auustawad jumalate ema ja kultide kujusid⁷⁵⁾, ebausku märkisiid. Need on neile sõja- riistade asemel ja teewad oma kandjat jumalate sul- seks, kes nende warju all elab ja waenlaste eest julge on. Arwa leitakse nende juurest raua pruukimist, suu- remalt jaolt on nende sõariistad nuiad. Põlbu ja wiljapuid hariwad nad suurema kannatuslega kui seda Germanide⁷⁶⁾ tuttawast laiskusest⁷⁷⁾ odata mõiks."

Nõnda palju kuuleme wõeraste rahwaste kirjanik- kude käest oma isamaa esiwanemete nuiitse aja üle. Kes need Läänemere ääres elawad rahwad oliwad, selle üle ei ole uurijad meile weel mitte õiget otsust wõinud anda. Wahest saab tulewik süia selgust tooma.

II. Riigivalitsus.

7. Kuningad.

Pagana aja Gestlastel ei olnud korralist riiki ega kuningaid meie aja viisi. Nende riigiseadus oli rohkem nüüdse aja rahwa sarnane, kus mitte ühe mehe käes terve rahwa valitsus ei seisnud, vaid tähtsades asjades rahwas ise oma asju ajas ¹⁾. Siiski räägitud wanad ajaraamatud ²⁾ Gesti kuningatest. Daani kuningas Froto mõitis väga wanal ajal ³⁾ Gesti kuninga ⁴⁾ Harduani tema linnas ära. Ta läks naise riides linna, tegi wärawad lahti ning lastis oma mehed sisse. Harduan sai alles siis weel oma riigi jälle tagasi, kui oma tütre Frotole naiseks andis ⁵⁾. Raua aega pärast seda läks üks wägew Gesti kuningas Dlimar ühes Hunnidega Daani kuninga ⁶⁾ Froto III. peale. See kutsus enesele Norwegid ja Slawlased appi. Juba 4. aastajal pani üks wägew Gestlane ⁷⁾ oma suure jõu, julguse ja tarkusega kõik naabrid wärisema. Sfimese Greeka ajaloo kirjutaja Herodoti käest kuuleme, kes juba 5. aastajal enne Kr. elas ja oma reiside peal põhjamaa rahwaid ning nende seas ka Gestlasti tundma õppis, et Gestlastel ehk mustekuue kandjatel ⁸⁾ niisama oma kuningad olivad kui Skitidel. Skitid olivad Gestlaste sugulased ja nende eluviisid ja kombed sünniwad mitmes tükis ühte ⁹⁾, sellepärast näitawad Herodoti sõnad seda ustawamad. Mis sugused nende kuningad olivad, selle üle annab meile Bulffstani kiri ¹⁰⁾ 9. aastajal rohkem selgust. See ütleb: „Gestimaa on väga suur, seal on palju lin-

nasid ja igas linnas oma kuningas. — Kuningad ja rikkamad inimesed joovad hobuse piima, waesed aga ja orjad mõdu." Tihti kuuleme Kuura kuningatest¹¹⁾ ja ka ühest Liwi kuningast, kelle poeg Biko Daani kuningas Jarmerichi juures elas ja tema majale suurt õnnetust saatis¹²⁾. Sakslaste siia tulemise ajal nimetati rahwa walitsejaid würstideks¹³⁾ ja kuningateks¹⁴⁾ ja Läti Hendrik räägib Gestimaa peast¹⁵⁾, kes 1211 sõjas Sakslaste vastu langes. Ka meie muinasjutud¹⁶⁾ ja Kalewipoeg¹⁷⁾ tunnawad kuningaid. Kuningas ei ole aga mitte Gesti sõna. Pagana aja Gestlased nimetasiwad oma ülemaid

8. Wanemateks¹⁸⁾,

Kellele mõerad kuninga nime andsiwad. Ka Läti Hendrik kutsus neid wanemateks¹⁹⁾, würstideks²⁰⁾ ja ülemateks²¹⁾. Niisuguseid wanemaid oli mitu, igal linnal või kihelkonnal ise oma wanem. Herodot kirjutab²²⁾: "Maa oli kihelkondadesse jagatud, mille üle wanem walitses. Igal maakonnal oli oma ohwri paik. Wanem juhatas ohwerdamist kui ka pühadel pidustamist, kus waenlase pealuu seeft pidu jooki joodi. Ohwri kohad oliwad kõrged künkad, mida inimeste käed kokku lan- nud." Neist on wististe pärapoolsed maalinnad wälja kaswanud.

Wanema käes oli kõige suurem wõimus oma kihelkonna piirides. Tema käsu peale jättis rahwas töö seisma, mõttis sõjariistad kätte ja tõttas ajawiitmata sinna, kuhu wanema käst kutsus. Kõik see sündis imekspanemise wäärt kiirusega. 1215. aastal tuliwad

Sakselased üsna ilma ootamata Saarlaste peale. Kui Saarlased mõned nende laevod ära oliwad võitnud, saatsiwad nad sõnume wälja, et neile abi tuleks. Teisel hommilul juba oli Saarlaste ja Ranna = Gestlaste laewawägi kõik koos, nõnda et meri üsna mustas²³). Niisama ruttu kutsus maal sõjafarm²⁴) mehed kokku. Sõjawäge nimetati

9. Malewaks²⁵).

Tema juhataja oli see wanem, kelle mehed sõjateed käisiwad. Kui suuremates sõdades mitmed maakonnad ehk terve maa oma malewa ühendas²⁶), siis waliti wanemate keskel kõige waprast ülemaks juhatajaks²⁷). Wanema amet ei olnud mitte päritaw, waid selle auu sisse tõstiswad meest waprust ja kuulsad teod²⁸). Kui kaugele wanema wõimus rahu ajal ulatas, selle üle ei ole meil sõnumid. Wististe oli ta ka kohtumõistja tüli asjades ning toimetas preestri kohusid²⁹). Tähtsaim asju ei toimetanud aga wanem üksi, waid niisugustel lordadel wõtsiwad kõik rahwas saadikute läbi nõuupidamistest osa.

10. Maja.

Niisuguseid nõupidamisi nimetati majaks³⁰) ning oliwad weiksel mõõdul needjamad, mis praeguste Europa konstituttsia riikide parlamendi majad³¹). Maja käis kokku linnadesse ehk kusagile ilusale hieele³²). Nõuupidamisi juhatas muidugi wanem. Tähtsa juhtumise juures käisiwad saadikud termelt maalt³³) nõuupidamas. Nõuupidamise otsused wõtsiwad koosolejad oda rapu-

tamifega wasta³⁴) ning tähtsad lepingud kinnitati oda peale astumifega³⁵). Kus koosolejate mõtted ühte ei sündinud ehk asjad nii keerulised ehk suured olivad, et inimese mõistus otsust ei julgenud teha, seal heideti liisku³⁶) ehk anti asi jumalate otsustamise³⁷) alla. Ohwerdamise juures waadati selle peale, kuhu poole ohwriloom tapmise juures langes. Pähema külle peale langemine tähendas õnnetust ette³⁸).

11. Rihelkonnad.

Nagu juba Herodot ja Wulfstan wanemast pagana ajast kirjutawad³⁹), oli Gestimaa ka Läti Hindriku teatamise järele kihelkondadesse⁴⁰) ehk maakondadesse (kubermangudesse⁴¹) ära jagatud. Need kihelkonnad Sakslaste fia tulemise ajal olivad⁴²):

Sakala⁴³) (linnad: Wiljandi⁴⁴), Owele⁴⁵), Burke⁴⁶) ja Leola⁴⁷).

Ugaunia⁴⁸) (linnad Tartu⁴⁹) ja Otepea⁵⁰).

Soontagana⁵¹) sellesama nimelise linnaga.

Birumaa⁵²) (linnad Rajanpate⁵³), Agelinna⁵⁴), Soomelinna⁵⁵), Riioola⁵⁶).

Järwamaa⁵⁷) (Lõpekunda⁵⁸).

Nurmekunda⁵⁹) (Paala⁶⁰).

Sarjumaa⁶¹) (Loone⁶²) ja Warbola⁶³), Lindanisa⁶⁴).

Kotalia⁶⁵) (Lihula⁶⁶) ja Kotalia⁶⁷).

Lallinna⁶⁷) Lindanisa⁶⁸) linnaga.

Birumaa ja Ugaunia wahel on Moka⁶⁹) ja Waigele⁷⁰) kihelkonnad.

Saaremaa nelja linnaga⁷¹).

12. Linnad.

Linnad olivad enamiste põhjatumate soode sisse ⁷²⁾ ehk jõgede äärde ⁷³⁾ ehitatud, kus loodus omalt poolt juba waenlaste pealetungimist raskets, tihti wõimatuks tegi. Linna piiras 20—30, mõnikord ka ligi 50 jalga kõrge kivimüür sisse ⁷⁴⁾. Nende suurus oli mitmesugune, suuremalt jaolt 200—300 sammu laiuti ja pikuti ⁷⁵⁾. Ka 100 jalga kõrgeid linnamägesid on weel leida ⁷⁶⁾. Linna sisse wiisivad kaks wärawat, mis peawõitluse kohad olivad. Waenlase wastu wõideldi walli pealt kiwa, palka, tuld ja keewawett alla wisates. Mõne linna juurde wiis kunstlik weelune tee, miida raske ülesse oli leida. Soontagana maalinna teed Mihkli kihelkonnas oli weel mõne kümne aasta eest selgeste tunda ⁷⁷⁾. Ta seisis ligi paar jalga pehme soo pori all, nii et ta üles otsimine maewamaksab ⁷⁸⁾.

Seidame ühe pilgu wana Gesti maalinna rufude peale, siis wahest näeme, misjugune töö niisuguse linnawalli ehitamine pidi olema. Wõtame selleks kestmise maalinna walli. Karmeli maalinnal Saaremaal ⁷⁹⁾ on 15 jalga kõrge wall ümber, mis pealt 6 ja alt 78 jalga paks ning üleüldse 682 jalga pikk on. See teeb 428,637 kantjalga ehk 1984 kantsülda kiwa. Arwame ühe sülla kiwideks 20 koormat, siis teeb see 39680 koormat kiwa. Sinna juure tuleb weel teine wall arwata, mis esimese peale on ehitatud. See on 10 jalga kõrge, 6 jalga pealt ja 82 jalga alt paks ning 468 jalga pikk. See annab 224,640 kantjalga ehk 20,800 koormat kiwa. Nii on siis Karmeli maa-

linna walli ehitamiseks 60480 koormat kiva tarwis olnud. Need numbrid jääwad kohe weikseks, kui selle peale waatame, et siimene wall ka kividest allespõhja peal seisab, mis meie rehkendamata jättime, ning et terve linna ise kividest kokku on kantut. Nii palju kiva on vähemalt ühe weikse walli juurde ära kulumud — mis sugused armud saame siis, kui ühe suurema maalinna võtame!⁸⁰⁾ Ja niisuguseid maalinnade rufusid on juba ligi 10⁰ üles leitud. Need on pagana aja Gestlased ammu enne Sakslaste siiatulekut ehitunud, et seal waenlaste eest julged võiks olla. Nende kõrget wanadust tunnistab ka see, et nende wallid mitte lubjaga müüritud ei ole, waid kivide kinni pidamiseks ainult sawi on tarwitatud⁸¹⁾. Müüri tegemise kunst ei olnud Gestlastel aga mitte tundmata. Uuemate linna wallide juures⁸²⁾ on lubja tarwitamist leitud. Ka ei ole wallimüürid seina moodi järftud, waid häkilise mäe külje moodi libamisi. Walli ees seisid weel sügaw kraaw, mis oma ajakohta niisuguse linna waenlaste wastu kaunis kindlaks tegi. Kui sõda lahti läks, koguti ümbert kaudu maalt kallim wara, naised ja lapsed linna ning mehed astusiwad sõjariistade all waenlase wastu. Rahu ajal elasiwad nendes wistist üksi wanemad.

13. Seadus ja kohus.

Seadusest ja kohtupidamisest on meil wäga wähe sõnumid — Gestlastest pea mitte sugugi. Üksi Liivi wanast seadusest⁸³⁾ on mõned punktid Liivi Rüütliõigusesse⁸⁴⁾ üles wõetud ning sel wiisil alal hoitud.

Selle Liivi seaduse järele seisab naisterahwas nii suure auu sees, et see, kes teda teotab, pea kaotab ⁸⁵). See seadus annab Liivi naisterahwastele oma aja kohta auuwäärt seisukoha, mis niisama ka Gesti naisterahwaste kohta sünnib, nagu eespool juba nägime. Et Gestlastel aga pagana ajal juba oma kaunis õiguse tundmine oli, paistab sellest välja, et Saksad wanemaid talumehi oma kohtute juurde mõistuse arwajateks ⁸⁶) mõtšiwad, et need wana maa kombe järele ⁸⁷) mõistust teekšiwad. Minult nii palju on Rusšow oma kroonikas ⁸⁸) tähendanud, et Liivimaa talupojad weel 4. aastaja lõpul wana pagana aja wiisi järele ise kurjategijatele ilma kohtuta kätte maksnud, mis nad ära teeninud. On keegi teise maha lõönud, siis lõönud surnu omaksed tapja seal samas kohas ilma kohtuta maha. Kui teda kätte ei saadud, siis makseti mõrtsuka tööd tema lähematele omastele kätte, kui need ka imewad lapsed hällis olivad. — Skitide ja Mongolide juures oli sarnane seadus, kuna riigi kurjadegijad wiimase ni liikmeni pidivad surema ⁸⁹), üksi naisterahwad ei seisnud selle trahwi all. — Kohtumõistjateks olivad wistist wanemad, nagu ajaraamatute kirjutajad tõendawad, et pagana Liivlaste kuningad olivad ühtlasi ka kohtumõistjad ⁹⁰).

III. Sõjapidamine.

14. Sõjamehe kuulsus on Gestlastele jäänud ¹⁾. Arwu järele weike, seegi weel hulga wanemate läbi iseemese keskel killustatud rahwate elas suurte rahwaste seas niisugusel ajal, mil rusika õigus kohtumõistja oli, tihti wabalt ja oli ise oma peremees ²⁾. Kui wägewad naabrid oma lugemata hulladega nende peale tuliwad ja nad ärawõitfiwad ning oma alamateks sundifiwad, siis kestis nende ülem wõimus ainult nii pikalt kui kaua wõitjad maal wiibifiwad, ja maksud, mis nad pidiwad maksma, oliwad ainult nii suured, mis nad ise wägiwallaga riisufiwad. Seega maksmise peale ei mõtelnud keegi, kui waenlased juba maalt wälja oliwad läinud. Parajal ajal läkfiwad nad ja riisufiwad ³⁾ jälle tagasi, mis neilt wägiwallaga ära wiidud. Sel wiisil ei lõpnud nende sõjad iialgi otsa ⁴⁾. Iseäranis Saarlased ja ranna-Gestlased oliwad sõdades waprud ja mere rööwimise käikudel kardetawad. Oma laewadega käifiwad nad kauged mered läbi, õppifiwad wõeraid maid ja rahwaid tundma ning oma wabadusest lugu pidama. Wõitlemised merehädade ja waenlaste wastu kaswatafiwad nende julgust ja oma jõu peale lootmist ning läbi-käimine ja kauplemine wõeraste rahwastega laiendas nende filmaringi. Ujaloo kirjutajad nimetawad neid uhketeks paganateks ⁵⁾, kes sõnakuulmist ei tunnud ega endid ühegi wõera seaduse ees ei painutanud. Kui neil waenlaste wastu wõideldes surm ehk wangilangemine filma ees seisis, siis walifiwad nad hea meelega surma ⁶⁾. Olgu fiin paar tõendust. Kui Liiwimaale sõitjad Saksa ristisõitjad 1203. aastal ⁷⁾ Wisbi linnas peatafiwad

ja Saarlasi, kes 16 laewaga Daanimaalt rööwimast tuliwad, mööda nägiwad purjutama, nurisewiwad nad Wisbi kodanikkude ja kaupmeestega wäga, et need risti nime waenlased rahulikult oma sadamast mööda lastewiwad käia. Wisbilased pidasiwad nendega rahupidamist kalliks ning ei puutunud neid mitte. Saksa risti sõitjad läksiwad üksi nende peale. Gestlased ei põgenenud mitte ära, waid hakkasiwad wastu. Ühe laewa peal oli 30 mehest weel ainult 8 meest järele jäänud. Kui need nüüd nägiwad, et nad oma laewa 8 mehega enam peasta ei jõua, paniwad nad ta ise põlema, et ta mitte waenlaste saagiks ei langeks. — Nasta pärast seda lugu ajas torm risti sõitjad Gestimaa randa. Gestlased läksiwad 21 laewaga neile wastu, aga kaotasiwad kaks laewa ära. Kui laewamehed nägiwad, et enam peasemist ei olnud, hüppasiwad nad laewa laelt merde ja uputatiwad endid parem merelaenetes ära, kui et waenlaste alla oleksiwad heitnud⁸⁾ ning neilt armu palunud. Gootisaare elanikud hoidsiwad endid hoolega selle eest, et nad Gestlasi kufagil ei puutunud. 1226 nägi paawsti saadik Modena piiskop Willem Gestlasi Rootsimaal rööwitud waraga koju purjutama. Ta kutsus Gootisaare rahwast ja Daanlasi pattude andeks andmise töötusega paganate wastu sõdima, aga need jätsiwad kõrge kiriku würsti käsu täitmata, et mitte kardetawaid paganaid oma wihameesteks teha⁹⁾. Daanlaste ja Rootslastega sõdides oli Gestlastel palju rohkem õnne kui Sakslastega, kes nende jõu murdsiwad ja priiuse hauda kandsiwad. Ra siin ei tulnud wõidu kaotamiue julguse puudusest, mis nad iialgi pole kaotanud, waid sellest, et wastasel paremad sõjariistad ja

targemad juhatajad oliwad ning et nad ikka jälle uut jõudu juurde saiwad ning sel wiisil Gesti sõja jõuu lõpmata sõdadega täieste ära furnasiwad. Neil ei olnud mitte üksi üks waenlane, waid pealetungijaid mitmelt poolt. Sakslased tungisiwad ära wõidetud Liimlaste ja Lätlastega, Littawide ja Sengallastega lõuna poolt, Daanlased põhjast ja Rootslased õhtust ning Wenelased hommikust Gestlaste peale. Iga ühe wastu pidiwad nad oma mehed wälja saatma ning neid tagasi lööma. Ja nii pea kui enam waenlasi maal riisumas ei olnud, läksiwad nad kord sinna, kord teisele waenlaste kallale. Saarlased üksi olinud 8 aasta jooksul (1215—1223) neliteistkümmend suuremat sõda pidanud¹⁰⁾, milledest Läti Hindrik räägib. Tema on aga pea üksi need sõjad nimetanud, mis Sakslastesse puutusiwad. 20 aastat¹¹⁾ kestis hirmus werewalamine pea wahet pidamata¹²⁾ edasi. Lujemata lahingud riisusiwad igaüks omalt poolt hulga mehi. Malewas oli mere ja maawäge, wiimases hobuse ning jalamehi. 1211 läksiwad Saarlased ja Ranna-Gestlased 300 laewaga¹³⁾ Koiva jõge mööda Loreide linna alla. Terwe malewa suurust wõib wähemalt 23000 mehe peale arvata, nende seas 4000 hobusemest¹⁴⁾. Aga õnnetumas lahingis kaotasiwad nad kõik sõja laewad, hobused ja mehed. Nõnda nõudis iga lahing lujemata hulga ohwrid, kui ka mitte ikka nii palju. Waewalt oliwad ülejäänud sõjamehed koju jõudnud ning oma wäsinud kehad äralõhutud hurtstites puhkama pannud, seal aratas neid salaja maale tulnud uue waenlase sõjakära ning uuesti laastas waenlase raud ja tuli maad. Kõik wara riisuti ära, majad põletati maha, põlluharimise peale

ei mõidud niisugusel ajal mõeldagi — mis ime siis, et nälg hirmsaks läks ning omalt poolt inimesi wähen- das. Sellegi pärast oli neil iga sõja tarwis weel mehi ning 4 aastat pärast õnnetumat lahingit Toreida all kuuleme neil jälle ühes merelahingis 200 laewa ole- wat ¹⁵⁾. Langenud inimeste surnukehad jäiwad matmata, nad mädanesiwad ja täitsiwad õhku katku kihwtiga ning terwed maakonnad ¹⁶⁾ tegi katk lagedaks, mis weel waen- lase mõõgast ja näljast üle oli jäänud. Mis ime siis ka, et niisugusel lool üks maakond ja linn teise järele waenlaste kätte langes, kes igal suwel uut jõugu juurde saiwad, kuna Gestrilastel kuskilt wäljaspoolt abi loota ei olnud. Kui maa wiimaks wõidetud oli, siis ei olnud see õiguse pärast mitte rahwa, waid maa ära wõitmise. Gesti rahwast ei olnud enam muud kui üksikud liikmed järele jäänud. Rahwas ise oli oma wabaduse eest wõi- deldes langenud ning tema kehade üle astusiwad wõit- jad Gestrilaste maale. Ehk nende wõitlemise paigale küll mingit kirja märki ega tunnistust järele ei ole jäänud, siiski hüiab muistne lugu siin niisama, kui Ther- mopylä ¹⁷⁾ kaljukiri Greeka maal oma kangelastele:

„Rändaja, rutta sa Sparta ja kuuluta nõnda:
Samaa eest meie wõideldes surime siin!“

Nasta sajad on kõik wiletsuse jäljed juba ära püh- kinud, kõik were wäljad on kinni rohtunud, langenute luud mullaks saanud ning wägew Põhja kotkas oma warjajad armu tiiwad endiste wiletsuste üle lahutanud. Ajalugu on wistist armulisem kohtumõistja meie esiwa- nemate üle, kui nende selleaegsed ärawõitjad oliwad, keda kangelaelne wastupanek nii ära wihastas, et nende kaastundmus ärawõidetute õnnetu saatuse üle hoopis

ära kadus. Nad olwad ju ka inimesed, toored ja halas-
tamata — oma aja truud lapsed.

15. Sõjariistad.

Gestlaste sõjariistad oliwad väga lihtlabased ja osalt puudulised¹⁸⁾. Kõige pealt tarvitasiwad nad odasid¹⁹⁾ ja piiksid, ammusid ja noolesid²⁰⁾ ning ligemalt sõdides mõõkasid²¹⁾, sõjanuiasid²²⁾, waenukirweid (ehk taperid²³⁾, kilpisiid²⁴⁾, lippusid²⁵⁾, ahingid, wardasid, wifatid, tuurasid²⁶⁾ j. n. e. Odasid on nad väga suure jõuga mõistnud wisata, nii et waenlaste kilbid nende hoopide wastu ei jõudnud seista²⁷⁾. Wanema aja sõjariistad oliwad kiwist, mis 8. aastasajast peale metallist sõjariistadele maad andsiwad²⁸⁾. Sõjanuiad oliwad tugewast raskest puust raud rõngaid ja naelu täis²⁹⁾. Mõegad ja noad kanti nahk tuppede sees, mis brongsi plekiga uhkete ära oliwad ehitatud³⁰⁾ ning nuga rippus ahelatega puusa peal³¹⁾. Kilbid oliwad puust ja walged, nii et malewa liikumine kaugele paistis³²⁾. Ka raud riided ja raud kübarad ei olnud Gestlastel tundmata. Kui Ümera jõe kaldal suur lahing Sakslaste wastu ära peeti, nähti Gesti malewast palju raud riideid ja kübaraid hülgama³³⁾. Kiwipildumise masinaid tundsiwad Gestlased enne Sakslaste kokkusaamist ainult pealse kaudu. Nendelt õppisiwad nad niisuguste masinate tähtsust tundma, milledega nende laewade ja linnade peale kiwa pilluti. Juba 1215. aastal sõdimad Gestlased Sakslaste wastu kiwipildumise masinatega, mida nad ise teinud³⁴⁾. Alles 1222 nägiwad nad Warbolas Daanlaste kiwi

wiskamise masinat ning kohe ehitatiwad Saarlased koju jõudes enestele 17 niisugust masinat³⁵⁾ ja kihutatiwad nende abiga Daanlased oma loõsift wälja³⁵⁾.

16. Sõda.

Enne sõttaminemist küsiti jumalatekt, kas nende ettewõttel õnne ehk õnnetust oota on. Selleks toodi ilusaste ära ehitatud³⁶⁾ ohwriloom sõjawäe ette ja tapeti ta seal ära. Langes ta paremale poole, siis oli õnn nendega, kuna pahemale käele langemine õnnetust ette tähendas³⁷⁾. Ra liisu tõmbamine kuulutas jumalate taõtmist. Sõda algatiwad Gektlased enamiste kewade kui lumi maast ära läks³⁸⁾ ning kuulutatiwad seda saadiku läbi waenlasele³⁹⁾. Tapluse algus sündis suure käraga ja sõjariistade ning kilpide paugutamisega⁴⁰⁾. Tormi jooksti waenlase peale ühes ehk miimes salgas. Enamiste läks malewa kolmes jaos, keskmine wägi kalu tiiwaga⁴¹⁾, waenlase wastu. Gfiti wiõati odadega, ja lasti ambunoolidega, siis algas mõõkade, nuiade ja waenukirweste lõikus. Wastupanemiseks ehitati palksus metsas sõõrid⁴²⁾ üles, mille warjult sõõditi. Wuudu andsiwad kindlused⁴³⁾ ja kantid⁴⁴⁾ warju waenlaste wastu. Linna wallidelt wiõati kiwa, terawate pulkadega täis löõdud palka, keewa wett ehk tulist tõrwa ja põlewaid rattaid waenlastele koela⁴⁵⁾. Waenlase kantsi katsuti tormi jooksmisega ära wõita, wallid maha lõhkuda ehk kui see tõrda ei läinud, siis piirati linn ümber, ehitati enestele puu katusega warjud ja hakati müüriialust õõnsaks kaewama⁴⁶⁾, et sel wiõsil walli müür maha langeks. Kui need

katsed korda ei läinud, siis jätsiwad nad ärawõitmise katsed katti, ega hakanud ümber piiramisega waenlasti nälja läbi allabeitmisele sundima, waid läfswad siis niisama ruttu kui tulnud ka jälle ära. Kardetawal ajal walwafiwad teede äärde wälja seatud wahid waenlase liikumist⁴⁷⁾ ning andfwiad seda sõjasarwe⁴⁸⁾ läbi ruttu ühe käest teise kätte teada, kui midagi iseäralist liikumas oli. Selle tarwis oli iga wersta peal üks waht oma sõjasarwega pifa puu otjas walwamas. Sel wiisil lendas teadus kiireste üle maa, et waenlane tulemas. Ka igas külas oliwad niisugused sarwed⁴⁹⁾. Riipea kui sõjasarw kõlanud, pani igamees omale sõjariistad ümber ning ruttas ratsa ehk jala linna, et wanema juhatusel sõtta minna. Missuguse surma põlgamisega ja truudusega wahid oma ametit pidafiwad, sellest üks näitus⁵⁰⁾. Üks Liwi waht Kokenhufi lähedal ei näinud kord waenlasti enne, kui need juba puu alla oliwad jõudnud, kus ta otjas oli. Oma elust hoolimata hakkas ta kohe kõigest wäest sarwe puhuma. Waenlased käskifiwad teda wait jääda. Aga mees puhus nii kaua edasi, kunni puu maha raiuti ja ta suu igaweste finni pandi. Oma eluga peastis ta wahest sadade elu ja wara.

Rahutegemise juures ohwerdati ja wahetati odad lepituse märgiks ära⁵¹⁾. Lõppis rahu aeg otfa, siis kuulutati odade tagafisaatmisega sõda⁵²⁾ ning uus waenu aeg algas jälle. Kõik mis kätte puutus ja ette juhtus riisuti ära ja wiidi ühes. Sõjawangid wahetati omade wasta tagasi⁵³⁾, aga kõik muu saak jäi mõitjate omaks. Kui wangifid wälja ei lunastatud, siis peeti nad omale ehk müüdi wõerastele orja-

deks, ohwerdati ka jumalatele ⁵⁴) ehk surmati hirmsa piinamistega ⁵⁵). Üks kord küpsetati ühe Daanlase süda, kes nendega väga halastamata wiisil ümber käinud, tulel ära ning jõddi seda selle lootusega, et see neile Kristlaste wastu södimiseks jõudu annaks ⁵⁶). Saarlasi peab Läti Hindrik väga karde-
tawateks mererööwliteks ⁵⁷) ja uhketeks paganateks ⁵⁸). Tallinnlasi ja Harjulasi hirmsateks, kes ilusaid sõnu räägivad, aga seal juures täis kurjust ⁵⁹) olla ning Wirulasi ja Järwalasi lihtsateks, auusateks ⁶⁰) inimesteks kes alandlikumad olla kui kõik teised Gesticlased. — Oli waenlane maalt ära läinud, siis wiidi naistele ja lastele nende peidupaikadesse sõnumid, et nad jälle wälja wõisid tulla. Riisugused peidupaigad oliwad peale linnade sügawad metsad ja põhjatamad sood, kuhu waenlased ligi ei peasenud. Nega nõõda paranesiswad sõjahaamad ning igaüks hakkas jälle oma harjunud tööd tegema.

Rahupandiks nõudis wõitja anusamate ja ülemate pojad ⁶¹) enese kätte, kes sõnamurdmise juures elu kaotasiwad. Mõnikord wõeti ka wanemad ise pandiks ⁶²). Saarlased wõtsiwad aastal 1222 7 Daanlast ja Riia piiskopi wenna pandiks ⁶³). Sakslased ei annud igakord pantisid enam kätte, waid saatsiwad nad ära Saksamaale ⁶⁴).

IV. Töö ja teenistus.

17. Glu ülespidamine.

Pagana aja Gesticlased toitfivad endid kalapüügist, jahist, karjakasvatamisest, mesilaste pidamisest, põllutööst, kauplemisest ja röövimisest. Kui Sakslased nad oma alla olivad heitnud, siis nõudfivad nad neilt kümnese maksudeks elajaid ¹⁾, põllu saaki, aiawilja ²⁾, käsitööd ³⁾, raha ja kõiki muud ⁴⁾, mis rahwas oma ülespidamiseks tarvitas. Tarmilised kalapüügi riistad olivad wörgud ja mõrrad, jahti peeti ammudega, odadega ja nuiadega ning põllutööks tarwitadi adru ja äfesiid ⁵⁾, nagu tänapäewalgi. Ka uue põllutegemise wiis allpõletamise ja kütistegemisega ning rehepelsmine on tänapäewani jäänud ⁶⁾. Suur kari ja palju mesipuid oli pagana aja Gesticlase rikkus. Ja niisuguseid rikkaid mehi oli palju. Sakslased riisufiwad oma lõpmata sõjakäikidel 13. aastasaja hakkatusel Gesticimaalt hobuseid ja elajaid mitme tuhande kaupa ⁷⁾, nagu alamal pool nägema saame. Ka muud warandust oli neil. 1214. aastal wiisfivad Lätlased Gesticimaalt 3 leefikat hõbedat ära, muu wara weel arwamata ⁸⁾. Mittu korda lunastafiwad Gesticlased oma linnad suurte summade eest ⁹⁾ waenlaste käest lahti, kui häda suureks ähwardas minna. 9. aastasajal wiis Norra mereröõwel Sigil ühest Kuuramaa talumajast hõbedaga täistopitud looma naha ¹⁰⁾ ning muud kallist warandust ¹¹⁾ väga palju ära. Dtepea ja Warbola linnad ¹²⁾ ostfivad endid Wenelaste käest 1209. aastal 400 ja 1210. aastal 700 margi nahkadega ¹³⁾ lahti. (1 nael hõbedat on 2 marki ehk 8 marka nahk raha ¹⁴⁾).

18. Kauplemine.

Kauplemine sündis suuremalt jaolt wahetamise läbi, aga ka raha tarwitati selle juures. Oma tehtud metallist raha tänise moe järele wanadel Gestlastel wistist ei olnud, aga et nad oma nahkrahade kõrwal ka metalliga kaupasid ostsiwad ja maksusid maksiwad, näeme sellest, et Toreida Liwlaste kohtumõistja rüütel Gottfried aastal 1206 rahwa käest ülekohtuse wiisil raha maksu nõudis. Kui see awalikuks tuli, lõhuti ta laegas lahti ning sealt seest leiti weel 19 marka hõbedat¹⁵⁾, see arwamata, mis ta juba ära raisanud. Hõbeda wäärtust määrati ka kaalu järele. Pool naela hõbedat nimetati üheks margaks¹⁶⁾. Ühe marga wäärilised oliwad enamiste kõik naisterahwa sõled ehk rinnaehted¹⁷⁾. Ka weiksemaid rinnaehteid oli, näituseks „oosering“, mille wäärtust poole marga ette arwati¹⁸⁾. Üks mark hõbedat ehk poole naelaline kaelaraha on meie praeguse raha järele umbes 10 $\frac{1}{2}$ rbl. wäärt, Schefferus tõendab, et Gestlastel kui ka Lätlastel oma raha olnud¹⁹⁾, sest weel põhjapoolsetel rahwastel, nagu Soomlastel ja Laplastel, olnud kulb ja hõberaha. Rootslased on Biarma²⁰⁾ jumala kuju leidnud, kes oma põlwe peal suure kuldkarika²¹⁾ täis kulda leidnud, ning selle ärawiinud. Mõni aeg pärast seda leidsiwad Norweglased püha Olai ajal sellesama jumala wara üles, kus nüüd hõbekausi sees hõbe raha seisib. Wististe töiwad paganad oma jumalatele ka kulda ja hõbedat ohwriks. Hõbekausi hõberahaga peab Schefferus Laplaste omaks, sest et neil kulda ohwerdada ei olnud²²⁾. Seda arwamist, et Gestlastel wist ka

oma raha on olnud, mis metallist oli tehtud, lõendab see, et 7. ja 8. aastajast võerast raha meie maalt on leitud²³), mida kellegi teise rahva omaks ei võida tunnistada. Ra on meil raha tarwis nimi, mida võerast keelest pole laenatud. Selle järele peaks nimega ühes ka asi meie esiwanematel olema tuntud olnud. Selle üle ei ole küll enam kahtlust, et võeraid rahafid siin tarwitati, mis võeraste käest kas kaupade eest sisse wahetati ehk rööwiti. Liivi rannas oli juba 261 aastat enne Sakslaste siia tulemist suur kauba ja sadama linn²⁴) ning Düüna jõge mööda käis suur kaubatee („Sommitu tee= Auster-Beg“)²⁵) Sommitumaale, mida mööda Skandinawlased ja kõik põhjarahwad, kes mereteed Sibirtari la Wahemere kaudu kardetawaks pidasiwad, Aasia maaga, kauplesiwad, kus Byzanzi linn kauplemise pesapaik oli. Sellepärast ei ole sugugi imeks panna, kui meie maalt Rooma rahafid Kristuse sündimise ajast peale²⁶), Greeka²⁷) ja isegi ka Arabia²⁸) rahafid ning kauba asju Indiastki²⁹) on leitud. Läti Hindrik nimetab Cesti raha kahes kohas oma kroonikas³⁰) „nogatorum,“ millest nahad wälja seletatakse. Selle järele tarwitasiwad Cestlased raha asemel kallid metsloomade nahkafid, mida Sakslased 13 aastajal Riia piiskopi Albrechti seaduse järele³¹) wilja kümnesemaksu asemel wastu wõtsiwad. Liivi ajaloo kirjutaja Nyenstädti kirjelduse järele³²) oliwad need rahad halli orawa kõrwad, kõrbe tihidega ära ehitatud. Liwlased nimetanud neid ise nahad, Sakslad aga „oer“ (kõrw).

Kõige kallim kauba asi, mis peale Skandinawlaste, Norra ja teiste naabri rahwaste ka weel kaugemad

rahvad nagu Fönitsialased³³), Greeklased³⁴), Roomlased³⁵), Läänemere rannale avateleunud, oli merewait³⁶). Nagu ülemal tähendatud³⁶) tunti Wõnitšia ja Greeka maal merewaitu juba 11. aastafajal enne Kristust. Greeka wanaaja laulik Homer, kes 9. aastafajal enne Kr. elas, kirjutab juba ühest kawalast Wõnitšia mehest, kes oma rinda kulla ja merewaiguga ehitanud³⁷). Sellest peame arwama, et nad wahest ka niisama wanal ajal juba merewaigu rannal, s. o. Läänemeres on käinud, vähemalt üksikud julged reisijad. Et Roomlaste keisrite Augustuse, Tiberiuse ja nende järeltulejate ajal Saaremaaga tegemist on olnud, selleks on nad oma rahad tunnistajateks maha jätnud³⁸). Saaremaa rannas on praegugi weel ühe saare nimi Roomasaar³⁹), mis oma nime wistist Roomlastest saanud. Plinius⁴⁰) kirjutab, et keisri Nero ajal (54—68 p. Kr.) üks Rooma rüütel ise meie mere rannal käinud ja siit 13 naela merewaitu ühes wiinud⁴¹) ning et üks Germania kuningas keiser Nerole 1300 naela⁴²) merewaitu kingituselks saatnud, millest keiser omale kalli jooginduu lastnud teha. Solin⁴³) kirjeldab seda kallist kingitust nõnda: „Merewaigul on esiti koor ümber ja siis, kui teda imetaja emise piima sees keedetakse, läheb ta nii hiilgawaks, nagu praegu näeme. Ta on hea rohi palju haiguste wastu.“ — Malissa (Marselje) linn saatis 360 aastat enne Kr. omalt poolt ühe julge kaupmehe⁴⁴) põhja meredesse merewaigu maad otsima. Tema leidis otsitawat kaupa kõige rohkem Auuramaa⁴⁵) rannas. Tacitus kirjutab Gestlastest: „Ka merepõhjad otsiwad nad läbi ning on ainjad kõigi teiste seas, kes oma kallastelt ja mere-

fügamusest waiku (bernsteini) wäljatoomad⁴⁶). Nemad ise ei tarwita teda mitte⁴⁷). Merest wälja tuues ei ole tal mingit ilu ja nad panewad imeks, kui selle eest midagi maksetakse."

Need sõnad tunnistawad, et Gестlased merewaiguga on kaubelnud, ning Saaremaalt leitud Rooma rahad näitawad omalt poolt, et ka Saaremaa rannalt mere-waiku saadi⁴⁸). Tacitus arwab teda puu-waiguks.

Teised kauba asjad wanal pagana ajal oliwad metsloomade nahad kasukate tarwis, wili, mesi, waha, rasw jne., mida wõerad kaupmehed Gestima laata-delt⁴⁹) ostmas käiswad. Ehk omal maal küll ka laatafid peeti ja Liwlastel ka oma sadama ja kauba-lingi⁵⁰) oli, siiski wiibi suur hulk kaupafid, iseäranis mett, waha, kallid metsloomade nahku ja kasukaid⁵¹) Wisbi linna turule Gootlandi saarele, kus kõigesuurem kaubaturg kõigile Lääne ja Põhjamere ääres elawatele rahwastele⁵²) ära peeti. Sealst tõiwad nad enestele soola ja wistist ka riiet, nagu sellest näha on, et Liwlastel Riia piiskopilt küsifiswad, mis sool ja tuue riie Gootlandi saarel maksta. Niisama wõimalik on ka, et nad riiet müia wiisifiswad, sest et nad ise riiet kudufiswad⁵³). 1223. aastal saatsifiswad Gестlased Riiga muude asjade seas ka wäga palju tekkifid (waispafid)⁵⁴) makfudeks. Kanna Gестlastel ja Saarlastel oli suur hulk kauba- ja rööwlaewu⁵⁵), milledega nad üffi naabrirahwaste juures ei käinud, waid ka tundmata merel kaugetele maadele sõitsifiswad. Seal ei kaubeldud üffi rahulikult wahetamise teel, waid wõera oma wõeti ka wägimallaga riisumise teel⁵⁶). Krootfimaal käisifiswad nad juba kõige wanemal ajal⁵⁷)

riisumas ning ka Gootlastele⁵⁸⁾ tegivad nad palju peawalu. Rootsi kuningas Siggo ehitas oma maa kaitsemiseks Gestraste wastu⁵⁹⁾ kindla linna Sigtuna, mille nad aastal 1188 maa tasa lõhkusiwad⁶⁰⁾. Kõige suuremad riigid ega kõige kindlamad linnad ei olnud nende eest julged⁶¹⁾. Nende julgust ja rõõwhinu tunti ja kardeti maal ja merel, ligidal ja kaugel. Italia kirikutes paluti, nagu nende wanadest kiriku palwetest näha, et Jumal maad ja rahwast kardetawate Korsaride riisumisest ära peastaks. Need Korsarid oliwad mistift Kuresaarlased⁶²⁾, kes oma riisumise käikude peal wana kuulsa Rooma riigini on ulatanud ning sellele Jumala witsaks on olnud, mille ärapöörmiseks kiriklist eestpalwet tarwis oli. Riisuguste rõõmkäikude peal riisuti ka inimesi ning müüdi neid, nagu sõjawangisidki, orjadeks⁶³⁾ ehk lunastati suurte summade eest⁶⁴⁾ tagasi. Müümise hind oli mistift kokkuleppimise järele mitmesugune. Rootsi kuninga Tryggwi poeg Olaf sattus mererööwlite kätte, kes ta Gestrannas Gestrastele Klerkonile ära müüsiwad. Tema müüs ta hea raswase wina eest Klerkele edasi ja see andis ta kuue ja wõõ eest Keasele edasi⁶⁵⁾. Müümist toimetati laatede ehk turgude peal⁶⁶⁾, kus kõigi asjadega kaubeldi. Olafi onu Sigurd, kes Nowgorodi kuninga teenistuses oli, ja tema käsul kord Gestrimaale reisib, leidis oma õepoja turult⁶⁶⁾ ning ostis ta Kease käest lahti. Riisama ostis rikkas Gesti kaupmees ja mere-röõmel Loodin⁶⁷⁾ Gestrimaa laadal ühe endise kuniganna orjapõlwest priiks ning wõttis ta enesele naiseks⁶⁸⁾.

Kuivale maale oliwad kauplemise ja asjaajamise turgituseks suured maanteed⁶⁹⁾ tehtud. Riisugused

teed tegivad wõimalikuks, et malewa terwest maakon-
nast mõnikord ühe ainsa õõga kofku tuli⁷⁰). Oli
waenu wanter weeremas, siis seati teede äärde wahid
wälja, kes waenlase liikumist tähele pidivad panema
ja farmepuhumisega waenlase tulekut kuulutama, et
igauks teadis oma waraga linna warjule põgeneda.

Lihti rööwiti ka maanteed mööda käijad paljaks,
nagu enne Riia linna ehitamist Pihtwasse minew
Saksa kauba woor⁷²), mille läbi Sakslased 15000
rbl. eest kahju saiwad⁷³).

V. U j t.

A. Rõrgemad wõimud.

19. Looduse auustamine.

Gestlaste jumala teenistus oli niisama looduse auus-
tamine, nagu teistelgi looduse rahwastel¹). Helendam
wäik ja pitse paukumine õpetas, et nähtawa wäeawal-
duse warjul nägemata wõimus walitsemas peab olema.
Ta aimas, et maru, kes põlise tanne maha murrab
ja mere pinna põhjani lõikuma paneb ning laineid pil-
wini pillutab, sellega sugulane peab olema, kes rakku-
wast taewast tulised nooled maha saadab ja waenlase
hurtliku tuhaks teeb ehk walmis wiljarõugud wäljal
ära häwitab, kuna üks teine lahkem wõim suweõhtud
oma hella hinge õhuga täidab, roosi õied ja neiu põsed
nooruse loiduga punaseks maalib, rohud mulla seest
wälja meelitab, lilled lehkama ja wiljawäljad lohkama

paneb. Niijugused väärdumata loomumäed sundisivad surelikku inimest auukartusele ja ta pidi oma nõdrust äratundes nende ette kumardama. Ta otsis nägemata wõimudele nähtawat teha. Sinine taewas pea kohal²⁾, päike, kuu ja säravad tähed³⁾ seal ilmotsatuses näitawad ilka lahked nagu ja usaldusega tõstis tema oma filmad nende poole üles, neilt warju ja kaitsemist häwitawate wägede wastu paludes⁴⁾. Nende kõrwal auustati ka tuult ja tulb, peeti pühaks hiisi ja hiie ehk jeepuid⁵⁾, loomi ja lindusid⁶⁾, hallikaid ja rohtusid ning kardeti mitmesuguseid waimusid⁷⁾, nagu seda paawsti Innocenz III. kirjast näha, milles ta kõik Kristlased Saksa ja Westfali maal Liimimaa paganate wastu ristisõtta kutsus ning neile selle eest pattudest lahti saamist tõotab⁸⁾.

20. Jumalus.

Jumalaks nimetati kõige wanemal ajal nähtawat taewast, siis wiimaks seda ennast, kes seal sees ennast müristamise (kõmina-jumina) läbi awaldas⁹⁾. Mõned õpetatud mehed¹⁰⁾ seletawad et sõna Jumal Hebreä keele sõnadeft Jom (päew) ja El (Jumal) tulnud, ning päewajumal tähendawat. Nad põhjendawad seda selle peale, et Gutschlaf oma Gesti keele grammatikas¹¹⁾ näidanud, ka et weel mõned teised sõnad¹²⁾ Hebreä keeleft meie keelde olla wõetud.

Kõige ülem jumal oli Wanaija ehk Taara, Uku ehk Uife, Kõo ehk Pikker¹³⁾. Kolm korda aastas tohiti seda paluda Taara tanmikus¹³⁾. Nime Taara arwatakse Skandinawlastelt laenatud¹⁴⁾ olema, selle

ülemat jumalat „Thoriks nimetati. Kindel ei ole see arwamine mitte¹⁵⁾, ja kui see nimi ka laenatud oleks, siis ei järgne sellest weel sugugi, et nimega ühes ka jumalus ise laenatud pidi saama. See oli juba olemas. Tall oli tema wõimuse awalduste järele mitu nime antud — Wana isa, Rõo, Pikker jne. — ning nende juurde pandi weel Taara, ehk nagu Läti Hendrik teda nimetab, Taarapita ehk Taarawita¹⁶⁾ (Taara, awita¹⁷⁾). Saarlaste wana juta¹⁸⁾ ja mõne wana ajaraamatu¹⁹⁾ järele nimetas rahwas ise seda jumalat Taarapütaks (sõnadest taar ja pütt=taari nõuu²⁰⁾). Taara esialgune asupaik oli Ebaweremägi Gesti maal²¹⁾. Sealt wiidi ta waenlaste pära²²⁾ Saaremaale, kus ta julgema koha peal arwati olema. Kui ristiusu preestrid küsisiwad²³⁾, kuhu Taara jäänud, siis wastati neile, et ta ära lennanud²⁴⁾. Saarlased hüüdsiwad teda oma kantsidest Sakslaste wastu sõbides appi²⁴⁾. Tema auustamise paik ehk pühakoda oli ilus metsasalk ehk hiis, kus ta kaju pika puu otsas seisis²⁵⁾. Hiie puud ehitati ilusaste ära²⁶⁾ ja wiidi neile kulda ja hõbedat ohwriks²⁷⁾. Wõib olla, et Hiio saar jumalate asupaik oli, et teda pühaks maaks, s. o. Hiie=maaks²⁸⁾ nimetati. Üks niisugune püha paik oli Wohandu ehk Woo jõgi Wõrumaal. Temaft käiswad Lätlasedki tulewiku ettekuulutusi otsimas. Kui esimene kuulutus hea ei olnud, siis ohwerdati härg ära ja tehti uuesti proowi²⁹⁾. Teisel korral ohwerdati teine härg, aga kolmandamal korral juba laps³⁰⁾.

Jumalate eluase oli kõrge taewas. Sealt walit-
ses wanaisa tuult ja pilwi, saatis wihma ja lund alla, jagas maale sigidust ja õnnistust elule, seal sõitis

ta oma raudse wanfriga³¹⁾ ja wistas wälfusid wälja³²⁾. Tema kodades säras päite kõrges ilus. Ta oli omale seltsiks kangelased loonud, kes talle tarka nõuu pidiwad andma ja ta aega löbustama³³⁾. Kõige wanem neist oli Wanemuine. Ta oli wanaks loodud, halli habeme ja hõbewalge juuksetega ja wanaduse tarkusega. Aga ta süda oli noor ja Wanaisa oli teda laulukunsti ja luuleannetega ehitanud. Wanaisa tarwitas tema tarka nõuu, ja kui kurbdus ja mure tema palget kattis, siis mängis Wanemuine tema ees oma imelise kandliga³⁴⁾ ja laulis talle armsaid laulusid, et murepilwed otsaeest taganesiwad ning rõõm rinda asus. Ka sureliste inimeste juurde tuli taewalik laulumeister alla, laskis oma imekannelt kõlada ja õpetas inimestele wanaisa tahtmise järele „pühapäewa keelt³⁵⁾ — kõrgemat kõnet — laulu ja luule kunsti. Wägewa mõjuga tungis tema laul kõikide südamesse, mitte üksi inimene waid ka terve loodus õppis temast oma laulu wüisid. Sammiku puud pidasiwad jumala mahatulemise kohinat meeles, laululinud pidasiwad eesmängu meeles iseäranis õpik ja loofe. Ta laulis taewa suuruselt ja maa ilust ning inimese soo õnnest ja õnnetuselt ning lendas siis ülesse Wana isa eluhoonetesse, temale laulma ja mängima. Pühad kõrwad üksi wõiwad mõnelorra kõrgeft ja kaugeft ta mängu heali kuulda. Et inimesed laulu ära ei unustaks, saadab ta aeg ajalt oma käskjalad maa peale. Ta kui inimesed siis laulawad, tungib nende laul südame põhja ja ülesse jumalate eluasemele. Kui õnn jälle maapealistel nurmedel aset wõtub, siis tuleb Wanamuine weel korra tagasi³⁶⁾.

Teine jumalik seltsimees oli Ilmarine³⁷⁾, kõige tarkuste ja kunstide jumal. Tema seisus kõige paremas mehe wanaduses ja jõus. Tema otsa eest paistis järelemõtlemine ja filmadest tarkus. Kõik kunstid iseäranis sepakunst ja tuli ja wesi oliwad tema walitsuse all³⁸⁾. Ta tegi Wanenuise kasutütrele Tutale³⁹⁾, kes oma peigmeest Endelt taga leinas, kuldse filmawarju, mille filmade ettepanemisega kõik äraelatud armsad mälestused nii elutruult waimu ette tuliwad, nagu oleksiwad nad tõeste weel käes⁴⁰⁾. See neitsi laenab ka oma filmawarju inimestele, et nad mälestuste läbi möödaläinud õnnepäewadest oma kurwastust wõiksiwad unustada.

Sõjajumal oli Turis, kes kõrges pilwedes oma taewapafunat kuulda laskis⁴¹⁾. Et Wanaisa, Uko, ehk Pikne ise ka müristas ning noolisiwad taewast alla saatis, mille eest kõik kurjad waimud põgenesiwad⁴²⁾, siis ei saa tema ametit ülemast jumalast Wanaisast mitte lahutada. Rahu ajal toodi temale elajaid ohwriks, sõjaajal aga wärwis inimesteweri ohwripakkasid⁴³⁾ sest siis ei leppinud Turis elajate ohwerdamisega⁴⁴⁾. Suba Herodot kirjutab: Kõige auusamad ohwrid oliwad inimesed sõjawangidena. Iga 100 sõjawangi seast otsiti üks mees liisu läbi ohwriks. Estiti raiuti ta parem käsi otsast ära ning weri walati ohwripaigale⁴⁵⁾. Ohwriks wälja walitud inimene pidi täitsa terve ja ilma wigata⁴⁶⁾ olema.

Rõõmus ja lustiline noormees, alati lõbus ja wallatu oli Lämeküüne ning jahipidamise õnne andis jahijumal Wiboane. Peale nende oli weel weewalitseja Ahti, ja Tuuleema, palju teisi weiksemaid jumalaid ning terve legion häid ja halbu waimusid.

21. Alamad waimud.

a. Rõige tähtsam neist oli weewaim, mere-
 ehk weteema⁴⁷). Temale ohwerdati ka weel ristiusu-
 ajal. Igal aastal sõideti mässawa mere kohale ning
 heideti wiina ja õlut laenetesse. Enne wõtnud ta
 iga aasta ise ühe nooremehe enesele ohwriks, aga sest
 saadik leppinud ta inimestega ära ja jätnud seda tege-
 mata kui noored mehed ise priitahtlikult talle ohwrid
 wiinud⁴⁸). Kalamehed hüüdwad nüüdki weel (Muhu-
 maal), kui saaf hea on: „Dlgu Sumal tänatud, täna
 on jälle mereema maha tulnud“⁴⁹). Weewaim on
 väga õiglane ja aitab inimesi, aga häda neile, kes
 petta katsuwad ja ahnuse pärast temalt abi tulewad
 otsima. Kui üksford⁵⁰) üks waene puuraiuja oma
 kirwe kogemata jõkke pillas ja ise kahju pärast kaldale
 nutma jäi, tõi helde jõewaim kuld- ja hõbe kirwed
 weest wälja ning pakkus neid mehele. Õiglane mees
 ei tahtnud aga muud kui oma kirwest. Sellepärast
 kinkis waim talle kõik kolm. Seda kuuldes läks üks
 rikas ja ahne mees jõe äärde, wiskas oma kirwe mee-
 lega jõkke ning hakkas nüüd ka waese mehe moodi kae-
 bama. Kui jõest kuldkirwest näidati, hüüdis mees
 kõhe, see on minu. Wihaga wiskas jõewaim kuld-
 kirwe jõkke tagasi ning ei toonud ka tema oma kirwest
 enam wälja.

b. Maja ümber elasiwad head waimud maja-
 warjajad ehk hoidjad⁵¹), hoonehoidjad ehk õnnetoo-
 jad⁵²). Neilt loodeti kodust õnne ja auustati selle-
 pärast, kui ülemaid heategijaid. Neile ohwerdati
 pidude peal pidujoogist:

„Wahtu waga warjajale,
Rauni õnne kandijale.“

d. Iseäralist õnne loodeti ussidest, keda kodus hoiti ning maja sõrbaks peeti. Ennemuistsete juttude järele on nad maja laste kaitsjad ja headegijad. Olai Magnus ütleb, et ussid Gestlaste juures nõnda taltsad olla, et lapsed nendega tihti ühest kausist sööwat. Gestlane ega Lätlane ei tapa ialgi ussi ära⁵³). Kururiku jutus kuuleme: „Metsast tuli uss wälja ja elas inimestega ühes majas. Ta mängis lastega ja need armastasiwad ussi⁵⁴). Neid salliti hea meelega majades, lasti lastele hoidjateks olla. Nemad söiwad lastega ühes mängisiwad nendega, kõnelesiwad nendega inimese keelel, hoiatasiwad neid õnnetuse eest ning juhatasiwad neile wiimaks mõnda suurt warandust ehk kinkisiwad muud õnne⁵⁵). Ka wanadele töiwad nad õnne, naistele kodus, meestele metsas. Sõjas jäi ikka see mees wõitjaks, kellel uss kodus oli. Koduussid oliwad mitmet karwa. Rõige paremateks peeti walgeid ja siniseid, sest:

Walgeb wara jägajad,

Sinifest sitkust (jõudu) saadakse⁶⁵).

Üksi mustad ussid peeti õnnetuse toojateks, keda waenlased salaja majasse kandsiwad, et nad seal kahju teekiswad. Ka Kururiku jutus räägitakse sinifest ussist, mida wennaste isa metsast leidnud ja koju toonud. Sellepärast olnud wendadel suur jõud, et nad malkadega ja rusikatega waenlasi maha wõinud liia⁵⁷). Laewa mehed kandnud weel käesolewa aastasaja algul ussisid enestega laewa peal ühes, et õnn hea oleks⁵⁸).

e. Sinimeste teenistuses olivad waranduse kandjad waimud: Krat, Wedaja, Lendaja, Lulihänd, Pisu-händ, Puuk⁵⁸). Nemad warastasiwad oma isandatele wara kokku orjasiwad ahnuft ning olivad nõndasama nagu nende peremehedgi wana kurja teenistuses. Ühe niisuguse waranduse wedaja sünnitamise juures pidi see, kes teda enesele ihaldas saada, oma hinge kurjale ära lubama⁵⁹). Nende kokku kantud wara oli ülekohtune, mida õiglase inimene ei igatsenud. Nemad wõtsiwad endid iga loomaks ehk asjaks muuta. Enamiste nähti teda jookswate tähtede, tuulekeerete, tuulehagade ja musta kuke näol j. n. e.⁶⁰)

g. Paljupahemad ja kardetawamad olivad need waimud, kes kurja nõuga inimeste seas ümber hulkusiwad⁶¹). Nendest olivad iseäranis tuttawad: tondid ja kodukäijad, luupained ja maa-alused, nätid ja metsikud ning wiimaks wana tühi ehk jarmik ise. Need tungisiwad ikka paha mõtetega inimeste tööde ja toimetuste wahel. Neid meelitati ohwrite läbi ehk hoiti targa sõnadega ehk pettusjega eemale. Metsik elas metsas ja tema käes oli loomade figidus. Igal kewadel peeti tema auuks püha. Selle tarwis tuli küla rahwas seatud päewaks kokku, toppis mehe riided hõlga täis, mille peale wanem Metsiku terwe küla rahwa saatusel karjamaale kandis. Seal pandi ta puu otsa, mille ümber tantsiti ning ohwrid ja palweid toodi⁶²). Tema kuju tehti ka rukki wihkudest ja seati kõrwalisesse kohta mõnda aia murka ehk metsa pika puu otsa üles. Niisuguseid kujusid nimetati ka wilja neitsideks ja paluti neid: „Kulla neitsid, ärge tehke paha⁶³).

h. Kui kõwersfilm metsakaja⁶⁴) jahimehe ehk

rändaja ära effitas, siis sai see jälle õigele teele, kui ta paremale poole huias ja ise pahemale poole läks ehk lustilist laulu wilistas. Öösi wäsitasiwad teekäijat Teejätkäjad, kes jalgade alt teed edasi kiskusiwad⁶⁵). Ubi selle wastu oli: saapad tagaspidi jalga!

i. Luupaine ehk luupainaja waewas inimesi ja elajaid, tallas neid ööfiti ja katsus ära lammata. Enamiste oli ta ikka kas mõne öela inimese ehk nõia waim, kes mitme surnud asja ehk ka elawa looma wõi koguni inimese näol inimeste peale tuli. Kui waewataw oma suurt warwast sai liigutada⁶⁶), siis oli luupaine wõim otsas ja ta pidi kaduma. Kui kõik augud kinni saadi panna, kust ta ära wõis põgeneda, siis muutis ta ennast mõneks surnud asjaks⁶⁷). Kui niisugust asja wigastati, siis oli see inimene, kes luupaineks käinud niisamasugust wiga saanud. Üksford leiti hobuse peal suur nõop nõel, mida kõweraks murti. Sommikul leiti ühel wanal naisel jalawarwad suhu käänetud⁶⁸). Peeti niisugune asjaks muudetud luupaine kinni siis muutis ta päewal ennast inimeseks tagasi, ning igauks wõis näha, kes ta olnud⁶⁹).

k. Rõige öelam pahadest waimudest oli Sarwik (wanapoiss, paharett, wanakõhn, tühi, pergel). Tema eluase oli all-ilmast⁷⁰), ning tema teenijad kõik pahad waimud. Rikkust ja wara on tal lõpmata nii et ta kulda külimituga wälja jagab⁷¹). Tema tahtmine on kuri, ta jõud suur, aga selle juures on ta „küla wafita sarnane rumal“⁷²), nii et kõik targad, nõiad ja isegi ka igapäewased inimesed tema kurjad nõud kawaluse läbi tühjaks teewad. „Kawal Hans“ Gesti muinasjutus mängib temaga kui lollikesega ja wõidab teda

iga kihlweo juures⁷³). Igal pool on tema naerualune⁷⁴). Suntisid ja müristamist kardab ta surma vääriliselt⁷⁵), kufe laul ehmatab ta iga ettevõtte⁷⁶) juurest tagasi ning hõbekuul võib ta maha lasta. Kristiusuga on temast kurat ning tema elukohast põrgu saanud. Inimesi omale saada, oli ta pea toimetus. Kõige paremine läks see tal korda ahnete juures, kelledele ta niipalju vara andis kui need aga tahtsiwad, mille eest nad aga oma hinge pärast surma temale pididwad lubama. Seda kaupa pididwad nad omalt poolt nimetse sõrme seest ontud kolme tilga werega kinnitama⁷⁷) Elfinud inimestelt katsus ta wälja wiimise palgaks nende lapsi omale saada⁷⁸), astus hingede eest ka heameelega inimeste teenistusesse⁷⁹) ning wahetas ristimata lapsed oma laste wastu ümber⁸⁰).

22. Maailma loomine.

Ülemad jumalad elasidwad kaljuallas. Wana isa nimetas neid oma lasteks ja nad elasidwad kui wennad. Seal wõttis Wanaisa nõuiks ilma luua, ja enne kui lapsed magamast üles ärkasidwad, oli ilm juba walmis⁷⁵). Nüüd heitis loomise tööst wäsinud wanake puhkama. Selle aja sees wõttis Ilmarine tüki kõige paremat terast⁷⁶) ja tagus sellest taewa wõlwi, laotas ta üle maa ning kinnitas hõbedast tähed ja kuu sinna külge. Siis tõi ta Wanaisa eeskojast walgustaja ja pani selle sel wiisil taewa lae külge et ta seal ise üles ja alla . . . käib. Wanemuine tuli rõõmu pärast oma kandliga maa peale laulma ja mängima. Kõik laululinnud käisidwad ta jälgil, ja kuhu ta jalg

puutus, sinna tärkasivad lilled; kus ta kiwi peal istus seal kasvasivad puud ja laululinnud laffsivad nende otša ja laulsivad jumaliku laulikuga ühtlasi. Vämeküüne hõiskas metsas ja mägedes ja Wiboane katsus wiboga oma kae osawust. See käre äratas Wanaisa unest üles. Kui ta filmad lahti löi ja enese ümber waatas, tundis ta weel waewalt oma loodud ilma ära, sest kõik oli hoopis teise näo saanud. Rõõmuga rääkis ta: „Lapsed, see on hea, mis teie olete teinud! Teie kohus on maad ilustada. Ma tahan elajaid ja inimesi luua, kes tema üle peawad walitsema. Kõiged teie peate inimestega sõbrust pidama ja nende seffa elama minema, et tugewam sugu sigiks, kes mitte kurjale mõitu ei annaks. Kurja ei taha ma mitte ära kaotada, sest tema on hea mõõtja ja kibutaja“ 77).

23. Elu pärast surma.

a. Inimese hing ei surnud mitte ihuga ühes ära, waid elas taga haua edasi 78). Seda uskusiwad Gests-lased niisama kui Soomlasedki 79). Et surmul tulewas elus mitte suurt puudust ei oleks kannatada, anti temale kõigetarmilisemad asjad ja ehted hauda kaasa 80). Weel 70 aasta eest pandi Saaremaal surmule peahari ja kirwes, nõel ja niiti puusärki ühes ning räägiti seal juures: „Mine nüüd teise ilma ja walitse Sakste üle, nagu need enne sinu üle on walitsenud“ 81). Ka söökisid ja jookisid on surmutele ühes pantud 82). Nende hinged rändasivad maa peal loomade 83) sees ümber ehk kohutasivad inimesi kui tondid ja kodukäijad 84), ning aastas korra tuliwad kõik hin-

ged kogu tagasi, kus neid waike auustamisega wastu wõeti ning sõõgi ja joogiga talitati⁸⁵). Tihti kuuleme lapsi wanematega kalmu alla rääkima ja neile haudadeft wastufid antama⁸⁶).

b. Nende tunnistuste järele ei wõi meie enam kahewahela jääda, et pagana aja Eflased hinge edasi elamist pärast surma uskufiwad. Aga tumedaks jääb meile see, misjugune hingede elu pärast surma oli. Soomlastel oli nende tarwis kaks kohta — õnne- maa toonela ja kurb warjuelu maa — all — maanala⁸⁷). Maanalas ei olnud löbu ega lusti, ei kuul- dud seal inimeste ega loomade heali, ei laulnud seal linnud ega haukunud koerad⁸⁸). Kõik käifiwad wai- felt ja kurwalt. Üks ainus kord aastas lasti hinged sealt maa peale omaste juurde tulla, kus neile sel ajal 9 päewaline waike pidu⁸⁹) peeti. Soome mytho- logia⁹⁰) järele oli maanalas Mamma järw, milles wee asemele tuli lainetas. Sealt oli tuli ka maa peale toodud. Wainemõinen püüdis seal järwes kord kala kinni, kelle sifikonnas tuli seifis⁹¹). Kaugel põh- jas woolas hirmus Snari jõgi⁹²), kus kõik pahad waimud asufiwad ja igawene pimedus walitses. Selle riigi peremees ja walitseja oli Maana, üks kõigewä- gewam wõimus⁹³), mis inimeste üle walitses ja mille teesid surelikud ei tunnud. Isegi Jumalatel ei olnud tema üle wõimust. Tema seifis, kõrgemal headust ja kurjust⁹⁴). Ta ei wõtnud ühtegi palwet kuulda ega annud ühtegi süüdi andeks, ta ei maksnud headele palka ega karistanud kurjategijaid, teda ei liigutanud headus ega äritanud õelus, waid ta walitses kui süda- meta saatns kõikide üle ühesuguse waljusega. Selle-

pärast ei toodud temale ka ohvrid ega palutud teda kuskil. Tema nimigi näib unustusesse langenud olema. Väga harva leiame ta nime muinasjuttudes⁹⁵⁾ ning Kalewipojas kuuleme temast üksi kaks korda⁹⁶⁾. Rõige rohkem wistist leiame temast Dr. Bertrami Ilmataris⁹⁷⁾.

d. Toonela walitseja, kuhu maanalast peasenud õndsad hinged⁹⁸⁾ wastu wõeti, oli Wanaisa wõi Uko. Tema wõttis nad oma riiki wastu, muutis nad kalliskiwideks ning pani nad siis enesele ehteks ümber laela⁹⁹⁾.

B. Jumala teenistus.

24. Preestrid.

Ragu iseenesestki mõista ei wõinud üleüldiste pidude ja pühade peal mitte igamees jumalatele ohwerdada ega nende tahtmist teada saada. Sellepärast pidi ka niisugusid inimesi olema, kes preestri aset täitsiwad ja tema ametit pidasiwad. Läti Hindrek ei räägi oma kroonikas kuskil preestritest, waid nimetab kord üht tarka¹⁾, kes Toreidas munga ohwerdamist juhatas ning hobuse selga puhtaks laskis pühkida, kui see elujalaga üle oda astus. Herodot kirjutab aga selgemalt. Tema ütleb: Maa oli kihelkondadesse jagatud, mille üle wanem walitses, kes ohwerdamist kui ka pühadel pidustamisi juhatas²⁾. Nyenstädt kirjutab oma ajaraamatus³⁾: „Pagana kuningad olid ka nende ebajumalate preestrid, ja sõjajuhatajad.“ Wistist täitsiwad wanemad ühtlasi ka preestri kohusid, küsisiwad

jumalatele suurtes asjades nõuu⁴⁾ ja kuulutasivad seda rahwale. Siiski aga on üks iseäralik seisus ka olnud, kes jumalate tahtmist ja wainude salawägesid paremine tundsiwad, kui teised surelikud. Need oliwad targad, lausujad, nõiad. Nõidumise kunsti pärast oliwad Eestlased kaugel kuulsad. Wulfstan armas juba 9. aastasajal, et nad ise külma wõiwad teha⁵⁾, mis pärast furnud kawa matmata wõiwad feista. Igast ilma nurgast tulla sinna inimesi tarkade ettekuulutusi kuulama, kõige rohkem Hispanlased ja Greeklased⁶⁾. Juba Herodot räägib Skitidest, et nad wäga suured nõiad ja targad olla. Haigetele kuningatele pidiwad nad ütleva, kelle süü pärast nad haiged olla, kes siis tapetud saiwad: Ei teadnud targad süüdlasi üles anda, siis kaotasivad nad ise oma elu⁷⁾. Nõiduses oliwad kõik Soomesugu rahwad kuulsad. Rootslased nimetasid Kweenisid Laplasteks-(nõidadeks, sest et need nende kuninga poja Amundi kõige ta sõjawäega ära tapnud⁸⁾). Tarkade seas oli kolm klassi. kõige alamal seisiwad sõnatargad, soolapuhujad, lausujad, pobisejad ja sortsid. Sõna sees oli imetegew wägi ja niisuguste sõnade rääkimist nimetati lausumiseks. Sõnatark korjas õõsi kuwalgel 9 seltsi rohtusid ja keetis neist rohtu⁹⁾. Selle ja mitme muu imeliku abinõuu¹⁰⁾ waral toime-tasiwad nemad oma asju. — Sõnatarkadest kõrgemal seisiwad tuuletargad, tuuleema pojad¹¹⁾, kes tuule-tiivul ümber rändawad. Soome tuuslar¹²⁾ oli niisugune tuuletark. Kõige kõrgemal seisiwad Maana-targad, kes kõik nõidused wõisiwad nurja ajada ja korda saata¹³⁾, nii kuidas neil tahtmist oli ja kuidas inimesed seda oma kasuks jõudsiwad wõita. Niisugune

tarkus, salawägede tundmine ja nõiduse wõim oli wähebele osaks antud ning need wõiswad seda wäge surmawoodil ainult ühele oma perekonna liikmele pändufeks jätta. Mihkli kihelkonnas elas mõne aja eest üks wanamees pagana aja preestri seisusest ¹⁴). Lapsepõlmes oli ta kord oma wanaisa wäljal ühe suure kivi ees põlwili näinud. Tema läinud juurde ja küsinud, mis ta seal tegewat. Wihaga annud wanaisa talle mööda kõrwu ning ütlnud: „Ratsu et ja oma suu pead ja kellegile sellest sõnakestki ei lausu et mind fiin oled näinud. Tea aga seda, et meie preestrite pühast sugust oleme ja sel wiisil oma jumalaid peame auustama.“ Mõned uuema aja uurijad on tõendanud ¹⁵), et pagana aja Gestlastel küll oma preestri seisus olnud ja et see wanema auuga ühenduses seisnud. Wanemad ajaraamatute kirjutajad räägiwad ka tihti Gesti rahwa juures auusamast seisusest ¹⁶), ilma et seda ütleksiwad, kes need auusama, kõrgema seisuse liikmed oleksiwad.

25. Rriiwe.

6—11. aastajani elas Preisimaa rajal suur ja wägew paganate ülempreestar Rriiwe, keda paganad Elbest Emajõeni niisama auustasiwad, kui Katoliku usulised ristirahwa Rooma paawsti. Tema elukohta nimetati Romoweks ¹⁷). See oli juba wanemast ajast kui inimeste meeled mälestasiwad, Rriiwe eluase olnud ¹⁸). Rriiwet peetakse mitmelt poolt Sittawlaste ja Sätlaste preestriks, kuna Voigt ¹⁹) teda üksi Preisi rahwa omaks teeb, aga seal juures ometigi tunnistab, et tema riik

Oma jõeni ulatas, kus Gestlased elasivad. Seega
 pidivad siis ka Gestlased Kriiwet tundma ja auustama.
 See nimi tuletab elawalt Krewini ehk Kriiwitschi
 rahwast²⁰⁾ meelde, kes wanal ajal Gestlaste lõuna-
 poolset naabrid oliwad ning seal kohal elasivad, kus
 Kriiwe elupait oli. Krewini keel tunnistas lähedat
 sugulast Gestti rahwaga. Tsameie palwe algab Kre-
 wini keeles näituseks nõnda: „Meggi ise taimas, jadku
 elka sinu senna. Tulop meggi tiwi siwukiffi; Siwu
 meele se igganka, kui taimas ni kas ma belli. Meggi
 arma leipe anna meli tennawa“ j. n. e.²¹⁾ Kas see
 Kriiwe mitte just Kriiwitschide wõi Krewinide oma
 ülempreester ei olnud keda wähest ka Gestlased, Liw-
 lased ja Kuurlased kui oma sugulaste ning ka ise oma
 usuülemat auustasivad? Krewini rahwa riismeid
 elab praegugi weel Kuuramaal Bauske linna lähe-
 dal²²⁾. Sellest ajast saadik kui Kriiwe ära kadus,
 lõppis ka üks tähtjas ajajärg Läänemere paganate elus.
 Näib nagu oleks temaga kõik kokkuhoidmise waim rah-
 waste seas kadunud. Wanema aja sõdades leiame
 enamiste ifka Liwlased, Gestlased, Kuurlased, Sem-
 gallid j. n. e. ühes koos²³⁾ waenlaste wastu astuma,
 aga Saksa ordu wastu sõdivad Liwlased, Kuurlased
 ja Gestlased ütsikult ja ilma plaanita. Kas see näh-
 tus ei puutu wähest Kriiwega kokku, kelle ärähäwita-
 misega üks üleüldine rahwa pühadus lõhutud sai, mis
 teda enne wõerastega nagu üheks perekonnaks oli tei-
 nud? Niisugune rahwaste üleüldine pühadus ei olnud
 sel ajal sugugi wõeras. Slaawlaste jumalate linn
 Nowgorod Ilmeni järwe kaldal oli Wolhowi jõe, Ladoga
 järwe Neewa jõe ja Baltimere läbi Soomlastega

ja nende preestritega²⁴⁾ ühendatud. Eõunapoolsete Soomlaste pühapäik oli Saaremaal mis kuni 12. aastasaja alguseni põhjarahwaste esimene ohwerdamise koht oli. Keset saaremaad Salli mõisa all on praegu weel üks weike järw kõrge walliga ümber piiratud²⁵⁾, feda kaua aega ühe kustunud tulepurtskawa mäe suuks on peetud²⁶⁾. Järwest räägiti, et ta ilma põhjata olla ning Dr. Luce²⁷⁾ ei olnud oma lapse põlwes tal tõepoolest ka põhja leidnud. Pärast poole olla ta aga üsna madalaks jäänud. Järwe pikkus ja laius on umbes 60 samm, wall 20 jalga kõrge pealt 10 samm lai ning lehtpuu metsaga kaetud²⁸⁾. Tuba Tacitus räägib oma kirjades ühest pühast paigast ühe saare peal kõrge walli ja kauni metsasalgaga ümber piiratud järwe ääres²⁹⁾, kus Redinid³⁰⁾ kõik ühes koos maa-ema³¹⁾ auustamas käiwad, kes nende usu järele inimeste saatust juhatab. See sünnib kõik Salu ehk Raali järwe kohta. Kas nüüd Raali järw just põhjamaa rahwaste üleüldine ohwripäik oli, feda ei wõi meie tõendada, aga nõnda palju wõime ütelda, et neil wistist üks üleüldine pühadus oli, millest mitmed rahwad osa wõtsiwad. Mõne tõendab oma põhjamaa paganauju ajaloo³²⁾, et Soome preestrid mitte üksi Nowgorodi, waid ka Romowe Kriiwedega läbi käinud ning et õhtumaa rahwaste pea- kogupaigas Rügeni saarel esialgu Soomepreestrid olnud³²⁾, — Kust on nüüd Raali nimi järwele saanud? Indias toodi hirmsale surmajumalale kelle nimi Kali³³⁾ oli, weriseid ohwrid. Wanad Iiri ja Schotimaa paganate tempelid on just niisamasugused olnud, nagu meie jaanilinnad ning Kaalijärw Saaremaal³⁴⁾ Iiri ja Schoti-

maal elavad Keltid teda kaugele Gesticlaste sugulasteks peetakse³⁵). Et mõlemate rahwaste kodu Aasia on, siis võiks arvata, et nad sealt mõned usukombed ühes on toonud. Tõendada ei või meie seda mitte.

26. Templid.

Templid ei olnud pagana aja Gesticlastel mitte. Rõpu kihelkonnas on küll üks wana tempeli rufu leitud, kuhu weel minemal aastafajal ohwerdati ja pagana kombe järele pidustati³⁶), aga seda ei või pagana aja Gesti templiks pidada. Gesti jumalate teenimise ja auustamise paigad oliwad mäekingud kauni metsasalkadega, mida hiiedeks kutsuti. Hiiede peal kaswasiwad pühad puud (jee-puud), millede küllest keegi oksa ei tohtinud murda³⁷). Püha paik oli aia läbi metsloomade eest kaitsetud ning ohwriks toodud waranduse hoidmiseks oliwad wahid aia taga, kes ühtki hinge oma loaga püha paika ei tohtinud sisse lasta³⁸). Sinna wiidi ohwrid, seal tehti palweid. Rõige kuulsam hiis oli Hiiumaal, kuhu kaugele kokku käidi, sest seal elas kõige püham Jumal³⁸). Seal peeti kõige suuremad ja lõbusamad hiiepidud³⁹), kus muude lõbude hulgas hiiekiigul ka kiiguti⁴⁰). Sellest on saar ka oma nime saanud⁴¹). Kreuzwald seletab aga Hiiumaa nime nõnda ära, et see hiudest (hiiglastest-suurtest meestest)⁴²) tulnud, sest et seal tänapäewani weel suured inimesed olla⁴³). Pühaid paikafid või hiisi oli väga palju, wistist igal kihelkonnal, linnal eht suuremal külalgi, kus ohwerdati ja jumalate õnnistust paluti.

Ohwripaigad olivad kõrged künkad ⁴⁴⁾ hiimetsades ja Ulu kivid ⁴⁵⁾ metsa tuffade ääres ⁴⁶⁾ ning ohwriks toodi wilja, kõisuguseid loomi ⁴⁷⁾, nagu weisid hobusid, lambaid, koeri j. n. e., hõbedat kulda ⁴⁸⁾ ja ka inimesi ⁴⁹⁾, aga mistift üksi sõjawangisid ja ostetud ehk riisutud inimesi ⁵⁰⁾, kes ilma wigata olivad. Herodot kirjeldab pikemalt, kuidas musta-luue kandjad (melanchlänid) seda teinud ⁵¹⁾. Nemad walinud selleks iga 100 sõjawangi pealt liisu läbi ühe mehe wälja. Esite raiutud ohwri parem käsi otsast ära ning siis walatud weri ohwri paigale ⁵²⁾. — Riisugustel kohtadel olivad mistift ka jumalate kujud üles seatud. Ebawere mäel Gestimaa olnud Taara kuju, mis sealt ristiusu preestrite eest ära peideti ning Saaremaale üteldi lendanud olewat ⁵³⁾. Seal raiusiwad risti usu preestrid ebajumalate kujud maha ⁵⁴⁾ ja paganad paniswad wäga imeks, et nende seest werd ei jooksnud. Biarmi rahwastel olivad jumalate kujud, kelledel kuldaus ohwri wastu wõtmiseks süles seisid ⁵⁵⁾. 2. aastajal kandiswad Gesticlased oma sõjariistade külles kuldide kujusid ⁵⁶⁾, milledest nad jumalate warju ja kaitsemist waenlaste eest lootiswad. Saarlased ise wiskiswad oma jumala Taarapita kuju linna wallist alla ⁵⁷⁾, kui nägiswad, et see neid aidata ei jõudnud. Tallinnas Gestimaal wana asjade kogus on üks weike Gesti jumalakuju ning Tartu õpet. Gesti feltsi muuseumis mitmed weiksed riided, mida weel käesolewal aastajal Tõnise wanale andeks on toodud. Ehk suudawad juba need näitused seda arwamist põhjendada, et pagana aja Gesticlastel ka omad jumalate kujud olivad.

27. Ohwer ja palwe.

Ohwrite läbi loodeti jumalate heldust enese poole võita ja wiha ära pöörda. Sellepärast ohwerdati iga suure toimetuse eel, nagu sõtta minnes. Selleks toodi ohwiriloom kokku tulnud sõjawäe ette ning tapeti ta seal ära. Langes ta paremale poole, siis oli õnn nendega; pahemale käele langemine tähendas õnnetust ette⁵⁸). Ka liisk⁵⁹) ja mitmed muud märgid kuulustasivad tulewikku ette, mida nii kaugele teada taheti, kui maapealne elu ulatas. Mis pärast seda sündis, see oli saatuse asi, mida keegi võidus, ei ka jumaladki, muuta ei jõudnud. Sellepärast leiame ka ainult palweid, mis maapealse õnne ja hea käekäigi kohta käiwad, nagu:

Tule, tule tuulekene
 Käi hella hingekene,
 Löötsu looja leilikene,
 Wii wetta wilja pealta,
 Rastet laera kõrre pealta:
 Wili wihmalla idaneb,
 Rohi märjalla mädaneb!⁶⁰).

Ohj jälle palwe Piitse wastu:

„Wooda⁶¹) Piitse! Härja anname palwuses kahe sarmega ning nelja sõraga, künni pärast, külwi pärast: õled wass, terad fuld! Tõuka mujale mustad pilwed, kannu suure soo ja laia laane peale. Anna sigitawat ilma, mee hoogu meile kündjale, külwajale. Püha Piitse, hoia meie põld hüwa õlge all, piik hüwa pea otsas ning hüwa tera sees!⁶²).“

D. P ü h a d.

28. Nasta.

Wanade Gesti laste aasta oli 13 kuud ¹⁾. Nagu päike päewa ja tähed öö mõõtjad olivad, nii oli ka taewa kuu aja mõõtja. Uue kuu loomisega algas ka uus kuu, ning selle järele sai aasta 13 kuud pikk. Mil aastat arvama hakkati, seda ei ole teada. Nädala arvamine on wististe ristiusuga tulnud ehk on ta ka warem Slaawlastelt saadud ²⁾. Niisama ei ole ka see kindel, mitu päewa efsalgu nädalas oli. Arwata wõiks, et neid kõiges neli oli, sest nelja päewa jaoks on Gesti keeles oma nimed: (Esmaspäew, teisipäew, kolmapäew, neljapäew), kuna Keedi ja laupäew wana Norra keelest näitawad laenatud olema ³⁾. Niisama küsitaw on, kas neljapäew ühtlasi ka pühapäew ei olnud, sest neljapäewa pühitsemine on meie ajani kestnud ja mitmel pool tehti selle päewa õhtul kõiksuguseid ebausju kombeid ⁴⁾. Kes üleilmliste wägede ühendusesse soowis astuda, see wõis seda üksi neljapäewa õhtutel teha ⁵⁾ Wanal ajal pidi sel päewal iseäraline tähtsus olema, et ta pühaks pidamine weel nii kaugele meie ristiusu aja sisse on ulatanud. Kui neljapäewaline nädal kord olemas oli, siis pidi see wäga wanal pagana ajal olema, sest seitsmepäewaline nädal ei ole mitte enam ristiusust wõetud, waid oli juba enne ristiusu tulemist tutaw. Seda näeme wanast Saarlaste kalendrist ⁶⁾. See on wistist pagana aja pärandus, sest et seal weel aastast 13 kuud arwatakse. Aga ometi leiame seal ka juba 7 päewalise nädali, reede,

Laupäewa ja pühapäewaga. Pühapäew oli pagana ajal tuttam⁷⁾ ja wõeti ristiusu nädala püha nimeks.

29. Suuremad pühad.

a. Tähtsamaid pühasid aastas oli neli. Sügisel kui ööd kõige pikemad ja pimedamad, pühitseti hinge e aega⁸⁾, mis 9 päewa kestis⁹⁾. See oli tõsine leina aeg. Igal pool walitses waikus. Sel ajal lasti furnute hinged iga aasta lord igawast warjuriigist maanalast maa peale omaste juurde. Kõik inimesed jäiwad tubadesse, keegi ei teinud tööd ega läinud kodust wälja. Põrmandule laotati hõled maha, et astumine ehk mõne asja kukumine kolinat ei teeks, ja kõneldigi waikse healega, sest armsad kadunute hinged tahtsiwad ju oma waikses järelemõtlemises ekfita mata olla. Ka kardeti müristamise jumala¹⁰⁾ wiha seks saamist, kui mitte waiksel ei elatud. Sai ta hingede käest kuulda et maa peal kära on tehtud, siis saatis ta tulewal suwel müristamist ja wälku kätte maksma. Sellepärast katsuti sel ajal wõimalikult wagusi elada ning hingede jaoks pandi sööki ja jooki wälja et nad inimestega rahul wõiksiwad olla ning toonela walitseja ette kaebdusi ei kannaks.

b. Ühtlasi peeti see püha müristamise jumala Kõo auuks, keda wistist ka Jõuks ehk Jõuluks nimetati¹¹⁾. Mõnel pool, näituseks Wirumaal, hüüti seda püha Jõu-pühaks ning peeti weel sel aastas ajal Jõu-õhtuid¹²⁾. Et see püha ristiusu Kristuse sündimise pühaga pea ühe aja sisse langes siis on sellele endisest pagana aja Jõu pühast ka weel nimi jäänud.

d. Teine oli rõõmus Uku püha kewade öö ja päewade ühepikkusel, mil loodus pikast talwe unest jälle ärkama hakkas. Uku¹³⁾ oli tuule ja tormi, hea ja halwa ilma isand, tema saatis wihma ja päitese paistet ja tema käest tuli õnnistus ja sigidus. Tema ette kummardas põllumees wilja wäljal ja meremees merel. Igas majas oli Uku wakk, kuhu temale andeid toodi ja igal külal ehk talul Uku kivi, kus peal kewade pärast lõikust wilja ohwerdati. Looma tapmise juures toodi kõige pealt Ukule ohwrit Uku kivil. Uku püha pühitsejwiad iseäranis naised suure ilu ja kombetega, sest ka naiste sigidus oli tema käes. Püha laupäewal kaeti aitas laud kõigesuguste aasta andidega. Seal oli liha, wõid, kalu, kooka, leiba, tangu mett j. n. e. ning mõdu. Nende toitude keskel seisid Uku wakk, kuhu pereisa igast wiljast kõige paremat sisse pani.

Uku wakale wajuma,
Kaane alle terkimaie,
Wooðu kaisu paisumaie.

Sigimata naised pandi õõseks aita Uku waka juurde finni, kus nad targa sala nõuu järele tempusid tegiwad. Hommiku wara enne päewa tõusu juba käis peremees kõik põllu piirid läbi, ja waatas, kas kõik korras on. Kui kõik wiirastuseta leidis, ruttas ta rõõmuga kodu, kutsus pere koku pidule, kes jumalast ülejätud palufesed pidusöögiks tarwitas. Kolme päewa järele mõttis peremees wiljad Uku wakast wälja ja pani teise wilja sekka tagasi, et ka see jumalate õnnistusest osa saaks. Noorikud wiisiwad Ukule pulmapäewal ehk kui noortsugu oli sündinud, Uku wakasse ohwrid. Uku pühal joodi rohkem kui ühelgi muul

pühal. Sellest pidukombest on wististe „Maarja puna joomine“ meie päewani järele jäänud.

d. Kolmas püha oli suwine rõõmu ja lõbu püha, mis Wanaisale suwise pööripäewa ajal peeti, mil Koit ja Hämari igaweses nooruses armastuse õnne maitsewad, nii et öö nende palgete rõõmu särast walgust saab. Sel pidul ühendas õnn wana ja noort neiut ja peiut, meest ja naist. Kaugelt sõbrad nägivad üksteist siin aastate järele. Wanad südamed läksiwad kadunud päiwi meele tuletades nooreks ja nooruse sojendam päikese kiir elustas neid. Lühike, lendaw õie aeg tuletas aga ka nooruse kiiret kadumist meelde ning liginewa wanaduse toeks tehti abielulepinguid noorte inimeste wahel. Mõdukannud käiswad ringi, lillepärjad katsiwad kogumise paika, tuleleegid loitsiwad kintudelt, laulud igatsusest ja armastusest ehk sõjadroneist ja mõidu rõõmusest kõlasiwad pidulise rõõmuga läbi waike öö.

e. Neljas suur püha peeti sügisel öö ja päewa ühe pikkusel sõja jumala Turriise auuks. Rõige pealt ohwerdati õõsi tulewalgusel üks oinas iseäralise kombega sõjajumala auuks, siis kõneldi ehk lauleti kangelaste ja wanemate wapratest tegudest noorematele waimustawaid lugusid, et noored sõjamehed neist omale eesmärki wõtaksiwad. See püha oli nagu kaunis isamaalik kool, millest osa wõtta igamees enese kohuseks pidas. La kestis ühe ainsa öö.

VI. Hariduse seis.

30. Kunst tööd.

Haridusest nüüdsel aja mõõdu järele ei wõi meie kõneleda, sest seda ei olnud kellegil põhja pool Euroopas elawal rahwal. Kui Sakslased Liivimaale tulivad, siis leidwad nad täitsa harimata rahwad eest. Aga enne seda oliwad nad kõrgemal hariduse astmel olnud ¹⁾. Seda tunnustawad mitmed riismeed, mida wali aja-hammas ära pole jõudnud häwitada ¹⁾. Geoflased tundsidwad kunst-töösid. Surnud maeti rikka warandusega maha ²⁾. Nende haudadest leitatse mitmesuguste töö- ja sõjariistade seas väga kenaid brongsehteid ³⁾ ning kaunid samipotid, kus sees surnute tuhka ⁴⁾ ehk sööki ⁵⁾ hoiti. Need on oma maa töö ⁶⁾. Pottisid ei saadud kaugelt sisse tuuagi; selleks oliwad nad liig õrnad. Metallide tundma õppimisega siginesiwad sepaharwa seka, kes oma kunstis kaunis kaugale on jõudnud ⁷⁾. Kõigi kunsti tööde tarwis oli oma jumal — Ilmarine, kes ise suuri kunsttöösid tegi ⁸⁾ ning kõigi kunstide üle walwas. Tema sepa wafara all walmines terwe sinine taewawõlw eluandja päikesel, särawate kuldtahtedega ja sätendawa hõbe-kuuga ⁹⁾ ning tema töö oli ka Wanemuise kasutatütre Tuta kuld-filmawari ¹⁰⁾. Geoflasel on sepp täna päewani meistri asemel ¹¹⁾. Wanal ajal oli nende pea töö sõjariistade valmistamine. Mõned nendest awaldawad juba kaunist osawust ¹²⁾.

Suurte tööde seka wõime linnade ehitused lu-geda. Suba materjali wadamine üksi oli hiigla töö, kui arwame, et ühe ainsa linna ehitamiseks ligi 100,000

koormat¹³⁾ kiva waja oli. Ja niisuguseid linnasid oli igas kihelkonnas vähemalt üks¹⁴⁾. Teine suur töö on sildade ehitamine põhjatumatest soodest läbi linnade juurde¹⁵⁾ ning maanteed¹⁶⁾ kindlal maal. Teed läbi soode olivad enamiste tamme pakkude¹⁷⁾ peale tehtud, mis otseti maa sisse olivad löödud.

Saarlased ja ranna-Gestlased ehitasiwad ise enesetele laewad, milledega nad kaugeid mered läbi sõit-
siwad¹⁸⁾. Oma ehituse wiisi poolest olivad nad kahe-
fugused: sõja- ja kauba ehk rööwlaewad¹⁹⁾. Sõja-
laewu oli neil sadade kaupa. 1211 aastal kaotasiwad
Saarlased ja Ranna Gestlased Koiva jões 300 suu-
remad sõjalaewa²⁰⁾ ning 4 aastat pärast seda kuu-
leme neid jälle 200 laewaga²¹⁾ Sakslaste wasta
fõtta minema.

Oma aja haridusest wõib üksi see rahwas täitsa ilma olla, kes metsades ehk niisugusel maal elab, kus ta teiste rohkem haritud rahwastega kokku ei puudu. Gestlased elasiwad aga mererannal ning pidiwad wõerastega kokku puutuma, kui neil selleks ka tahtmist ei olnud. Aga nende oma kasu juba widi neile seda soowitawaks tegema, sest wõerad maksiwad nende kauba eest head hinda. Pealegi käis wana-aegne suur hommikupoolne kaubatee (Musturweg) Gestlaste ja Liimlaste maalt läbi Hommikumaale²²⁾. Skandinawlaste ja Byzanzi linna wahel oli elaw kaubaühendus, nii et kõik Skandinawia ja teiste põhjamaarahwaste kaup-
mehed, kes Bahemerd kaudu hommikumaale ei taht-
nud reisida, Düüna jõe kaudu oma asju ajasiwad²³⁾.
Nendega puutusiwad Gestlased kokku maal ja merel ning läbikäimine wõerastega tõi isegi mõista ka oma

jao selle aja haridust ühes ja laiendas filmaringi. Merewaigu pärast otsisivad kaugeid lõunapoolsed rahwad²⁴⁾ Gesti ranna üles ning tegivad tutwust ja sõbrust Gesticlastega²⁵⁾, sest et wägivallega kaubariisumiseks kaupmeestel jõudu ei olnud. Slegi wägewad Rooma keisrid pidasivad nendega sõbrust²⁶⁾ ning wahetasivad kirjugi²⁷⁾. Nakkust — suuri loomakarjasid²⁸⁾, kallid kasulaid²⁹⁾ ja metsloomade nahkasid, hõbedat³⁰⁾ ja kulda³¹⁾ leiame nende juurest juba pagana ajal.

31. Tähe teadus.

Kauged meresõidud töiwad nagu iseenesest mõista, hea jao ilmade tähelepanemist ning täheteadust ühes. Inimesed lageda mere peal oliwad sunnitud taewa tähti tähele panema ja nende seisju järele oma teed seadima. Tähtis taewas oli ju öösel nende ainus teejuht ning seda teejuhti tundsiwad nad wäga hästi. Kelch³²⁾ ütleb imekspanemisega, et Gesticlaste täheteaduses kaugeimal oliwad, kui seda uskuda wõiks³³⁾. Palju tähtede ja tähekujude nimesid³⁴⁾ on weel tänapäewani suust suhu elanud ning wanad inimesed rehkendawad weel praegugi tähtede seisusest aega ja kohta. 70 aasta eest oliwad kord mitmed Saarlased, kes hulga paatidega merel kalu püüdnud oliwad, öösel merele jäänud ja rahulikult magama heitnud. Öhtul oli ilus ilm olnud, aga öösel tõusis häliste kange torm ja lume sadu ning kui mehed ärkasivad, ei näinud nad enam kuskill endid peasta. Ühe lootliku seest oli üks kalamees kord ühte tähte wilgatama näinud, mille järele ta kohe teadis, kus rand seisab. See

paat peastis enese randa, kuna kõik teised, kes wistist seda tähte ei näinud, merel hukka saiwad ³⁵). Niisuguse julgusega tunneb Saarlane ka ühest ainsast tähest oma seisukohta! Taewa tundmisega õppis pagana aja Gestlane ka juba ilmasid õigeste ette nägema, mis niisama meie ajani on kestnud. Rahwal on hulk teadusi ilmade kohta ja palju neist on äranägemise peale põhjendatud ning on sellepärast kaunis õiged ning käiwad uue aja teadusega ühte ³⁶).

32. Kirjakunst.

Kirjutamise kunsti tundmist ei ole Gestlaste juurest leitud, vähemalt ei ole sellest kuski ajaraamatus räägitud. Ka see jääb meile seletamata, kuidas Rooma keiser Theodorich suur 5. aastasaja lõpul Gestlastele kirja ³⁷) kaasa andis, kui nad kirjutamise kunsti ei tunnud? Natuke selgust selle pimedas asjas sisse toob meile wana Saarlaste kalender ³⁸), kust kirjamärksid leiame. See imeline kalender on pagana aja pärandus. Tuba wanemad ajaloo kirjutajad ³⁹) on sadade aastate eest teda rahwa käes näinud. Tema tundemärk, mis ta suure wanaduse kui ka selle eest räägib, et ta kellegi teise Europa rahwa oma ei wõi olla, on ta aruldane aasta ärajagamine 13 kuuks. Kellegil teisel rahwal ei ole 13 kuud aastat. Kaldea rahwal oli wanast 11 kuud ning Greeklastel koguni 19 kuud ⁴⁰). Mehhikanlastel oli see arm otse ümber pöördud. Nemad armastiwad aastat 28 kuud ja kuus 13 päewa ⁴¹). Kust wõtswad nüüd Gestlased oma 13 kuulise aasta,

mis nii mõtterikkalt ja õigemine kofku seatud, kui meie praegune korratu 12 kuuline aasta? Ehk meie küll praegusel ajal veel seda rahwast ei tea näidata — ütleb üks meie praeguse aja õpetatud mees ⁴²⁾ — kes aasta 13 kuusse ja kuu 28 päewasse jagas, fiiski ei ole Gesticlased ialgi oma nii täielist kalendrit ise wälja mõtelnud, waid teda laenanud. Jah, nõnda katsuwad mõned õpetatud mehed ka meie ajalgi veel kõik, mis natuke waimu tegewust nõuab, meie esi=rahwalt ära waielda. See on nõnda ütelda uurijate haiguselks saanud. Gesticlastest enestest ei wõinud midagi mõistlikku tulla. Nende muinasjutt „Roit ja Hämariit“ oli Gesti rahwa tarwis liig hea, sellepärast oli ta Greeka keelest laenatud ⁴³⁾; sõna „Sumal“ ei wõinud nad ise sünnitada, sellepärast on ta Hebreu keelest wõetud ⁴⁴⁾, isegi meie Pärnu linna nimi olla Rootslastelt saadud, sest Rootsimaal on ühe maakoha nimi Perno ⁴⁵⁾. Sukka kudemise olla Sakslased ja Rootslased meile laenanud ⁴⁶⁾ jne. jne. Müüd on aga õnnetus suur, et rahwast leida ei ole, kelle käest Gesticlased oma imelise kalendri oleksiwad laenanud. Siärne ⁴⁷⁾ ütleb: seda on nad Rootslastelt saanud. Meie aja õpetlane ⁴⁸⁾ lisab sinna juurde: See on wäga õige, et Rootslased oma kalendri Gesticmaale on toonud, aga fiiski jääb see ära seletamata mõistatuselks, kudas Gesticlased oma 13 kuud 28 päewaga ja 45° tähtpäewa Skandinawia kalendrisse on wõtnud. Ometi räägib ta kõige pealt ise selle arwamise wastu ning ütleb ⁴⁹⁾, et Gesticlased selle Skandinawia kalendri juba Nastiast Mongolide ning Hiinlaste käest ühes toonud. Imelik on aga see, et ei Mongolid ega Hiinlased oma aega taewa kuude järele

ei arwa, nagu Gestlased enne ristiusu süa jõudmist. Et need seletused meile mitte selgeks ei jõua teha, miks see kalender mitte Gestlaste oma ei wõi olla, siis ei ole meil asja teda wõeraks pidama hakata. Mitmest Soome-Gesti sugu rahwastest, näituseks Tärjanidest, teame, et neil oma kirjatähed ⁵⁰⁾ on olnud, milledega nad mitmesuguseid asju üles tähendasiwad. Ka Gestlastest ütleb Dupel ⁵¹⁾: Nad mõistawad imeks-panemise wäärt osawal wiisil keppide ja pulkade peale sadasuguseid asju ülestähendada ja alal hoida. Mis märkide waral tähendasiwad nad neid sada sugu asju üles? Kas need ei olnud wähest niisama sugused märkid, nagu nende kalendris nädala päewad üles on tähendatud?

Weel üks asi räägib selle eest, et Soomesugu rahwad ja wähest ka Gestlased kirjatahti on tunnud. Kuulus Soome uurija Castrén ⁵²⁾ leidis kaugelt Siberimaalt Minufinski maakonnast ⁵³⁾ Soome sugu rahwaste haudadelt hauakirju kirwede sisse raiutud. Pärast Castréni surma on prof. Aspelin ⁵⁴⁾ neid haudasid ja hauakirju uurimas olnud. Kirjad on koguni iseäralised ja wõerad. Aspelin on 4 niisugust haa kirja 848 tähega ära joonestanud ning ühes toonud. Nende seas on 43 isesugust märki. Mõlemad uurijad on selles kindlas arwamises, et need Soome sugu rahwaste hauad on ning rehkendawad nende wanadust 3000 aasta peale. Aspelinile on weel mag. Appelgren appi läinud. Kui nad nende kirjade saladused kord kätte saawad, siis wähest saame kuulda, kas meie esivanematel on kirjatahti olnud wõi mitte ja kas nad on mingil wiisil oma mõtteid kirja panna oskanud

wõi mitte. Wahest suudawad nad Soome=Cesti halli muinasaja fisse walguse kiiri saata ning meile mõn-
dagi mõistatust seletada.

33. Luule ja arstimise kunst.

Luule poolest on Cesti rahwas väga rikas. Lau-
lub oliwad tema trööstijad kurwastuses ja õnne ülen-
dajad pidupäiwil. Nasta sajad läbi helisefiwad laulud
Cesti hurtsikutes ja wainudel, aga keegi ei pannud neid
tähele. Alles meie aastasajal hakati neid üles kir-
jutama. Esimest hakatust sellega tegi Rosenplänter
1818 ⁵⁵⁾ ning S. Neus 1852 ⁵⁶⁾. Plaani järele
tööle hakkas juba Dr. Fählmann ⁵⁷⁾ ning tema on meie
Kalewipoja laulule põhja pannud, kuna Dr. Kreuz-
wald ⁵⁸⁾ pärast Fählmanni surma meile walmis Kalewi-
poja lugulaulu 1857 ette pani. See oli sündmus,
mis Cesti rahwale ühe hoobiga kultura ajaloos hoo-
pis teise seisukoha andis.

Kirjanik Dr. Bertram wõrdles Kalewipoja ilmu-
misel õpetatud Cesti seltsis Cesti rahwast sandiga,
kellele üteldakse, et ta kuningaga poeg olla ⁵⁹⁾, sest mis-
sugune teine asi olla weel olemas, mis kindlamalt ja
wasturääkimataalt ühe rahwa ajaloolisest tähtsusest tun-
nistada, kui kangelase lugulaul (Epopöe) ⁶⁰⁾. Saksa
muinasjutu kirjanik Jakob Grimm oli väga waimus-
tatud, kui ta Cesti rahwa epose Kalewipoja oma kätte
sai ⁶¹⁾. Kalewipoja ilmumine oli ühe uue, tähtsa aja-
järgu algus. Waimustusega astusiwad nüüd haritud
rahwa pojad isamaa tööle, asutasiwad „Cesti kirja-
meeste seltsi“ ning hakkasiwad kõige pealt meie sel kor-

ral weel weikeft kirjawara kaswatama. Seltfi kaua-
 aegne president Dr. Surt, keda Dr. Kreuzwaldi wälja
 antud Kalewipoeg iseäralise wainustusega oli täit-
 nud ⁶²⁾, hakkas nüüd suure hoolega rahwalaulusid kor-
 jama, milledest ka 7 annet juba trükis on ilmunud.
 Mõne aasta eest laiendas ta oma korjamise tööpõllu
 nii, et sellest üleüldine wanawara korjamine wälja
 tuli. Sigi 700 kaastöölisi ⁶³⁾ rahwa seast on talle
 laulusid, muinasjutte, wanusõnu, mõistatusi, usukombeid
 ja kõik, mis milgi wiisil wanawarasse puutub, väga
 suurel arwul kätte saatnud, nii et ta käsikirjade kogu
 juba mitme tuhande poogna ⁶⁴⁾ peale ulatab. Juba
 aastate eest, kui wiimane üleüldine wanawara korja-
 mine weel alganud ei olnud, paniwad kodumaa õpeta-
 tud mehed ⁶⁵⁾ Gesti laste luulerikkust väga imeks. Pariisi
 õpetatud seltsis ⁶⁶⁾ on Gesti wanawarast kui arulda-
 sest nähtusest kõnet peetud ning tema korjajale auus-
 taw õnnesoow Peterburisse saadetud. Oma esiwane-
 mate peale wõime meie uhked olla. Meie oleme üks
 nendest kuuest rahwast ⁶⁷⁾ ilma peal, kellel oma rahwa
 lugulaul (epos) on. Mitte üksi meie rahwa wanad lau-
 lud, waid ka muinasjutud ja usk on imekspanemist
 äratanud, mis wõeraid tihti selle otjuselle on awatele-
 nud, et need mitte tema oma, waid wõerastelt laena-
 tud olla ⁶⁸⁾. Kui meie wanawara ait kord kõigile awa-
 tud saab, küll siis mitmedki wõereti kohtumõistjad sel-
 gust saawad ning oma eksitusi ära tunnemad. — Kui
 kõrget lugu Gesti lante laulusid pidas, keda näeme juba
 sellest, et ta laulu pühapäewa keeleks nimetas ning et
 teda Jumal ise õpetas ⁶⁹⁾. Laul wõitis waenu ja tun-
 gis südame põhja. Kui Gesti lased kord Läti kantsist

ilusat laulu kuulsiwad, jätsiwad sõdimise seisma ja lät-
siwad lepitatult koju ⁷⁰). Rõrge ja püha oli talle oma
laul ja muinasjut ning wana aja mälestus ⁷¹).

Arstimist haiguse korral toimetati kolmel wiisil:
1) nõidumise wõi sõnade, 2) nõiarohtude ja 3) loo-
muliste rohtude läbi ⁷²). Arstid oliwad targad, lau-
sujad nõiad. Nende juurde läksiwad haiged, tegiwad
nende õpetuste järele ja wõtsiwad nende rohtusi sisse.
Haigused oliwad kas maast saadud, kurja filma tehtud
ehk hiiest antud ⁷³). Kui haiguse põhjus esiti wälja
oli uuritud, siis algas arstimine, nagu haigus tarwi-
tas. Rõige kolme haiguse seltsi wasta anti abi sõnade
lugemisega ehk nõiarohtudega. Saawasid ja muud hai-
gusid, millede hakatus mitte arusaamata ei olnud paran-
dati loomuliste rohtudega. Peaasi oli siiski kunst,
sõnade lugemine ja nõidus. Nõiduses ei olnud mitte
üksi Eslased, waid kõik soomesugu rahwad kuulsad ⁷⁴).
Norwégi rikkad ja suurestfoost mehed saatsiwad oma
pojad Soomlaste juurest nõidust õppima, sest seal oli
nende nõiduse kunsti ülifool ⁷⁵). Thoner Gund peasis
Bjarmide käest nõia kunsti abil ära, mis ta Soomlaste
käest õppinud ⁷⁶). Ka Bjarmid ise, ehk nad küll Soome
sugu rahwas oliwad, käisiwad Soomemaal nõidumist
õppimas ⁷⁷). Rõige suuremad arstid tundsiwad ikka
nõiakunsti saladust ja parandasiwad inimesi selle abil ⁷⁸),
mis weel tänapäewai ulatanud.

B. Muinasjutuline ajalugu.

34. Sissejuhatus.

Ugarahwa ajalugu algab ¹⁾ muinasaja udus. Aga paksemalt kui kellegi teise rahwa ajalugu, katab muinasaja lugu Eesti minewikku. Kuulsatel kadunud ja praegu elawatel rahwastel oliwad oma ajaloo kirjutajad ²⁾, kelle kirjad juba wäga wanast ajast teadusi toowad. Meil ei ole neid olnud, ja kui meie siiski muinasaja pimedusesse pilku tahame heita, siis need raasufeked kokku korjame, mis siin ja seal ka meie esi-ajaloo kohta on leida. Rõige rohkem raasufesi leiame Skandinawia ja Daani ajaloo kirjutajatelt ³⁾. Nende rahwaste seast tõusiwad juba wäga wanal ajal julged meresõitjad, kes kõik mered läbi purjetasiwad ning igale maale kartust külwasiwad, kuhu nad oma rööwihimus ulatasiwad. Nendest siginesiwad terwes Europas karde-tawad meresõitjad, Wikingid ⁴⁾ ning mere kuningad ⁵⁾, kes ialgi tahmaste palkide all ei maganud, waid suwel ja talwel mere peal asusiwad, kuna Wikingid talweks kuulsate kuningate kodadesse elama asusiwad. Nende waprust ja julgust ning intelisi juhtumisi lauludes kiideti. Neist lauludest sigis wiimaks suur põhjarahwaste lugulaul „Edda“ ⁶⁾. See on hallikas, mille järele Sooti, Daani ja Rootsi ajaloo kirjutajad Journandes, Soro grammatikus, Johannes Magnus, Peetrus Olai, Snorre Sturlesson ja teised oma tööd on walmistanud. Wanemad Liivi ajaloo kirjutajad, nagu Thomas Siärne ⁷⁾, Moriz Brandis ⁸⁾, Kelch ⁹⁾ tarwitawad neid sõnumid, kuna mõned uuemad ajaloo kirjutajad ¹⁰⁾ neist

pea midagi üles ei võta. Neil on selleks kaks põhjust: 1) pole nende asi Eesti rahva ajalugu nii pikalt kirjutada ja 2) usuvad nad, nagu Daani uuema ajaloo kirjutaja Dahlmann ütleb, et vanemate kirjanikkude sõnadest üht aimusiti uskuda ei võida ¹¹⁾, sest nemad olla muinasjuttude järele rääkinud, ilma et neil teisi ustava- maid hallikaid oleks olnud. See on aga vistist efektus. Sooti ajaloo kirjutaja Journandes ütleb oma kuninga Filimari reisist Skitide sekka nõnda: „nagu seda vanades lauludes pea ajalooliku kindluselga üteldakse ja mis ka tubli Albarius, Sootlaste kirjanik, oma tõsisel loos jutustab ¹²⁾. Jofesus on ka väga usaldatav annolist, kes ikka tõtt räägib j. n. e.“ Ka Raveunas, kes 886 elas ¹³⁾, nimetas oma hallikateks mitme Sooti kirjanikkude nimesid ¹⁴⁾, seda praegu keegi ei tunne ega selle kirju nüüd keegi pole näinud. Skandinawia kui ka Sooti kirjandus võis juba 4 aastasajal algada, mil Sooti kirjatähed üles leiti ¹⁵⁾. Et nüüd wanad kirjad nüüd kadunud on, seda ei või imets panna, sest nad olivad puu lauakeste ehk puukoore sisse lõigatud ¹⁶⁾ ja kui neid ka kivi sisse raiuti, siis otsiti seks võimalikult pehmed kivid, et töö mitte liig raske ei oleks. Sellepärast ei võinud neist midagi üle 1000 aasta tagasi ulatada. Daanimaale asus juba selle aastasaja algusel üks selts põhjamaa wanaaja uurimiseks, kes muude tööde seas ka kõik Skandinawia sõnumed kõige wanemast ajast läbi on katsunud, puhastanud sorteerinud ning selle juures leidnud, et neil mitte üksi Euroopa, waid ka Ameerika ajaloo kohta väga suur tähtsus on ¹⁷⁾. Meie võime terve rea tähtsate meeste nimesid nimetada, kes Skandinawlaste sõnumid

ajaloo kohta tähtsaks on arvanud ¹⁸⁾, mis peatsime meie siis neid tähele panemata jätma, kuna nemad pea ainsad on, mis meie muinasajast teadust annavad! Meie ei taha ka sugugi kõiki seda, mis sealts leiame, kui selget kulda ette kanda, ei, vaid kui muinaslugu kõnelda, nagu seda iga rahva ajaloo kirjutajad oma ajaloos ¹⁹⁾ teevad. Selle juures on aga kõige pealt üks suur kimbatus. Skandinawia sõnumed lähewad uskumata wana aja sisse tagasi. Nad algawad juba Abrami ajaga! Meie aja teaduse mehed peawad seda wõimatuks ja panewad nende ajaloo hakatust 2 aasta-saja sisse pärast Kristuse sündimist ²⁰⁾. Olgu sellega lugu kuidas ta on — aastarwude ehituse pärast ei wisata weel lugu enamast kolikambriisse. Meie anname need arwud, kuidas wanad ajaloo kirjutajad ²¹⁾ neid ülestähendanud ning lisame siin ja seal juurde, mis-suguse aja sisse meie aja õpetlased ²²⁾ neid sünd-musi paigutawad. — Suured ajaloo uurijad ei ole neid sõnumid mitte ära heitnud, waid seltsid asutanud, kes kõik kokku korjawad, mis sellel põllul ial weel leida on. Ja nad on meile ka mitmed teadmata asjad awaldanud. Nii on teiste seas ka see selgeks saanud, et Ameerika maa ammu enne Kolumbust Cur opa meresõitjatele tuttam oli ²³⁾. Selle järele wõime nüüd ka koerakoonukate juttude sündimist enestele ära seletada ²⁴⁾, kui koera nägudega inimeste — ahwide peale mõtleme.

I. Vabad Geshlased.

35. Sigtuna linna ehitamine.

a. Siggo. Geshlased, Liimlased, Kuurlased ja Sengollid olivad röövihimulised ja julged meremehed, et niisuguseid teisi kustil enam ei olnud²⁵⁾. Nad käiswad arusagedaste Rootslasi ja Gootlasi riisumas ning laastasiwad maad sel wiisil, et Rootsi kuningas Siggo, esimene selle nimega, aga juba wiies kuningas Rootsimaal, nende eest kaitsmiseks Mäleri järwe äärde ühe linna ehitas. Seda linna nimetas ta oma nime järele Sigtunaks²⁶⁾. See oli ismaloomise aastal 2004²⁷⁾. 500 aastat pärast seda ei ole Geshlastest midagi iseäralist kuulda, wistist käiswad²⁸⁾ nad ikka wanat wiisi Rootsimaad riisumas, mille eest ka uus linn ei kaitsenud. Alalised tülid Gootlastega, mis ligi 400 aastat järgi mööda kestiswad, riisusiswad Rootslaste jõuu nõnda ära, et Geshlased²⁹⁾ nendega tahtmist mööda wõiswad mängida.

b. Beriko (2493). Mõlema Riigi tülid olivad mõlemad rahwad nii ära wäsitanud ja tüütanud, et nad nüüd ühtlasi noore kangelase Beriko kuningaks waliswad³⁰⁾ ning selle läbi oma riigid ühendasiwad. Tema katsus kõige pealt ühendust ja rahu seespool kaswatada, kutsus alamad riigipäewale kokku ning seletas neile, mis kahju Geshlased³¹⁾ ja teised neile selle läbi wõinud teha, et nad ühte ei ole hoidnud. Nende waenlased ei saada aga ka nüüd puhkama, sellepärast olla tarmis nende uhkust murda, neid oma alla heita ning kurja kätte maksa. Rahwast oli

kuninga tark kõne sel wiisil waimustanud, et ka naised ja lapsed ühes sõtta läksiwad ³²). Sootlandi Saarelt saadeti kolm laewa waenlasi luurama — üks Gesti, teine Kuura ja kolmas Ulmerugi ³³) maale. Range torm ajas aga kõik kolm laewa Ulmerugi randa. Warsti läks luurajatel korda üht laewa selle sõnumiga kuninga juurde tagasi saata, et waenlased peale tungimist ei tea karta ning et Beriko paremat aega ärgu enam oodaku. Ta nagu mesilaste pere ³⁴) tuli Beriko wägi Ulmerugide peale, kes suure waprusega kawa wastu sõdisiwad. Kui nad aga ära nägid, et nende jõud Sootlaste ärawõitmiseks liig weike ja nõrk oli, siis põgenesiwad nad oma küladesse, paniwad oma majad põlema, wõtsiwad waranduse ühes, ning rändasiwad maalt hoopis wälja. Sootid asusiwad tühjaks jäänud maale elama, ning asutasiwad enestele sinna uue riigi. Nega mööda wõitsiwad nad veel mitmed teised rahwad ära, kuni wahwa Berikon 2532 ³⁵) sõjas langes.

36. Kuurlaste ja Gestlaste ühendus.

a. Wõidetud rahwaste seas oliwad ka Kuurlased. Beriko järele oli nõrk kuningas Raptus, Sootide walitseja, kelle lühikesel walitsuse ajal wäga palju sõdasid sees ja wäljaspool riigi piirid peeti. Kui tema järele Augis 2535 ³⁶) kuningaks waliti, siis andsiwad awalikult teada, et nad Sooti iket enam kauem ei taha kanda ning ta eneste õladel maha wiskawad. Nad lootsiwad oma suurte soode, metsade ja jõgede peale, mis neid waenlase tugewuse eest pidiwad kaitsema. Augis wõttis oma sõjawäe kokku ning läks Kuurlaste

wastu, aga ta langes ise hulga oma waprimatega Kuurlaste wastu sõdides. Sellega aga ei lõpnud sõda ega jäänud Kuurlased mõitjateks. Niipea kui kuningas surma sõnum laiali lagunes, waliti kobe tema poeg

b. Amalus (2556) uueks kuningaks. Temaga kaalus sõjaõnn Gootide poole ning Kuurlased saiwad alla heidetud. Aga wabas põlwes harjunud Kuurlased ei tahtnud mõrast iket kanda, waid fibutasiwad ka Gestlased ja Liimlased Amaluse wastu üles. Gestlased, kes sel ajal kellegi mõera riigi alamad ei olnud³⁸). kartsiwad, kui naabrid Kuurlased ära saawad mõidetud, siis mõiks nende käsi wahest ka nõndasama pahaste käia ning töotasiwad sellepärast Kuurlastele appi minna. Aga sellega oliwad nad märgist mööda lastnud. Kui Gootid sellest ühendusest kuulsiwad, palusiwad nad õhtupoolsed³⁹) Gootid ja Rootslased enestele appi. Ja Rootsi ja Gooti kuningas

d. Gotilla ühendas ennast hommitupoolsete Gootidega ning kaks wägewat kuningat tuliwad suure sõjawäega Gestlaste ja Kuurlaste peale ning sundisiwad neid oma alamateks. Nad pidiwad nüüd niisasti Amalusele kui ka Gotillale maksusid maksuma. Wastu tõrkujatele Kuurlastele pandi kahetordne maks peale. Nõnda pidi üks majajäsa tihti poja ühe ja sulase teise kuniinga teenistusesse andma³⁹) ja ka maksusid kasele poole maksuma. Aga Gootide alla ei jäänud Gestlased ega Kuurlased kaua, sest juba järgmise kuniinga

e. Godarichi (2590) ajal läksiwad Gootlaste sissimised tülid nõnda suureks, et üks osa koguni maalt wälja rändas omale nut eluasjet otsima. Tema poeg

g. Filimer (2618) rändas terve rahwaga lõuna

poole Stiitide peale, sõdis nendega kaua aega ning jäi wiimaks (2637) sinna elama⁴⁰). Wistist olivad Cestlased, Liivlased ja Kuurlased warsti jälle endid maksudest ja sõnakuulmisest wabaks teinud, ning nüüd tuleb rohkem kui 200 aastane wahe aeg mil meie neist midagi ei kuule.

37. Soomlased ajaloo s.

a. Gram ja Signe. Daanimaal walitses ilma aastal 2881⁴¹) esimese Daani kuninga Dani pojapoeg Gram⁴²). Tema tegi palju kuulsaid tegusid, heitis Rootslased ja Sootid oma alla ning läks ka Soome kuningat Sumbuli⁴³) ära wõitma. Sellest sõjaplaanist ei tulnud midagi wälja, sest enne kui sõda lõppis, õppis ta kuninga ilusat tütar Signet, tundma hakkas teda armastama, pani sõjariistad maha ja tegi waenlasega rahu. Ta lubas oma abikaasa enesest ära heita ja kihlas ennast Soome kuningliku piigaga, aga ära wõitmise jättis ta hiljema aja peale. Sumbul ei pida nud aga sõna, waid andis oma tütre Saksi kuninga Heinrichile naiseks. Gram oli parajalt Norra kuninga wastu sõjas, kui ta kurwa sõnumid kuulis. Rohe ruttas ta Soome maale. Kuninga majas peeti parajalt pulmi. Gram läheb halwas riides pulma kotta, kus teda keegi ära ei tunne. Seal laulab ta walusaid armastuse laulusid ning waatab ükksilmi kuninga tütre otsa, neab naiste kerget meelt kes teda kui kangelast õnnetuks teinud. Nüüd tunneb Signe ta ära. Aga kell filmapilgul kargab ta üles ja lööb peigmehe tema sõbrade käte wahel surnuks. Siis wiis ta oma armas-

tatud Singe enesega ühes Daani maale. Sellest abielust sündiswad talle kaks poega Guthorm ja Hading. Rootsi, Norra ja Gooti kuningas

b. Swibdager, kellega Gram juba enne oli sõdinud, ehk see küll tema väimees oli, tuli wiimaks oma äia peale, wõitis ta ära, tegi talle otsa ja wõttis Daani maa oma walitsuse alla. Daani riigi õiged pärandajad Guthorm ja Hading kaswasiwad waesuses ja wiletas elus meesteks. Nende õde, Rootsi kuninga abikaasa palus oma meest nõnda kaua, kuni see wenna ksete peale halastas ning

d. Guthormi jälle Daani kuningaks pani, aga selle tingimisega, et see temale maksusid maksaks ja teda oma isandaks tunnistas. Tema noorem wend

38. Kuurlaste wõit.

a. Hading, Daani kuninga noorem poeg aga ei wõtnud oma demehel armupakkumist wastu. Tema mõtles selle peale, kuidas oma isa ülekohtust surma kord mõrtsukale kätte wõiks maksa. Sellepärast jäi ta siis parem oma endise wiletsa elu sisse, kui et isakodus elades wõera alandawat iket oleks kannud. Ta korjas enesele wäge, tegi ühe nõia juhatuse järelle ⁴⁴⁾ kuulsa mererööwli Siiseriga weresõbrust ⁴⁵⁾ ja läks siis Düüna kaldale riisuma kus ta sellel sama nimelise linna ⁴⁶⁾ ära wõitis ja kuninga

b. Sanduanuse wangi wõttis. Linna ärawõitmiseks tarwitas tark kangelane iseäralist kawalust. Ta las kis hulga kobulindusid kinni püüda, sidus neile põlewad kääsnad kaela ja las kis nad siis lahti. Linnud lenda-

fiwad oma pesadesse ning süütafiwad sel wiisil linna puumajad põlema⁴⁷⁾. Selle järele wõitis ta Gesti rikkad⁴⁸⁾ ära. Nende kuningas ostis ennast nii palju kullaga lahti, kui ta ise kaalus⁴⁹⁾. Kui ta sel wiisil omale jõudu ja rikkust oli kogunud, läks ta Rootsi kuningale mõrtsuka palka kätte maksma. Sootlandi saarel tuli lahing. Sading wõitis ning tappis oma demeha ära. Warsti sellejärele suri ka ta wend ning Daani troon langes tema kätte 2890. Kuulsad teod kihutafiwad noort kangelast wõeraid maid ära wõitma. Ta tuli oma sõbra Liiseriga selfsis Kuura kninga d. Lokkeri kallale. Aga kuurlased lõiwad ta mehed põgenema. Sading ise saab haawatud ja langeb Kuurlaste kätte wangi. Kuningas Lokker annab talle aga armu, käib temaga wäga wennalikult ümber ja wiib tema fiis, kui ta haawad ära on paranenud, ta oma laewade juurde tagasi, milledega ta koju tagasi purjetab. Ühe teise sõnumi järele on tema Kuurlaste juures wangis olles, kui need ta ära tunnud, surma mõistetud, millest ta ennast ühe nõia abiga põgenemise läbi peastnud⁵⁰⁾. Selle juhtumise järele sõdis ta weel palju teiste rahwastega, aga Gestlastesse ja Kuurlastesse ei puutunud ta enam mitte. Kas ta seda wahest Kuuramaal wangis olles ei olnud lõutanud, see on teadmata. 33 aasta walitsuse järele poos ta enese ise ära, kui kuulda sai, et ta kallid sõber Rootsi kuningas Sunding ära oli surnud.

30. Kuura kuningas Darno.

a. Froto. Sadingini järele sai tema poeg Froto Daani kuningaks. Niisama nagu ta isa, jänunes ka

tema kuulsate tegude järele. Rõige pealt tahtis ta Kuurlasi oma alla heita. Kui Darno sellest sõnumid sai, kutsus ta oma rahwa kokku ja rääkis neile: Waadake, mu armsad alamad, üks tugew waenlane, kellel suur ja hea sõjawägi ja lõpmata palju wara ja rikkust on, tahab meie wastu sõdima tulla. Minu arwamine on see, et meie mitte talle wastu ei lähe ega awalist taplust ei alga, waid et meie teda nälja läbi ära wäsitame ja wälja ajame. See ei tee meile kuu ning nälginud waenlast wõime pärast kergelt ära wõita. See on meile igapidi parem kui omalt poolt näljaga talle wastu paneme ja mitte sõjariistadega. Ja mis sugused sõjariistad oleksiwad ka terawamad, kui meie neile toitu ei anna? Näljast sigib päris kätt, mis mehed maha wõtab, ja niisugune nälg on hirmus. Mis aitab see kõik, kui ühel ka nii suur ja uhke malewa on, kui tal aga seda ei ole, millest elada wõib! Just sel wiisil wõitleme meie tugewamalt kui kõige parema malewaga waenlaste wastu, kui meie wagusi jääme. Nõnda wõidame meie waenlased ilma werewalamata, rahuga ära, ja kas see ei oleks mitte ilus ja kaunis? Sel wiisil ei ole meil kahju karta ning oleme ikka julged. Mina ütlen, istume meie ise rahulikult kodus ja saadame nälja oma eest wälja tapluswähjale. Kui see ei peaks aitama, noh, siis on meil ka ikka weel aega küllalt mees mehe wastu sõdima minna, ja meie kasu on see, et meil siis nälja läbi nõrgaks jäänud wastastega tegemist on, kelle arawõitmise mitte raske ei wõi olla. Läheme sellepärast oma linnadesse eest ära, teeme need weel kindlamaks ja laastame ise maa ümbert ringi paljaks. Siis ei wõi waenlased kaudu maale jääda ⁵¹).

Rui kuningas Darno oma kõne oli lõpetanud ja ära seletanud, et nad muul viisil võidu saamise peale ei võida loota, võeti ka nõuks, tema nõuu järele käia ning kõik, mida kaitsta ei arvatud jõuda, ise ära hävitada, et waenlased muud midagi eest ei leiaks kui lageda maa. Rui Kuurlased oma maa laastamisega valmis olivad, siis läks kuningas nendega kõige kindlamasse kantsi, kuhu toidu tagawara mitmeks ajaks kokku oli weetud.

Froto tuli warsti peale selle Kuuramaale ja püüas oma suure wäega linna ümber. Kõik tormijooksimised linna peale olivad asjata. Kuurlased panivad nii wapraste wastu, et Froto juba wõitmise lootuse pea maha jättis. Aga seal tuli targale waenlasele kawal nõuu. Ta lastis salaja oma laagrisse sügawad kraawid kaewada ja mulla kornidega nõnda ära kanda, et Kuurlased midagi ei märkanud. Siis saidwad kraawid pealt halja rohuga kinni kaetud, nagu oleks kõik kindel maa. Nüüd läks ta oma sõjawäega kantsi alt ära, nagu oleks tal nõuu sõdimist katki jätta. Rui Kuurlased seda nägivad, tulivad nad kantsist wälja sõjamoona riisuma. Häkiste pööris Froto oma peljupaigast tagasi, surus Kuurlased oma sala kraawide peale, kuhu nad hunniku kaupa sisse langesiwad ning ära saidwad tapetud ehk wangi wõetud. Wõit oli täieline, ning Kuurlased saidwad Daani riigi alamateks.

40. Kuningas Harduan.

Kuurlaste ärawõitmise läbi oli Froto uut julgust ja wõiduhimu saanud. Enne kui oma sõjawäega kodu

tagastpööris, kus ise mäsfamine lahti oli, läks ta weel Gestimaad ära wõitma. Seal piiras ta Kotala⁵²⁾ linna ümber, mis jõe kaldal seisis ning sellepärast wäga raske ära wõita oli. Ka siin leidis ta nõuu. Ta lastis jõe suurte kraawide läbi kuivaks, et seest läbi linna kallale wõis minna. Sõda Wenelastega sundis teda Gestlaste ärawõitmist pooleli jätma. Kui ta Polotski kuningaga ära oli wõitnud, tuli ta uuesti Gestlaste peale ja piiras nende kuningaga Harduani tema linnas sisse. Naise riides läks Frotol korda linna sisse saada ning wärawad oma sõjawäele lahti teha. Harduan põgenes oma waraga laewade peale. Wõitja aga oli Harduani tütar näinud ning tahtis teda omale naiseks saada. Sellepärast pakkus ta Gesti kuningale rahu, andis talle ta riigi tagasi, ning sai tema tütre enesele abikaasaks⁵³⁾. Warsti peale selle läks ta Rootsi kuningaga tülisse, kutsus Preislasted, Gestlasted, Kuurlasted ja Liwlasted enesele appi ning hakkas temaga sõdima. Aga Rootsi kuningas wõitis ja Frotol langes sõjawäljal.

41. Uus waen Gestlastega.

a. Kui Rootsi kuningaga poeg Gotbrod Frotol asemel Daani trooni peale oli saanud, hakkas ta neile kätte maksmise peale mõtlema, kes enne Daani kuningaga tema isa wastu sõdimas käinud ning sel wiisil nuhtlust ära teeninud. Tema esimene asi oli sellepärast kõik oma mehed kokku wõtta ning Gestlasti, Liwlasti, Kuurlasti ja weel teisi, kes wiimsest suurest sõjast Rootsimaa wastu osa wõtnud, ära wõitma minna. Terwe Rootsimaa tuli talle appi ning nüüd

nüüd langesiwad kolm suurt rahwast Daanlased, Rootslased ja Gootid ühes koos weikeste Läänemere rannal elawate rahwaste peale ning heitsiwad nad oma alla — suure werewalamise järele. Aga see allabeitmine ei kestnud kauemaks ajaks. Kodused tülid tegiwad nii palju tegemist, et wõeraste rahwaste peale aega ei saadud mõeldagi ega neilt maksusid sisse nõuda. Nüüd tuli aeg, mil üks kuningas teise järele walitsuse oma kätte sai, aga warsti jälle ära tapeti. Nõnda oli Siarwarus ainult ühe päewa kuningas⁵⁴). Sel wiisil läksiwad 100 aastat mööda, kuni wiimaks kuningas

b. Gother jälle Gestlasi oma alla läks sundima, aga ise nende wastu sõdides langes. Nüüd tahtsiwad ka Kuurlased, Rootslased ja Slaawlased endid Daani walitsuse alt wabaks teha, ei maksnud enam maksusid, waid kogusiwad sõjamehi wastupanemiseks. Aga Gotheri poeg

d. Norik (Röderich) 3252 ühendas Rootslased ja Gootid Daanlastega ning tuli siis suure wäega ka Läänemere äärseid rahwaid oma⁵⁵) alla heitma, mis tal suure waewaga wiimaks ka korda läks. Uuesti wõidetud rahwad oliwad ainult nii kaua Noriki alamad, kui ta weel maal oli. Nii pea kui Daani, Gooti ja Rootsi sõjawäed maalt wälja läksiwad, tegiwad nad endid jälle wabaks.

42. Paremab päewad.

a. Atilo. Noriku poeg waper ja julge noormees Atilo, kes 3336 oma isa järele Rootsi kuningaks sai, tuli sõjawäega Gestimaale⁵⁶) ning tegi Gestlastega

rahu, mille eest need temale Drani kuninga Bermundi vastu sõdima tulivad. Bermund sai Rootsi kuningale maksusid maksuma sunnitud. Aga ta laskis selle eest Atilo salaja ära tappa. Tema poeg

b. Botuild (3366) oli tige kuningas, kellest Gestlased, Liivlased, Kuurlased ja teised rahvad lahti tegivad, mille vastu ta midagi ei võinud parata. Riigi sifimiste tulide pärast põgenes ta ära Kuura- maale, kus ta palju viletsust nägi⁵⁷). Sealt tagasi Rootsimaaale tulles suri ta varsti ära. Tema järele tuli Botuildi pojapoeg

d. Karl 3408, üks pehme loomu ja hea südamega valitseja. Tema ei puutunud Gestlastesse, vaid laskis neid oma enese valitsejate all rahulikult elada.

43. Gestlaste võit ja vabadus.

a. Grimmer, hirmus werejänuline tyrann, sai heasüdamega Karli surma järele 3456 Rootsi kuningaks. Oma alamate Rootslaste ja Sootide käest kis kus ta nii suuri maksusid, et sellest wanasõna sai: nülis rahwast kui Grimmer. Sellest polnud mehel weel üfti küll, mis ta oma alamate käest sai, vaid ta saatis ka oma saadikud Gestti ja Liivi rahwa juurde ning nõudis ka nende käest maksusid. Aga Gestlased ja Liivlased, kes teadsiwad, et tema oma alamad temaga sugugi rahul ei ole, lükkasiwad ta nõudmise uhkelt pilgates tagasi, ja kogusiwad oma malewa koku ning läksiwad Rootsimaaale temale seda julgust kätte tasuma. Kui Grimmer kuulda sai, mis nõuu Gestlastel oli, hüüdis ta oma alamaid enesele appi. Aga

need andsiwad talle wastuseks: „Saada nüüd kuld ja hõbe enese eest sõdima, sest et sa neid kallimaks pidasid kui oma truid alamaid.“ Nüüd nägi kuningas ära, et ta alamad teda maha oliwad jätnud, ja ta katkus oma elu põgenemise läbi peasta. Waenlased ajaswad teda nii kaua taga, kuni wiimaks kätte saiwad; riisusiwad kõik ta wara ära, ning poosiwad ta ise raud ahelatega kõrge wõlla külge üles⁵⁸). Nüüd tahtsiwad wõitjad weel terwet Rootsi riiki ära wõita ja oma alla heita. Hädaohtu aimates waliti ärapoo-
bud kuningas poeg

b. Lordo 3496, kes hoopis teist laadi mees oli, isa asemele ning see läks terwe sõjajõuga waenlaste wastu ning lõi nad tagasi. Suure rikkuse ja waraga tuliwad Gestlased ja Liwlasted koju tagasi, kus nad kaua rahus elasiwad. Kord käiswad Saksid ja Doo-
tritid⁵⁹) wäeülema

d. Selderi juhatusel Gestimaal riisumas, aga selle juures jäiwad nii hästi Gestlased kui ka Liwlasted ilka priiks, ja nende priius kestis ligi 300 aastat, mille aja sees neist ajalugu midagi ei räägi.

44. Uus wabaduse kitsendamine.

a. Erik. Ilma loomise järele aastal 3745 sai Erik Rootsi, Sooti ja Daani kuningaks. Ta ei olnud nende riikidega weel rahul, waid tuli määratu sõjawäega Gestlaste, Kuurlaste, Liwlaste ja Wendide kallale, kes ilma wastu panemata heaga alla heitsiwad ja terwel ta walitsuse ajal lahti saada ei katsumudki. Aga kui surm Eriki filmad kinni oli wajutanud ning ta poeg

b. Lindorm 3796 kuningaks sai, kutsusiwad nad Wenelased appi ning langesiwad Rootslaste ja Sootide peale. Lindorm ehmatas niisuguse hätilise peale tungimise üle ära, kogus ruttu nii palju sõjawäge koku kui sai ning ruttas neile Jütimaale vastu, kus nad riisusiwad ja rüüstasiwad. Gestlased ja Siimlased taganesiwad oma abilistega laewade peale ning tegiwad, nagu sõidaksiwad nad koju tagasi. Aga ometigi purjetasiwad nad Rootsi maale riisuma ja rüüstasiwad seal nõnda kaua, kuni Lindorm uue sõjawäe koku ajas ning mitme palawa lahingu järele nad wiimaks suure kahjuga maalt wälja kihutas.

d. Umbes Kristuse sündimise ajal wõitsiwad Daani kuningas Froto ja Rootsi kuningas Erik Gesti kuninga Dagoni suure sõjanäega ära.

Ristiuse aeg.

45. Kuningas Olmar.

a. Gimesed kristliku aja aastafajad läksiwad mööda, ilma et suurt tähtsust Gesti rahwa kohta ajaraamatutes seisaks. Naljal 82 kuuleme, et Filimer raskete sõdade läbi Gesti maa ära wõitnud ning et tema poeg Nordian ei Gestlast ega teisi ära wõidetud rahwaid enese all ei jõudnud hoida. Tema ajal tõusiwad kaks Ruura kuningat

b. Amund ja Toodo üles, kes omale suure wäe korjasiwad ning mitmed naabri rahwad oma alla

heitfiwad, nende seas ka Rootslased. Alles Saldanus, kes aastal 190 Rootsi kuningaks sai, jõudis Kuurlaste iket maha puistata. Alles 3. aastasaja sees⁶⁰⁾ kuuleme jälle Gestlastest. Sel ajal oli neil kuulus ja wägew kuningas

Olimar⁶¹⁾, kes ennast Sunnide kuningaga Daanlaste wastu sõtta minemiseks ühendas. Daanimaal oli sel korral kodus ise trooni pärast tüli.

d. Froto III sai 7 aastaselt kuningaks, ehk tal küll üks wanem wend Ali oli. 10 suurt sugu Daanlast oliwad tema kaswatajad ja riigi walitsejad. Noor kuningas kutsus enesele peale Daanlaste ka weel Norwegid ja Slaawid appi. Olimari all ei olnud Skandawia sõnumite järele mitte wähem kui 5000 laewa kuues jaos ja igas laewas 300 sõjameest. Siiski mõitis Froto Gesti kuninga Olimari ja Sunni kuninga Suni määratu suure laewawäe merel ära ning oli seega Gesti, Saare ja Kuuramaa peremeheks saanud. Peale selle mõitis Froto ka nende maawäe 7 päewalises lahingus ära ning heitis 70 Sunni kuningat⁶²⁾ oma alla. Kõigile neile rahwastele andis ta nüüd ühesugused seadused ning pani Gesti kuninga Olimari Hobgardi⁶³⁾ ja Dago Gestimaa üle. Froto riik ulatas nüüd Wenemaast kuni Rheini jõeni ja wägew kuningas pani oma kuld käerõngad mitmes paigas oma suure riigi rajades rahutäheks kalju fiske üles⁶⁴⁾.

46. Üks Gesti kangelane.

Olimari ja Dago järele, kes mõlemad Gesti kuningad oliwad, pani kuulus kangelane

Tarkader ehk Starkater ⁶⁵) oma imewägemate tegudega kõik põhjamaa rahwad imetlema ja ajaramatu kirjutajad räägivad temast imeasju ⁶⁶). Tema heitis kardetava mereröövli Bemoniga ühte ning reisis, nagu pärast rändajad rüütlid, pea terve Europa läbi. Igal pool sai ta hiilgawale wõidule. Mitmel pool heitis ta rahwaid enese alla. Rahewõitluses oli ta muudugi igakord wõidumees. Kui ta kord Wenemaal läks, panivad Wenelased kartuse pärast jaladõnged wälja, et kutsumata külalised jalgupidi otsa läheks. Aga Tarkader õpetas oma mehed puulompidega käima, nõnda et maha pandud rauad jalgadele midagi wiga ei saanud teha. Tarkader oli sündimise poolest Gesslane ⁶⁷). Ta on mitmes asjas Kalewipoja ja Tõlli sarnane. Tema suurtest tegudust räägitakse paar sada aastat, nagu oleks ta nõnda kaua elanud. See annab tema eluloole wäga muinasjutulise näo, aga ta pikka iga seletab see, et kaks Tarkaderit on olnud ⁶⁸). Esimese Tarkaderi poja Stormerki poeg oli jälle Tarkader. Nende mõlemate teod on kokku wõetud ning ühe mehe omadeks peetud. Sel wiisil sai Tarkaderi kuulmata wanadus muinasjutuliseks. Daani ajaloo kirjutaja Dalin teab mitmest sellenimelisest kangelasest kõnelda ⁶⁹). Tarkader oli kord Daani, teine kord Rootsi sõjawäe juhataja, paar korda koguni Gesslaste eneste wasta. Nii olla ta Olimari käest tema riigi, mis Froto talle andis, jälle Daani walitsuse alla tagasi wõitnud. Tema ajal läks merel rööwimine uuesti õitsema. Kõik, kellel maal elamine ei meeldinud, katsusiwad merel oma õnne. Seal ei olnud kellegil seaduse iket kanda ega kellegi sõna kuulda. Kõik, mis merel ehk maal ära

wõis wõita, oli oma. Neist figinesiwad meretuningad, kes ialgi „tahmaste pallide all ei maganud.“ Ühel niisugusel meretuningal oli Jüti maal oma riik, wõitis Rootsi kuninga Gysteini ära ja sai mõneks ajaks Sigtuna kuningaks.

II. Gestraste tähtsus wäljaspool kodurada.

47. Gootide seas.

Neljandamal aasta sajajal⁷⁰) wõitis kord wägew Gooti riigi põhjendaja

a. Germanrich mitme teise rahwa seas ka Gestrased ära, aga tema walitsus nende üle ei kestnud kaua. Sunnid wõitsiwad Germanrichi warsti selle järele ära ning sellest ajast saadik ei kuule meie enam mitu aega, et Gestrased wõeraste kuningate all oleksiwad olnud. Daani kuningas Harald kutsus nad kord enesele Rootslaste wastu sõdides appi, aga saiwad Rootslastest tagasi löödud.

5. aastajal on nad wistist oma enese walitsuse all tähtsaks rahwaks tõusnud, et selle aja kõige wägewam walitseja nende sõbruse pakkumist rõemuga wastu wõttis. Aastal 493 saatsiwad Gestrased oma saadikud wägewa Rooma keisri

b. Theodorich suure juurde. Saadikud wiisiwad keisrile Gestraste termitusi, õnnesoowisi ja meremaike kingituseks. Theodorich wõttis nad ülisuure lahkusega wastu, andis neile toreda pidusõogi ning tänas neid

toodud terwiste, õnnesoomide ja kingituste eest soojalt. Roju tultes andis ta neile kirja kaasa, mis nad oma saatjatele ära pidivad andma. Sellest tänukirjast on kuninga sekretär Kassidor äratirja teinud, mis Rooma kuninglikus kirjade fogus praegu weel alal on ja nõnda käib:

d. Theodorichi tänukiri. „Teie saadikute süia tulemisest näeme meie, et teil suur himu on meiega tuttawaks saada. Et teie, ehk te küll mere kallastel elate, meiega süiski mõtete poolest ühendatud soomiksite olla, on meile üli armas ja kallis palwe. Niisama rõõmustab meid ka see, et meie nimi ka teie juurde on ulatanud, kuna meie teile ometigi ühtegi käsku ei wõinud anda. Armastage mind kui oma tuttawat, keda tundma õppida teil igatsus on olnud; sest nii hulga rahwaste maalt läbi sarnast reisi teha nõuab suurt julgust kui ka tungiwat soowi meiega kokku saada. Oma lahket terwitust teile wastu pakkudes teatame meie, et meie merewaigu kingitust, mis teie poolt selle kirjatoojate läbi meie kätte jõudnud, tänuliku meelega wastu oleme wõtnud. Teie kaldasse uhtuw merelaine toob, nagu teie omaksed ka rääkiswad, seda kerget asja teie maale; aga kust ta tuleb, see olla teile, nagu nad ütlesiwad, teadmata, ehk teie küll ainsad olete, kes seda kallist andi oma kodumaalt korjawad. Tuttawa Korneliuse⁷¹⁾ kirjade järele jookseb ta meresaarte peal kui wail puude seeft wälja, mispärast teda ka waiguks⁷²⁾ nimetatakse. Päikse kiirte käes läheb ta aega mööda kõwaks. Nõnda saab temast sulaw metall, hülgab kollakas punaselt ehk tuleleegi karmu. Mere wood puhastawad teda ja toowad teie randa. — Seda pidasime

sellepärast tarwiliseks ütelda, et teie mitte ei armaks, et meie midagi sellest ei tea, mis teie armamise järele warjatud saladus on. Käige meid sagedamalt niisuguseid teesid mööda vaatamas, mis teie armastus teile on juhatanud, sest see on ikka hea, kui rikaste kuningate armu otsitakse, kes siis, kui neid weikese kingituse läbi heldeks tehakse, ikka rikkamalt tasuvad. Nõnda muud laseme teile teie saadikute läbi suusõnal kätte wiia, kellega meie teile ka oleme saanud, mis teile armas peab olema.”

Nõnda kirjutas Hommiku Gootide kuningas ja Rooma keiser Theodorich meie Gostlastele. Wistist oli see, mis neile armas pidi olema, kuldraha — kuninglik auu kingitus. See ajaloolik dokument tõendab, et Gostlased sel ajal mitte ilma tähtsusetu rahwas ei olnud; Nad segasivad endid suurte politika asjade sekka, tegiwad sõbrust kõige wägewamate walitsejatega — isegi kangel Italias. Kes teab, mis meie siis kõik kuulda saaksime, kui niisuguseid kirjalisi tunnistusi neist rohkem järele oleks jäänud. Kuida wiisi Rooma keisril Gesti saadikutega wõimalik oli kõneleda, kas need Ladina ehk Gooti keelt mõistsiwad, wõi osati kuningas majas Gesti keelt, seda ei ole kuskil ära seletatud. Ladina keeles ühes antud kirja järele oleksiwad nad Ladina keelt pidanud mõistma. Wõimalikum on, et Theodorichi lähemad ammetnikud Gesti keelt oskasiwad, sest Rooma keisrid wõtsiwad hea meelega oma ülemad ammetnikud Skiiti (Tschudi, Gesti) ja Germani rahwa seast, kelle kätte nad suuremad ja tähtsamad toimetused usaldasiwad, kui oma meeste kätte ⁷³). Rooma keiser Caracalla fogus niisuguseid mehi oma ümber, mitte üksi

auusamaid, waid ka orjasiid, keda ta rohkem usaldas, kui oma soldatid⁷⁴). Minult Skiiti saadikutega rääkis ta ilma teiste juures olemiseta. Ja kui Gootid Rooma linna ära häwitasiwad, olivad Gesticlased ja Herulid⁷⁵) ning Eschudid Skiitide nime all wõitjate seas⁷⁶).

48. Liivi kuninga poeg Biko.

a. Jarmerich, Daani kuningas, sõdis mõni aeg pärast seda Wandalide ja Slaawlastega ning tungis ka Liivlaste kallale. Mitu Liivi kuninga poega langesiwad oma maa ja rahwa eest wõideldes sõjawäljal. Üksi kõige noorem, nimega

Biko jäi weel elusse. Temale läks isamaa kahju ja oma wendade surm südamesse ning kustutamata kättemaksmise himu täitis ta hinge. Sõjajõuga ei wõinud ta midagi korda saata, seda tundis poisike ära. Siin oli waja nõuu leida, ja warsti oli tal kawal plaan walmis. Ta läks kuninga Jarmerichi juurde ja pakkus ennast teenistusesse. Kuningas wõttis ta wastu. Biko mõistis tema südant warsti enesele wõita, nii et see lõi oma saladused talle awaldas ning wiimaks igas asjas tema nõuu hea meelega kuulda wõttis. Sel wiisil oli Bikol wõimalik olnud kuningat oma kõige lähemate sõbrate ja nõuuandjate wastu nõnda üles kihutada, et ta need ilma järele mõtlemata ära lastis tappa. Selle läbi langes Jarmerich rahwa wiha ja põlgtuse alla ning siin ja seal riigi piirides tõusiwad mässamised ja kodusõjad. Mida lähemal Biko kuninga hukatust nägi, seda rohkem rõõmustas ta ennast selle üle. Wiimaks kaebas ta weel kuningale, et tema poeg

b. Broder oma mõraemaga, kuningana Swa-
 wilaga, kes väga ilus ja wiisakas naisterahwas oli,
 lubamata elu elada. Wihane kuningas lastis oma
 süüta abikaasa paljaks kiskuda ja härjakarjast puruks
 tallata ning oma ainsa poja mõistis ta mõllasurma,
 kust see aga imelikul wiisil ära sai peastetud. Kui
 surmatud kuninganna wennad, suured Slaawi würsid,
 jeda lugu kuulsiwad, kogusiwad oma wäe kokku, ühen-
 dasiwad endid Liwlastega ning mitme teise rahwaga,
 kes Jarmerichi hirmuwalitsuse alt lahti tahtsiwad saada,
 ja läksiwad kurjadegijale kätte maksma. Ka Rootsla-
 sed tuliwad weel appi. Jarmerich kaotas mõidu ja
 elu. Wiko kättemaksmise himu oli nüüd küll täidetud,
 aga ta pidi ka oma tegudest aruandma. Waga ajaloo
 kirjutaja Brandis⁷⁷⁾ ütleb: Ega ka see häbemata
 äraandja ja kõige selle õnnetuse tooja, Wiko, Sumala
 õige käest pole peasenud, millest ajaloo kirjutajad wäärt
 ei ole arwanud teada anda, mis surma läbi ta põrgu
 põhja on sõitnud.

49. Riwidepea lahing.

Ruendal aastafajal⁷⁸⁾ oli Rootsimaal üks wäga
 tuulus ja tark kuningas

Ingwar, kelle wäesuurst ja laewade hulka ligi-
 dal ja laugel kardeti. Tema riigile oliwad need rah-
 wad palju kahju teinud kes Düüna ja Neewa jõgede
 ääres ning Läänemere kallastel elasiwad. Ta tegi
 Daanlastega rahu ja läks ühel suwel suure sõjawäega
 Gestimaale. Suwe otsa jäi ta sinna maad rüüsi-
 tama⁷⁹⁾. Siis kogusiwad Gestlased suure malewa

kokku ja langesiwad Kiwidepea⁸⁰⁾ kohal Ingwari wäesalkade peale. Mõlemalt poolt wõideldi elu ja surma peale. Gesti malewa wõitis, Rootslased põgenesiwad, kuningas Ingwar langes waenuväljale⁸¹⁾. Tema surmeha maeti Matsalu lahe lähedale mere kaldale, kuhu kõrge kimmägi kokku on kantud. Veel praegugi on selle kalda nimi Kiwidepea.

50. Teised wõidud.

a. Anund. Ingwari järele sai tema poeg Anund Rootsi kuningaks. Tema sõjawäe tugewusega kaswis ühtlasi ka ta wara ja rikkus. Kui ta juba enesel küllalt jõudu armas olema, läks ta 6. aastasaja lõpul⁸²⁾ Gestlastele oma isa surma kätte maksma. Nagu isa enne, nii rüüstas tema ka nüüd suwe otsa Gestimaad ning purjetas sügisel rööwitud waraga Rootsimaaale tagasi. Anund haris oma maad ja rahwast iga wiisi. Tema poeg

b. Ingiald (liianimega kuri) kaotas Rootsimaal kõik alamad kuningad ära, kes Odini sugust oliwad ja wana wiisi järele peakinga all riigis elasiwad. Tema sõnnud hundi südameid⁸³⁾, mis ta nii hirmsaks teinud. Ta ehitas Upsalusse ilusa lossi, tegi seal suure pidusöögi, kutsus kõik alamad kuningad sellest osa wõtma ning põletas nad sinna sisse kõik ära⁸⁴⁾. Temaga lõppes see sugu täitsa otsa.

d. Iwar Widfami maksis talle seda kätte, wõttis Rootsi trooni enese kätte ja põletas Ingialdi tema enese lossis ära. Siis laotas ta oma walituse ka weel Daanimaa, tüki Inglis ja Saksamaa

ning terwe Riimi ja Gestimaa üle wälja. Järgmise Daani kuninga

e. Harald'i ajal 863 (kuuleme Gestlasi Rootsi) kuninga Sigurdiga ühes koos kuulsas Bravall lahingis 735 Harald'i wasta sõdima, kus Sigurd 22000 ja Harald 30000 meest kaotasiwad. Wõit jäi Sigurdile, kellega Gestlased ühes sõdisiwad. Wõitja laskis oma poolwenna Harald'i kullatud laewas ära põletada ja tema tuha koju kanda. Selles sõjas kuuleme jälle ühest Larkaderist, kes Gestlaste juhataja oli⁸⁵) ning kuninga wiimaks tema 12 waenlase nõuu järele suplemise juures ära tappis. — Harald'i poeg

Half Hurite langes Gestimaal seltsamal wiisil nagu Ingwar ja tema sohipoeg

Kollo, wägew meretuningas, käis 876 Gestimaad laastamas, kust teda Gestlased wälja kihutasiwad. Tema oli Normandia riigi asutaja.

51. Weneriigi põhjendaja Kurik.

Wenelasi kuuleme Gestimaal esimest korda aastal 859. Nemad wõitsiwad mitmed tugewad rahwad ära ning asutasiwad enestele ise riigi 862. Wene Riigi põhjendaja oli

Kurik, kellest aga mitte ei teata, kes ta olnud. Wene ajaloo kirjutaja Nestor⁸⁶) räägib nii:

„Wenelased hakkasiwad ise oma üle walitsema, aga nende keskel ei olnud mingit seadust. Üks suguwõsa tülitseis teisega ja sõda oli lõpmata. Siis rääkisiwad nad teineteise wasta: Otsime enestele ühe wärsti, kes

meie üle walitseks ja seadust ning korda peaks. Sa nad läksiwad üle mere Warägi-Russide⁸⁷) juurde ja rääkisiwad neile: „meie maa on suur ja rikkas kõigist asjust, aga meil ei ole seadust ega korda. Tulge meie juurde, walitsege meie üle ja elage meie maal.“ Sa siis walisiwad nad kolm wenda nende suguwõsadege. Need wõtsiwad terve Wenemaa eneste kätte, tuliwad esite Slaawide juurde ja ehitasiwad Ladoga linna. Kõige wanem wend Kurik jäi Ladogasse elama, teine, Sineus, Walgemere randa ja kolmas Truwar asus Isborstiske⁸⁸).“

Kõik ajaloo uurijad on sellepoolest kahewahel, kust need kolm wenda Kurik, Sineus ja Truwar wälja on tulnud. Suurem osa arwab nõnda, et Jüti poolsaarel, kus enne juba kord ühest Korikust kuulsime, trobitond Wenelasi elas, kelle seast Kurik oma wendadega Wenemaale on kutsutud⁸⁹). Selle arwamise peatugi on see meele ärabeitlik küsimus: „Kust mujalt on teda siis leida?“ Kui neil õpetlastel, kes selle küsimuse kallal pead on murdnud, üks weike Gesti muinasjutuke teada oleks olnud, wähest oleksime siis teist otsust wõinud kuulda. Selle muinasjuttu järele oli ühel isal kolm poega Rahurikkuja, Sinius ja Truuwaar. Kõik kolm oliwad kangelased, ja õnn igas ettewõttes nendega, sest nad kõik oliwad finise majausfi kaswandikud⁹¹). Kui waenlased maale tuliwad, siis läksiwad nad nende wastu, tapsiwad neid esiti nuiadega, pärast rufikatega maha, ning saiwad sellest „rufika meeste“ nime. Nende wapruse pärast waliti neid teiste wanemateks. Wiimaks tuliwad waenlaste maalt saadikud wenedega wendade juurde ja kutsusiwad neid enestele kuningateks,

seft et nemad oma wahel alati tülitsewad. Wemad wõtsiwad pakumise wastu ja läksiwad hulga meestega mõderale maale kuningateks⁹²). See Gesti muinasjutt läheb Kuriku looga väga hästi ühte. Nestori järele käiswad Wenelased „mere taga“ elawate rahwastega sõda pidamas ning pärast läksiwad nad säätsamast enestele kuningad otsima. Meri, millest siin jutt on, wõis tutaw Peipsi järw olla. Rahe aasta pärast suriwad Sineus ja Truwar ära, ning Kurik jäi üksi Wenemaa üle walitsema. Tema ehitas Ilmeni järwe äärde omale uue linna ja pani talle nimi Nowgorod. Tema walitus ulatas kaugele. 879 suri ta ära ja sai Gesti maapiiril Isborstis maha maetud.

52. Gestlased esimeste Wene würstide ajal.

Kurikust ei kuule meie mitte, et ta teiste rahwaste seas ka Gestlased enese alla oleks heitnud. Ka üks selle aja Inglise reisija

a. Wulfstan, kes oma kuningas Alfred Suure ajal 871 Gestimaal reisis ning selle üle kirjutab, ei räägi poolt sõnagi sellest, et Gestlased kellegi teise rahwa walitluse all oleksiwad olnud. Ta kirjutab suurest Witlandi maast, mis Weikseli jõest saadik algada ning Gestlaste päralt olla. Siis räägib ta weel: „Gestimaa on väga suur, seal on palju linnasid ja igas linnas oma kuningas ja seal on väga palju mett ja väga palju kalu. Kuningas ja rikkamad inimesed joowad hobuse piima, waesed ja orjad mõdu. Nende kessel on palju sõdastid.“ — Kõik need sõnumid näitawad, et Gestlased sel ajal oma pead ilma mõra

iffeta elasiwad. Selle wastu räägib küll see sündmus, et kui

b. Oleg (879—913) Kuriku järele walitses ja Smolenski ja Kiiewi linna (882) ära wõitis, siis oliwad ka Gests-lased tema sõjawägedes. Ta tegi Kiiewi oma pealinnaks ning läks 907 suure maawäega ja 2000 laewaga Byzanzi ära wõitma, kust ta lõpmata palju warandust ja kauplemise priiust oma maa kaupmeestele tõi. Igal Wenelasel, kes Byzanzi tuli, ei olnud seal üksi luba ilma tollita kaubelda, waid sai ka 6 kuud prii ülespidamise ning tagasi tulekuks teemoona ja muud reisi tarwitusi linna poolt ühes⁹³). Ka selles sõjas oliwad Gests-lased jälle Wenelastel abis ning saiwad nüüd ka wõidetud warast ja muust kasust osa⁹⁴). Sellest ajast saadik wõttis Byzanzi keiser kõik Dnepri jõge kaudu reisiwad kaupmehed oma juures kui armsaid külalisi wastu. Ka Gests-lased on Byzanziga ja teiste hommiku maadega kaubelnud⁹⁵). — Türgmine Wene würst

d. Igor (913—945) käis 941 ja 944 jälle Byzanzi wastu sõdimas ja tal oliwad palgatud sõjawäed. Warägid saiwad Kiiewist üksi iga linna elaniku käest 2 griiveni (Greeka naela hõbedat). Siis ei olnud mitte enam Gests-lasi ta sõjawäes. Wististi oliwad nad ka Olegi sõjawäes palgalised ehk priitahtlikud aitajad olnud, sest alamatega ei oleks Wenelased wististi mitte sõjasaaki jaganud, nagu Gests-lastega sündis⁹⁶). Kiiewi riik oli wägiwaldselt allasundimiseks ka liig kaugel. Gests-laste õhtupoolsed naabrid Rootslased, Norralased, Daanlased, Sootid ja Preis-lased pidiwad nendega niisama õrnalt ümber käima kui

Benelastega, sest nende kaubatee Byzanzi ja muiale Sommitumaale käis just Gesti ja Wenemaalt läbi. Kui nad Gestlasi oleksivad wihale äritanud, siis oleksivad need mististe kõik nende kallid kaubalaewad Düna ja Dnepri jõel puhtaks wõinud riisuda. Kaubatee hoidmine oli neile kasulikum, kui mõne rahwa wägivaldne ohjadeotsas pidamine, kes oma metslikes tigiduses kardetawad olivad. — Veel üks tõendus, et Gestlased sel ajal ise oma käe peal elasivad, on see, et Nowgorobi würst

e. Wladimir (945—1015) Warägid ja Gestlased 980 palga eest oma sõjawäes pidas, ning iga inimesele 2 griiveni maksis⁹⁷). Ta kui ristiusku heitnud Wladimir 988 Riiewi ümber linna kaitseseks waenlaste wasta mitmed kindlused ehitas, siis pani ta nende sisse tähtsamad Gesti ja Slaawi sugust mehed elama⁹⁸).

53. Rööwitud kuningas poeg.

a. Selsamal ajal walitses Rootsimaal kuningas Trygwi Olafi poeg. Tema sai troonilt ära tõugatud ning pidi uuele kuningale maad andma. Trygwi abikaasa Astrid põgenes uue kuninganna Gunhildi wiha eest ühe weikse saare peale, kus ta poja sünnitas ning temale wanaisa nime

Olaf pani. Gunhild oli aga 2 aasta järele ta warjupaiga teada saanud ning saatis oma mehed teda wangi wõtma. Astrid sai seda kuulda ja tahtis oma kasuisa Thorolfi ja kahe pojaga Nowgorodisse oma wenna Sigurdi juurde põgeneda, kes Wladimiri

juures suure auu sees seisis (970). Aga mere peal tulivad meresõitjad (vikingid) Gesti-lased⁹⁹), võttsivad kõik wara, mis laewa pealt leidsivad, enestele, lõiwad muißt inimesi maha ja jagasivad muißt oma wahel orjadesks ära. Seal sai Olaf emast lahutud. Üks Gesti mees

b. Klerkon wöttis Olafi ja tema wanema wenna Thorgilsi omale, lõi Thorolfi, kes orjamiseks wana ja kõlbmata oli, surnuks, ja müüis teda ühele teisele, kelle nimi Klerke oli, hea raswase oina eest ära. Klerke müüis Olafi kuue ja wöö eest kolmandamale edasi. Selle ostja nimi oli

d. Keas ja tema naine Kefoni. Kuus talwet elas Olaf Gestimaal Kease ja Kefoni juures wangis, aga tal oli hea põli, sest tema peremees ja perenaine armastasivad teda kui oma last ja kandiswad ta eest hästi hoolt¹⁰⁰).

e. Olafi Onu Sigurd tuli Nowgorodi kuningas Wladimiri käsu peale Gestimaalt maksusid sisse nõudma ning nägi turu peal ühe ilusa poisie, keda ta wäljamaalasesks pidas. Ta küsis tema nime ja suguwõsa järele. Poisike ütles, et Olaf tema nimi, Trygwi ta isa ja Astrid tema ema olla. Siis tundis Sigurd ära, et see poisike tema õepoeg oli, läks poisie ühes ta isanda juurde, ostis tema ning ta wenna Thorgilsi lahsti ja wiis nad enesega ühes Nowgorodisse. Seal hoidis ta nad salaja, et keegi teada ei saaks, kes nad on. Ühel päewal nägi Olaf turu peal Klerkoni, kes tema kasuisa Thorolfi ära tapnud. Kohe kargas ta mõrtsuka kallale ja lõi kirwega selle pea lõhki ning põgenes ise Sigurdi juurde. Sellele rääkis ta ära,

mis ta teinud. Onu wiis poisikese kuningauna Mlogia juurde ja palus teda appi. Kuningannal oli ilusast poisist kahju ja laskis sõjawäe lossi ette kutsuda, et keegi teda ära surmata ei saaks, sest Nowgorodi seaduse järele wõis igaüks seda inimest surnuks lüüa, kes inimese ära oli tapnud, teda mitte kohus surma polnud mõistnud. Rahwas ruttas weikest mõrtsukat taga otsima, aga sai teada, et kuninganna teda oma kaitsemise alla wõtnud. Seda teatati kuningale. Wladimir mõistis Alasi süüdlaseks, aga et ta abikasa tema eest seisis, siis wõis ta oma süüdi rahaga tasuda. Kuningas maksis ta patuwõla wälja ning wõttis tema enese teenistusesse. Wladimir pani ta wiimaks oma sõjawäe pealikuks. Selles ametis wõitis ta mitu lahingit. 994 sai Olaf Norramaal kuningaks, laotas Läänemaal¹⁾ ristiusku kiali ja laskis saarte peal paganate templid maha lõhkuda.

54. Kuurlaste rikkus.

Üks Norwegi mereröwel käis aastal 917 Kuura rannas kauplemas ning riisus ühest elumajast hõbedaga täis topitud looma naha ära. Teine Normanni mereröwel Sigil wõeti Kuuramaal riisumise pealt kinni — kõige ta seltsimeestega ja pandi sidemetesse. Wõsel lõhkus ta aga oma sidemed katti, wabastas oma seltsimehed ja ühtlasi ka mõned Daanlased, keda Kuurlased enne wangi wõtnud. Nende seas oli üks tuttam Ahe. Tema teadis keset toapõrmandut üht sala ust näidata, mille all kaunis suur ruum täis majariistu, hõbedat ja muud kallist wara oli. Sinna

lasti mõned mehed kõiega sisse, kust nad nii palju wara ühes wõtsiwad, kui aga ära jõudsiwad kanda. Muu asjade seas oliwad ka looma nahad, otse elawate loomade sarnased, aga täis hõbedat. Need wõttis Sigil enefega ühes²). — 10. aastajal oliwad Kuurlased wistist niisama ise oma peremehed kui Gestlased.

55. Tsurjewi linna ehitamine.

Taroslaw (1019—1054). Tuba Wladimir oli Gestlasi Riiewi ümber uute kindluste sisse elama asutanud, et nad sealt uut pealinna waenlaste wastu pidiwad kaitsema. Gestlased oliwad seal ka tugewaks müüriks olnud. Nende waprus oli aga kodustele Gestlastele Läänemere kaldal kahjulik. Taroslaw tahtis rohkem Gestlasi Riiewi ümber elama asutada, aga keegi ei tahtnud kodumaalt lahkuda. Seal tuli wägew Wene würst wägiwallaga ja wiis palju Gesti rahwast Duna-Wenemaale Riiewi ümber elama. See wägiwalla tarwitamine ja ristiusu wastuwõtmine oli wistist Gestlased ära pahandanud, nõnda et nad Wenelastega enam ei sõbrustanud. Taroslawi ajal polnud neil mingid ühendust, waid see tuli weel Gestlaste wastu sõdima ning ehitas 1030 Tsurjewi linna, mille abil ta terwet maad oma alla lootis heita. Praegusele Doome mäele ehitas ta ühe lossi ning sellele walli ümber. Maa mäe jala all oli palju madalam, nii et kewadel wesi Doome alla ulatas³). Kui Gümnaasiumi koolimaja 1828. aastal ehidati, siis leiti kolm uulitsat ülestikku ning 1837 ülikooli kohalt endine maapind 16 jalga sügawal maa sees. Ka praegune

Dooime kraaw oli nii sügaw, et seal west sees oli ning wana Tartu linn saare peal seis. Muidugi ei wõi meie praegu enam teada, kui palju Wladimir finna juurde oli ehitatud ja kui palju enne teda juba ehitatud oli. Gespool oleme näinud, et Gestlastel ka oma kaunis kindlad linnad oliwad, kus waenu ajal waenlaste eest warju otsiti.

Kiiemi maakonda wiidud Gestlased kibutasiwad Wenelaste waenlased, kelle wastu nad Kiiemit pidiwad kaitsma, Jaroslawi wasta üles, ja kui warsti selle järel nende wahel suur lahing ette tuli, ei olnud Gestlasi sellest mitte osa wõtmas, ehk Jaroslaw küll oma wenna Sudislawi Gestlaste kuningaks oli seadinud. Kui Jaroslawil Gestlaste üle suurem wõimus käes oleks olnud, siis oleks ta neid wistist ka sundinud ühes jõtta tulema.

See oli wistist see aeg, mil Lätlased Wenemaale ära wiidud Gestlaste asemele praegusele Liiwimaale Düüna ja Koiva jõe kallastele elama asusiwad ⁴).

56. Esimesed ristiusu katsed.

Siiamaale ei olnud keegi ristiusu rahwas Gestlasi ristiusku pööрма tulnud. Kõik sõjad nende wastu peeti üksi maa ja maksude pärast. Esimene ristiusu kuulutaja Skitide seas oli Bremeni peapiiskopp

Unno, kes aga 936 „oma hästi kordaläinud wõitlemise lõpetuse järele Skitide seas hinge heitis ⁵).“ Wististe on siin Skitide all lõunapoolseid Gestlasi, Liiwilasi ja Kuurlasi arwatud. Ka Skandinawia apostel

b. Ansgar oli Saksa keisri Ludwig IV 834

ja paavsti Gregor IV käest 835 käsu saanud „mitte ükski põhjamaal, vaid ka homniku maades rahwaid ristiusus õpetada“).“ Kas Ungar seda käsku täitnud ja kas ta oma missiooni reisi peal ka Gesticlaste sekka on puutunud, seda ei ütle ükski ajaraamat. Siwimaa oli läbikäimise paik kõigile põhjamaa rahwastele, sest Düüna jõge kaudu käis suur kaubatee Läänemereest Mustamerde, Byzanzi, Greakamaale, Afiassse üle. Nii oleks ristiusu laiali laotamine Düüna kallastelt väga hästi Gesticlaste sekka wõinud minna, kui tema laiali laotajaid oleks olnud. Aga meie ei kuule ometigi mitte, et ükski Gesticlane enmast ristida oleks lastnud. Ristiusu wastuwõtmine Rootsi, Daani ja Norramaal ajas weel kord mererööwlite elu õitsema. Need, kes ristiusku ei tahtnud wasta wõtta ega kuningate sõna kuulda, lahkusiwad maalt, läksiwad merele ning elasiwad rööwimisest merel ja maal. Need ei teinud halastust kellegi vastu, iseäranis hirmsad oliwad nad weel ristiniimeste vastu. Nende arw kaswis nii suureks, et neil (994) ühes suures lahingis Sakslaste vastu ligi 30000 meest kaotada oli⁷⁾. 1047 wõttis Daani kuningas Swen nad oma alla, et nad temale maksusid pidiwad maksmata ning ta riiki Läänemere rööwlite eest kaitsma. Nemad tegiwad aga ometegi rohkem kahju kui kasu, rööwisiwad waenlasti ja sõpru ning müüsiwad Kristlastele orjadesks. Gesticlased on omalt poolt neile wistist mitmesugust kaupa müünud, sest just sellest ajast (1011—1046) on meie maalt väga palju Angelsakli, Saksa ja Arabia rahasid leitud⁸⁾, ehk on nad neid ise riisunud.

Esimene ristiusu kuulutaja Preisimaa oli Saksa keiser Otto III. sõber ja kaswataja peapiiskop

d. Adelbert. Preislased kihutasivad ta selle ähwardusega maalt wälja, et kui ta õõsi ei põgene, siis tapawad nad ta ära. Mees põgenes Kuuramaale. Seal läks tema ühe hiiemetsa sisse, kuhu keegi pühitsemata jalg, weel wähem wõeras tohtis astuda. Siin wõeti ta oma kabe selfilafega finni (23. april. 997) ning surmati jumalate lepituseks sel wiisil ära, et ta ülesse wisati ning odade otsa lasti kuffuda. Ta selfimehed lasti priiks. Poola hertsog

e. Boleslaw ostis ta furnukeha niisama raske hõbedaga hunniku wastu enesele ning lastis ta suure auuga kirikusse maha matta, kus ta palju imesid olla teinud.

11 aastat pärast seda läis piiskop

g. Bruno 18 saadikuga Preisi, Seedu ning Läänemere maades ristiusku kuulutamas ning sai kõigi oma saatjatega maha löödud. Ka tema furnukeha ostis Boleslaw hõbedaga tagasi ning läks warsti pärast seda sõjawäega Preislaste hirmust tegu karistama. Ta häwitas paganate ülema preestri

a. Kriiwe elukohta Romowe ära ja lastis püha tanne maha raiuda, mille oksade all kolme peajumala kujud seisivad ja mille ligidal igawene tuli põles. Romowe oli juba wäga wanast ajast saadil ümber kantsete paganate usuelu keskpaik olnud ning tema hiilgus Boleslawi ajani ulatanud. Kriiwe walitses niisamasuguse wõimuga paganate üle nagu paawst Roomast omal ajal ristirahwaste üle walitses⁹⁾. Mitte üksi teda ennast, waid ka tema sugulasi ja üegi ta käskjalgu, kellel tema märgid kaafas olivad, auustasivad niihästi kuningad, würstid kui ka rahwas. —

Boleslaw oli wägewa Kriiwe ära wõitnud ja igal pool auustatud Romowe ära häwitanud. Pärast seda tõusiwad küll ka siin ja seal weel Kriiwed üles ning nende elukohad nimetati ka niisama Romoweks, aga fiiski ei ulatanud hilisemate Kriiwede walitsus üle ühe rahwa piiri wälja. Rahwaste üleüldine pühadus oli langenud ning sellega näsiwad ka nende mõtted ühest lõrgemast, igawesest olemusest ebaisu tühjuse alla wajuma. Temaga ühtlasi langes aga ka rahwaste ühte hoidmine ja ühenduse waim. Nende oma pühadus oli küll käest ära kistud, aga ristiusu walgust ei olnud neile weel mitte asemele saadud anda. Ka niisugusel korral oli wõimalik paganatel üht jammu alla poole astuda, mis nende elus ennast kaunis selgeste tunda on annud.

i. Swen III. (1047—1076), ehitas esimese ristiusu kiriku Kuuramaale aastal 1048. Selle kiriku rusud seisawad praegu weel Domesnina lähedal Irbe jõe kaldal¹⁰). Selle üle kirjutab Bremeni Adam nõnda¹¹): „Saared Baltimeres on Rootsi walitsuse all; kõige suuremat neist nimetakse Kuuramaaks¹²), 8 päewa ümber käia. Siin elab väga hirmus rahwas, kelle eest kõik tema liig suure ebajumala teenistuse pärast põgeneb. Kulda on seal väga palju ja kõige paremad hobused. Tarkadega ja furnute ettetoojatega on kõik majad täidetud, ja need kannawad ka munga ülikonda. Igast ilma nurgast tullakse siia kokku tarkade ettekuulutusi (orakelt) kuulatama, kõige rohkem Hispanlased ja Greekalased. Püha Ansgar nimetas wistist seda saart Chori maaks. Müüd on Daani kuningas Swen sinna kiriku lastnud ehitada ja ta

oli selle üle ise nii rõõmus, et mulle ühe laulu ette laulis, mis ta ise selle jaoks teinud." — Siis räägib ta Gestiimaast, mida ta ka niisama saareks peab kui Kuuramaad. Ta ütleb, et ka seal saarel ristiusu jumalat ei tunta, vaid elanikud kummardavad pishändasid ja lindusid, ohverdavad neile elavaid inimesi, keda nad kaupmeestelt ostavad ja keda nad enne väga teravalt läbi vaatavad, et ühtegi wiga keha külles ei ole. — Gestlastel olla laewameeste jutu järele imelised naabrid, Koerakooukid (inimesed koera pea ja sabaga)¹³) amazonid, inimeste sööjad, keda kõigi waja ristiusule pöördä olla¹⁴).

k. Kui ristiusu juba wõidu enese kätte oli saanud, siis algas üks aeg, mil terwes Europas tule ja möögaga ristiusu wälja laotati. Ristiinimeste seas ärkas nagu jänu paganate were järele. Daani kuningas

Harald IV, Sweni poeg, saatis 1077 noorimehi Rooma, Läänemere rannamaade tarwis apostliteks õppima. Tema wend

Ranut Püha tegi Rootsimaal mittu ristisõitu Kuuramaale ning wõitis wenna Harald'i surma järele 1080 Daani kuningaks saades Gesti meresõitjad ära ning häwitas lõpmata sõdades Gesti ja Kuura riigid põhjani ära¹⁵). See Sago sõnum ei näita ustaw olema. Wene ajaloo kirjutaja Nestor ei tea sellest häwitamisest midagi. Et Gestlased sel ajal endid Wene walitsuse alt wabaks oliwad teinud, näeme sellest, et Wene suurwürist

1. Wladimir Monomach oma poja Mstislawi 1113. aastal Gestlasti saatis ära wõitma, kes nad Dtepea all ka kahes lahingis ära wõitis¹⁶). Sellest

ajast on veel mõned Kalewitööd järele jäänud. Stepeast põhja poole käib Wõrumaantee, Lõunapoolt Kuuste mõisat ühest kindluse wallist üle, mis Wirtsjärvest kuni Peipsini ulatab ja mistist selle tarwis on ehitatud, et Wenelased põhja poole Gestimaale ei saaks tungida ¹⁷⁾. Rahwas nimetab seda walli „pikk mägi“. Ta kõrgus on 20 jalga, laius alt 35—40, ülevalt umbes 20 sammu. Ka endise kraawi jäljed on veel täieste selle kunstliku pikamäe kõrval olemas, mis tunnistab, et meil siin inimeste kättetöö ees seisab ja ei mitte loodud mägi. Mitmes kohas on see maamall kividest tehtud, kuna suurem jagu ainult mullast ja sawist kokku kantud näib olema ¹⁸⁾.

57. Ristisõidud.

a. Monomachi ajal algasivad Europas ristisõidud, millede mõju ka Gestlaste keskel tunda oli. Daanlased, kes siinamaale tihti Gestlaste peale olivad tulnud, pidivad nüüd oma sõjariistu rohkem mujale poole tarvitama ning Gestlased jäiwad efiotsa ristisõitudest puutumata ja wõisivad rahus elada, kuni Saksa riigi wõim kaswas ning kauplemises tähtsaks tõusnud Liwimaad oma alla heitma hakkas.

b. Daani kuninga Olaf Hungeri ja Wene würsti Wsewolodi walitsuse ajal oli Gestimaal

Suur nälg, millest Nestor (1091) kirjutab: Seltsamal aastal oli üks märk päikese külles, nagu oleks ta täieste ära kadunud ja ainult wähe veel järele jäänud nagu kuust. Ja see sündis 21. Mail, kell 2 ¹⁹⁾. Ühtlasi kuuldi suurt paukumist maa sees, mis palju ini-

metfi kuulsiwad. Siis tuli sel aastal suur põud, et maa otse kui ära põles ja palju metfi ja rabasid ise-enelest põlema läksiwad. Ka palju teisi tähti sündis, mille peale waenlased Dneperi poolt tuliwad ja linnad ja külad ära wõitsiwad. Selle järele tuli üleüldine inimeste suremine mitmesugu haigustesse, sest need kes ristisid müüsiwad, teatasiwad, et nad Wilipipäewast (13. Sept.) kuni Wastlapäewani 7000 risti ära müü- nud, mis haudade peale pandi.

d. Erik, Olafi poeg, ehitas Tallinnasse oma walit- suse esimesel aastal (1093) Mikkli nonni kloostri. Kloostri ehitamine tuli järgmisel wiisil: Erik nägi ühel ööl unes õnnistegijat Jesust Kristust, kes inimeste pattude eest ristipuu peal surnud, kõige ta weriste haamadega enese ees. Kuningas ehmatas ja küsis: Mikspärast oled sa teistkorda ristilüüa ja piinata last- nud, ja kes on see, kelle süü pärast sind uuesti on risti lööbüt ja nii hirmsaste haamatud? Ta sai was- tuseks, et tema pattud seda teinud ning et ta mitte enne andeks ei wõimwat saada, kuni ta oma riigi raja- des ühe uue kiriku ja nonnikloostri peaingli Mihaeli auuks ehitab²⁰). Nüüd ei teadnud kuningas aga mitte, kuhu ta kloostri pidi ehitama. Seal ilmutas Jumal temale teistkorda oma tahtmist²¹) nägemises. Ta pidi oma riigi läbi otsima, kus suwel nii suur lapite jala paksust lund on, et noolega saab ühest äärest teise lasta, sinna pidada ta kloostri ehitama. Nüüd lastis kuningas igal pool oma riigipiirides ja ka Gestimaal nii- sugust kohta otsida, mida ta Tallinna all leidnud. Sinna ehitas ta nüüd peaingli Mihaelile nõutud kloostri.

II. Ajalooline aeg.

A. uus waenlane lähenemas.

I. Armastus ristiusu külwaja.

58. Ettewalmistused.

Wisbi linn Sootlandi saarel oli 12-aastasaja algul põhja Euroopa rahwaste esimene ja kõigesuurem kaubaturg. Siia kogusiwad kaupmehed Wene, Gesti, Liivi, Rootsi, Inglise, Preisi, Põhja-Saksa ja Daani-maalt kokku. 1159 wõtsiwad mõned julged Bremeni linna kaupmehed nõuks Sootlandi saarelt mööda Balti meresse sõita. Nad jõudsiwad Saaremaa lähedale, kus kange torm tõusis, mis nende laewa Sõrwesaare ja Domesnina wahelt Riia lahte ajas. Siin leidsiwad merehädalised ühe rannasõitja, kes nad tormi käest Düüna jõe suhu peastis. Siin paniwad wõerad oma laewa ankrusse ja tahtsiwad maale tulla. Liivlased, kes Düüna kallastel elasiwad ja maale tulejaid mererööwliteks pidasiwad, tuliwad neile suure sõjakäraga wastu. Taplus ei kestnud kaua, warsti saiwad Liivlased aru, mis wõerad otsisiwad, tegiwad nendega rahu ja sõbrust ning hakkasiwad kaupsid wahetama. Sakslased paniwad oma kaubad, nagu noad, peeglid, nõelad ja muud weikesed asjad jõekaldale wälja ning Liivlased tõiwad kasuka nahku, mett ja muid maa-andisid

wastu. Ara minnes saidwad wõerad luba tagasi tulla ja ka oma sõpru ühes tuua. Wisbi linnas rääkisiwad Liimi rannaskäijad oma leidusest ja kiitsiwad head kauba õnne, nii et suur hull Lübecki, Hamburgi ja Wisbi kaupmehi nende teisest reisist osa wõttis. Neid kõiki wõtsiwad Liimlased Düüna kaldal kui sõpru lahkeste wastu. Seal wõtsiwad nad oma kaubad suure kasuga ära wahetada ja nad hoidsiwad endid wäga selle eest, et Liimlaste wihastamisega ise oma õnne ära ei riku. Liimlased ei tahtnud Bremeni kaupmeeste rahast wastu wõtta, sest et nad neid ei tunnub, kirjutas Nyenstädt oma ajaraamatus. Üks waene sant pakkus Saksa kaupmehele noa, kübaralindi ja paari nõõpnõela eest mune. Kui see sellega rahul ei olnud, wõttis sant põuest kaks halli looma nahka, mis hõbedaga ära oliwad ehitatud. Neid wõtsiwad Saksalased suure hea meelega wastu, et Liimi raha tundma õppida. Siis wõtsiwad nad ühe noore Liimi mehe enestega ühes Saksamaale, kus ta nende keelt tundma õppis, ristiusku heitis ja tagasi tulles neile tõlgiks ning Liimi keele õpetajaks oli. Iga aasta tuliwad nad nüüd tagasi ja iga aastaga läks nende kauplemine weel elawamaks. Wiimaks ehitasiwad nad Düüna jõe kaldale Üksküla lähedale kingu peale suure puumaja iseenesega ja oma kaupade jaoks.

Sõnum uue maa leidmisest oli ka Bremeni peapiiskopi Hartwichi kõrwu ulatnud. Tema märkas kohe, et neist paganatest ta kirikule hull liikmeid juurde wõiks saada. Sellepärast andis ta paawstile Aleksander III. teada, mis head ta lootis. See kästis ka kohe üht tublit preestrit Liiwimaale paganaid ristiusule

pöörma saata. Lemale oli aga abi tarwis. Sel ajal oli Saksa rahwa seas rändamise waim ristisõjate läbi liikuma pandud ning sin meelitas weel ristiusu wäljalaotamine tule ja mõõga abil taewalise palgaga, nii et neid wäga palju oli, kes wõerale maale tahtsiwad rännata. Oli seal ju ometigi taewase tasumise kõrmal ka kaunist maapealist kasu loota. Warsti oli ka paras mees leitud, kes paganate ümber pöörmise oma peale pidi wõtma ning „Kristuse ja jutlusepidamise pärast“ Liiwimaale minema. See mees oli waga Augustini munt Meinhard, Segebergi kloostriist Holsteinist. Rewadel 1186 reisis ta hulga kaupmeeste feltis Liiwimaale.

59. Meinhard, esimene Liiwlaste piiskop.
(1186—1196).

Muustuses ei wõinud Meinhard Liiwlaste seas weel midagi ära teha, sest ta ei mõistnud rahwa ega rahwas tema keelt. Ta hakkas hoolega Liivi keelt õppima ja katsus enmast rahwaga sõbrustada, et ta suur töö paremine forda wõiks minna. Seal juures ei unustanud ta ka ära oma tööle kindlat põhja alla panna. Ta palus Polotski würsti Wladimiri käest, kellele Liiwlastel Läti Hindriku järele maksusid maksnud, Liiwlaste ristimiseks luba. Wladimir tundis niisuguses palwes enese meelitust ning saatis talle lubaga ühes kingitusi ja õnnesoomisid. Küüd ei olnud tal wälimisi waenlasti enam kartta ja ta wõis tööd algada. Ta ostis Ütsküla lähedale tükkise maad ja ehitas sinna esimese kiriku. Hakatus läks hästi forda ja

töötas kaunist tulewikku. Kaks suurt sugu Liivlast
 Lu ja Wiitsu lastsiwad endid ristida ja nende järele
 ka mitmed teised. Aga tark Meinhard kartis öieti,
 et nõnda kaua edasi ei wõi minna. Riipea kui rah-
 was usuga ühes käimat ilet tundma hakkas, pidi ta
 mässama hakkama ja kust leidis ta siis niin kaugel waen-
 laste keskel warju ja abi? Selleks leidis ta nõuu.
 Leedulased käiswad Liivimaal riisumas. Meinhard
 läks Liivlastele appi ja kutsumata külalised pekseti
 maalt wälja. Liivlased oliwad Meinhardile selle eest
 tänuks ning lasiwad teda kindlat kirkantse ehitada,
 kuhu nad piiskopi töötuse järele sõja ajal waenlaste
 eest warjule wõiswad minna. Mõned wõtsiwad risti
 wett wasta teised lubasiwad siis endid ristida lasta,
 kui kants walmis saab. Meinhard kutsus nüüd Goot-
 landist müürseppasid ja kirkuraid Üksküla ning
 esimene kirkuehitus — Üksküla loss — ehitati wal-
 mis. Kui kants walmis oli, langesiwad ristitud Liiv-
 lased pagana usu fiske tagasi ja need ei pidanud sõna,
 kes endid oliwad lubanud ristida lasta. Sengallid,
 kes niisugust müüri ehitamise kunsti ei tunnud, taht-
 siwad tugewate köitega kantsi jõlle kiskuda, aga sawad
 kahjuga oma teed minema aetud. — Holmi Liivlased
 lastsiwad ka enestele kantsi ehitada ning kuus meest:
 Wiliendi, Uldenago, Waade, Waldeko, Zerweder ja
 Wiitso heitsiwad selle eest ristiusku. Aga nad oliwad
 tühja lootnud. Meinhard ei lastnud Liivlaste lossi-
 kirikussegi, kui loss walmis sai, waid ehitas nende jaoks
 ühe Düüna jõe saare peale uue kiriku, mis 1188 wal-
 mis sai ja püha Martinile pühitseti. Liivlaste lossi-
 kirikusse käimist pidas ta kardetawaks, sest sel wiisil

wõis hulk Liwlasti losfi saada ning teda kõigi ta mees-
tega ära wõita. Siia lähedale ehitas ta lühikese ajaga
weel kaks uut kantsi, Kirchholmi paremale Düna
kaldale ja Dalani ühe saare peale. Tema hoolsa töö
ja waewa eest paganate keskel tõstis paawst teda 1188
Ütsküla ja pärast terve Liwimaa piiskopiks, ning tema
piiskopkond sai igaweseks ajaks Bremeni peapiiskopkonna
alla seatud. Liwlasted, kes aru hakkaswad saama, et
Meinhardi mõte oli nende selka elama jääda ning süin
ristiusku wälja laotada, siis pesiwad nad endid risti-
weest Düna jões puhtaks ning wõtšiwad nõuuks, piis-
koppi Sakjamaale tagasi saata.

Meinhardi truu abimees Liwlaste ristiusku pöör-
mise juures oli Bremenist tulnud Zisterzieni ordu
munk Theodorich, kes pärast Gestimaa piiskopiks sai.
Tema tuli Loreidasse Liwi wanema Dabreli juurde,
ostis enesele seal tüli maad ja jäi sinna elama. Wih-
mane sumi rikkus kõige Liwlaste wilja ära (1189),
kuna Theodorichi wiljal midagi wiga ei olnud.

Siis seletas üks pagana preester ehk tark seda
asja nõnda ära: Jumalad on wõera mehe õpetuste
pärast meie peale oma wiha wälja walanud. Reid
piame ära leppitada katsuma ja Dietrichi pahandatud
jumalatele ohverdama. Aga enne olla ometi waja
jumalatele küsida, kas nad teda ohwriks wastu wõtta
tahawad. Rahwas kogus hiele koku. Oda pandi
püha tamme alla maha, walge hobune pidi jumalate
tahtmist kuulutama ning mungaga, kes seljas istus,
üle oda astuma. Hobune astus aga elujalaga üle
oda. Tark tõendas, et ristiusu Jumal hobuse seljas
istuda ja sealt hobuse jalga juhtida ning laskis hobuse

Jelja puhtaks pühkida ja katses teist korda ette võtta. Munk palus suure healega Jumalat ja lõi risti ette. Hobune astus jälle elujalaga üle oda ja Dietrichi elu oli peastetud. Siit läks ta ära Cestlaste sekka Cestimaale, kus sel ajal Jaanipäeval 1192 päikese varjutus oli. Cestlased pidasivad teda nõiaks, kes päikse ära söövat ning tahtsivad teda ära tappa. Suure hädaga reisis ta Liivlaste juurde tagasi, kes teda jumalate otsuse järele rohkem usaldama hakkasivad. Nüüd elas ta Liivi wanema Raupo juures, kes raskete haavade pärast rängas haiguses maas oli. Munk tampis talle metsarohutuid rohuks koku, ilma et ise oleks nende parandawat väge tunnud. Raupo haavad paranesisivad, ta pidas seda munga imetööks, heitis tänulise meele pärast risti usku ja jäi eluotsani ristiusule ja ta väljalautajatele truuks abimeheks. Ka üks teine Loreida Liivlane lastis ennast surma woodil ristida. Tema hinge olla üks ristiniimene 7 penikoorma kaugusest näinud ingliteist taewa kantawat.

Wähe ajal oli Meinhard juba sellest kõnelenud, et Breemeni peapiiskop Liivlased oma walitsuse alla wõtwat ning hakkas neilt kümnese maksusid nõudma. See sünnitas suurt pahandust. Ristitud Liivlased taganesiwad ristiusust ära ning ahwardasivad piiskopi elu võtta, kui see nende õigustesse julgeks puutuda. Meinhard ei leidnud muud nõuu, kui Sakjamaalt abi otsima minna. Sellest plaanist saidwad Liivlased aru ja palusivad teda Liiwimaale jääda. Ta saatis Sakja kaupmehed kuni Düüna jõe suhu, kes talle abi tõotasivad tuua, ning tuli siis tagasi, nagu oleks ta Liivlaste palwet kuulda wõtnud. Kodus wõtawad paga-

nad teda aga hirmsa pillkamisega vastu, küsivad ta
 käest: „Tere rabi, kui palju maksab Sootlandis sool
 ja wammuse riie?“ ning ähwardasivad teda surmaga.
 Waewalt peasis ta oma lossi. Üksi kõigist maha jäe-
 tud, ei wõinud ta laua oma weikse salgaga julge olla.
 Sellepärast wõttis ta nõuiks Gestimaale põgeneda,
 kust ta kaupmeeste jeltsis Sootlandi saarele lootis
 saada. Liimlased märkasivad ta nõuu ja tahtsivad
 teda reisi peal Gestimaale ära tappa. Aga üks Trei-
 deni Liimlane, Anno, teatas piiskopile ära, mis nõuu
 Liimlastel tema vastu olla peetud. Meinhard jäi
 kantsi; ta ei peasenud maalt wälja. Aga ta saatis
 munga Dietrichi Rooma paawstile teatama, kui kardetaw
 ta olek, ja abi paluma. Ra tema maalt wälja pease-
 mine oli raske. Ta pani preestri ehte ümber, istus
 hobuse selga, ning läts raamat ja pühitsemise wesi
 käes reisi peale. Wasta tulejatele ja küsijatele wastas
 ta, et ta haige juurde minewat. Sel wiisil peasis
 ta Liiwimaalt minema. Paawst käsksis kõiki, kes juba
 ristitud on, risti ussus pidada, kui mitte muul wiisil,
 siis wägiwallaga ning töotas neile kõikide pattude andeks-
 andmist, kes risti all Liiwimaale risti sõtta lähewad.
 Seega oli werine sõda maa pärisrahwa vastu kuuluta-
 tud. Meinhard oli wahel ajal Rootsimaa hertfogiga
 ennast ühendanud ning Kuuramaale sõtta tahtnud minna.
 Torm ajas aga nende laewad Wirumaa randa. Roots-
 lased riisusivad rahwa käest maksusid ja ei nõudnud
 kellegilt risti usku heitmist, mis Sakslasi wäga pahan-
 das. Warsti pärast seda wiskas raske haigus piis-
 kopi töbewoodisse, kus ta weel Liimlaste wanemaid
 enesega ära lepitas ja neid manitses risti usku kalliks

pidada ning enestele tema asemele jälle uut piiskoppi vastu võtta. Ristitud Liivlased leinasivad teda taga ja kandisivad ta kurbastusega hauda. Tema ei olnud ristiusu seemet tule ega mõõgaga, vaid waga meelega ja armastusega wälja külwanud, mille wilja ta weel oma surmawoodil rõõmuga nägi. Waesed ei jäänud ta juures abita. Nagu Anpefe¹⁾ ütleb, olla ta ise kord näljas olnud, et wara kõik waestele jaganud. Siis aga leidnud ta oma warakastid korraga jälle täis.

60. Berthold, teine piiskop (1196—1198).

Kui Meinhardi surmasõnum Bremenisse oli jõudnud, walis peapiiskop Hartwich Loffumi kloostri abti Bertholdi Hanoweri lähedalt uueks Liivi piiskopiks. See peenikese kombetega ja kindla waimuga mees wõttis peapiiskopi järelandmata palwe peale kardetawa auu vastu ja läks hakatuses ilma sõjawäeta Liivimaale, et Liivlaste meelt tundma õppida. Kui ta Ütskülassse oli jõudnud, wõttis ta kõik kiriku omaduse enese kätte, kogus rahwa auusamad mehed nii hästi paganad kui ka ristiniimesed, oma juurde ja püüdis neid pidulise söögi ja joogiga enese poole meelitada, ning seletas neile siis, et ta nende eneste soowil surmud piiskopi asemele siia tulnud. Esiti tegiwad Liivlased tema vastu lahked näod, aga warsti pidasivad nad isekeskes nõu, kas teda kirikus ära põletada, surmiks lüüa, ehk Düüna jões ära tuleks uputada. Kui Berthold seda kuulda sai, põgenes ta laewaga Saksamaale ja sealt Rooma, kus paawst kirja ühes andis, milles ta kõigile suurt hingeõnnistust töötas, kes Liiv-

wimaa paganate vastu ristisõtta lähewad. Nüüd kogus ta enesele sõjamehi ja tuli 1198 suure wäega Liuwimaale Solme kantsi ette. Siit saatis ta faabiku maale ja laskis Liwlastelt küsida, kas nad ristiusku vastu tahawad wõtta ja kas need, kes jeda vastu wõtnud, tõeste lubawad pidada. Liwlasel kostsiwad uhkelt, et nad ristiusku ei taha vastu wõtta ega ka pidada. Piiskopi mehed oliwad laewadega Riia paika maha jäänud, nii et ta siin midagi ei wõinud ära teha. Ta läks laewade juurde tagasi ning pidas seal oma mees- tega aru, mis teha tuleks. Riia mäe ligidale koguwad ka Liwlasel koku ning lasjewad piiskopilt küsida, miks ta sõjawäge ühes toonud. Piiskop wastab: Sellepärast, et teie risti usust pagana usu juurde, nagu koerad oma osse kallale, tagasi olete läinud. Liwlasel ütlesiwad: Seda süüdi wõime kergelt heaks teha, aga sina saada wägi kodu tagasi ja tule omastega rahulikult oma lofsi. Minult neid, kes usku vastu wõtnud, wõid sundida jeda pidama, teisi meelita sõnadega vastu wõtma, mitte witsadega. Selle peale tehti rahu odade wahetamisega. Piiskop nõudis wanemate poegi oma kätte pandiks, et rahu kindel oleks, aga nad ei annud. Warsti peale selle oliwad mõned Sakslasel, kes hobustele toitu otsima läinud, ära tapetud. Kui piiskop jeda kuulda sai, saatis ta Liwlastele nende odad tagasi, millega rahu lõpetatud oli. Kohe algas taplus. Liwlasel tuliwad hirmsa käruga Sakslaste vastu, aga saiwad põgenema aetud. Bertholdi hobune jooksis waenlaste selka, kaks Liwlast tunnewad ta ära, wõtawad linni, kolmas, nimega Imant, pistab ta seljast odaga läbi ja teised kiskuwad ta liikmete kaupa

tükkideks. Sakslased olivad oma peamehe surma pärast väga vihased ja tegivad kättemaksmise vihas Liivlaste maa ja wiljawäljad laialt lagedaks. Liivlased kartsiwad suuremat kahju ning tegivad waenlastega rahu. Holmes lastsiwad 50 ja Ütskülas ligi 100 paganat endid ristida, wõtsiwad preestrid oma juurde elama ja andsiwad neile wiljast maksusid. Nüüd näis rahu kindel olema ja sõjamehed sõitsiwad minema. Aga waewalt olivad nad merele saanud, kui Liivlased oma hurtsikutest Düüna jõkke jooksiwad ning „oma jõe puhtas wees ristimise wee maha pesesiwad, wõera usu enestest ära heitsiwad ja ära sõitwatele laewadele järele saatsiwad.“ Sakslad olivad kühne kaju nikerdanud ja selle puu oksa pannud. Seda pidasiwad Liivlased nende jumalaks, kes weehäda ja katku pidi tooma, wõtsiwad ta maha, sidusiwad ta ühe laua peale ning saadawad ta siis Düüna jõgemööda Sakslastele Gootlandi järele. Üks kuu pärast seda langesiwad nad häkiste Sakste peale ja tapsiwad neist 200 meest ära. — Kes üle jäiwad, põgenesiwad kartuse pärast Holmi kantsi ja tahtsiwad sealt paganate wastu sõdida. Türgmisel kewadel wõeti nõuuks kõik papid ära tappa, kes weel Lihawõtte pühade ajal Liiwimaale jäänud ja mitte Saksamaale pole läinud. Seesama otsus maksis ka kaupmeeste kohta. Surma kartuses põgenesiwad waimulikud mehed kuhu saiwad. Kaupmehed peatsiwad oma elu suurte kingituste läbi. Liivlased nägiwad weel oma priiusfest lühikest und. Palja sõna wõimuga ristiusku siin wälja laotada, — selle peale ei olnud enam mõteldagi, nüüd pidi mõõk ja tuli appi tulema.

II. Tuli ja mõõd ristiusu wäljalootaja.

61. Albert von Apeldern (1198—1229).

Sõna üksi ei jõudnud Liivimaal enam midagi torba saata; mõõd pidi appi tulema. Bremeni peapiiskop nägi seda ette ära ning otsis niisuguse mehe, kelle kätte nii suure ülesande täitmist — Liivimaa ära mõitmist — võis usaldada. See mees oli tema sugulane Bremeni linna doonipraost Albert von Apeldern, rikkast, kuulsast soost, auu sees würostide ja suurte meeste filmis, kõige tugewamas mehe eas, tark ja lõpmata auuahne, wäsimata tööduga, terawa pilguga riigimees. Selle mehe walis peapiiskop oma tööriistaks Liivimaaale — Liivlaste äranditjaks — nende piiskopiks. Albert reisis kõige pealt põhja Skandinawiassa ja Saksamaale ning jagas igalpool risti wälja ja kutsus kõiki ristisõidule Liivimaa paganate wastu, mis paawsti kirjajärele niisama pattudest puh- takst tegi, kui ristisõit Jerusalemma. Sootlandist üksi juba leidis ta 500 mõitlejat. Siis läks ta weel Daani kuningas Kanut IV (1182—1202) juurde, kes Läänemere rööplit ära oli mõitnud ning Albertile wäga kallid kingitusi tegi, ja Saksa keisri Filip Schwabeni käest palus ta ristisõitjatele kaitsmist. Risti jutluste ja suurte töotuste läbi rikkis saagi peale Liivimaaal kogus ta kõige paremad sõjamehed enese ümber. Rewadel 1200 sõitis Albert 23 laewaga, mis põhja-Saksa linnad talle annud, Düüna jõlle. Sulga suu- rest soost saatjate seas olivad ka tema wiis wenda Hermann, Engelbert ja Rotmar, kes kõik Liivi-

maale kõrgete waimulikkude ametite peale saiwad ning Dietrich ja Johannes, kes kui rüütliid Liwlaste saatuse ahela külles tagusiwad. Tema ei tulnud mitte enam üksi ristiusku kuulutama, waid maad ära wõitma. Ta ei olnud mitte üksi preester, waid ka sõjamees, kes ühes käes Kristuse kaju, teises käes mõõka hoides Liwimaale astus. Sellepärast nimetatakse teda ka mõõgaga apostliks. — Kui Albert kahe laewaga jõge mööda kuni Kirchholmi kantsini üles läks, tungisiwad Liwlasted kohe tema kallale, wõtsiwad teise laewa kinni, tapsiwad mehed ära riisusiwad Alberti piiskopi kuue ja auujärje ära. Piiskop peasis üle jäänud meestega kantsi, kus Liwimaale jäänud Sakska kaupmehed seni ajani wangis olnud, ning sai siin ümber piiratud. Kantsis tõusis juur nälg ning täitis Saks-lased furma hirmuga. Seal leiti maad ümber kaewades maa sest palju wilja. Waheajal hakkasiwad waenlased, kes kaugemale Düüna jõlke maha jäänud, Liwlastele iga wiisi kahju tegema, rüüstasiwad maal, süütafiwad kõik nende majad ja wilja põllud põlema jne. Sell wiisil oliwad Liwlasted sunnitud rahu tegema. Aga Albert ei uskunud nende tõotusi mitte. Ta kutsus tähtsamad rahwa wanemad oma juurde pidule ja lastis neid väga sõbralikult söögi ja joogiga wastu wõtta. Söögi järele räägiti rahupidamisest ja Albert nõudis pantisid. Liwi wanemad ei tahtnud niisugusest kaubast midagi teada, ning seadsiwad ära tulema. Aga seal nägiwad nad oma kõige suuremaks ehmatuseks, et maja, kus sees nad oliwad, sõjameestest fiske oli piiratud. Iga ukse peal seisiwad neil sõjamehed ees. Et neid muidu lahti ei lastud, andsiwad nad

oma pojad, aru järele 30 noort meest, piiskopi kätte pandiks. See oli esimene äraandmine ja pettus Kristlaste poolt paganate vastu, mida need mitu korda hirmjal wiisil järele on teinud. Albert wiis wangid suure röömuga Saksamaale. Enne ärasõitmist otsis ta linna ehitamise koha walmis ning saatis Loreida Dietrichi Rooma paawstilt ehitamiseks luba küsima. Paawst Innocenz III ei annud üksi luba, waid ka tähtsaid eesõigusi tulewale linnale. Järgmisel kewadel 1201 tuli Albert uute ristisõitjatega Liiwimaale tagasi ja hakkas Riia linna ehitama.

Riia linna ehitamine 1201.

Sõjamehi, preestrid, käsitöölisi ja kaupmehi, kõiki kutsus ta oma uude linna elama ja andis neile seal tähtsad eesõigused. Piiskopi eluase ja Augustinide kloooster Ükskülast seati Riiga ning Doomi kirik sai Riiga ehitatud. Alberti wend Engelbert sai Doomi praostiks ja Loreida Dietrich Düünamündesse ehitatud uue Cistercini kloostris abtiks walitud. Noore linna elanikkude arm kaswis väga ruttu, sest ta oli kõige tähtsam kaubakoht Liiwimaal Saksa ja hommiku maade wahel. Paawst omalt poolt oli Riia kasuks ära keelanud, et ei tohi mujal laewa randa lasta. Kui 2 aastat pärast seda paawsti keeldu üks laew Schlofis finni pidas, saiwad kapten ja tüürimees selle eest surma mõistetud ning kõik teised laewamehed Düüna jõelt ära aetud. Selle läbi jäi Semgallaste kauplemine Kuuramaal kängu, sadam Düsse jõe suus sai aega mööda liiwaga finni maetud, nii et jõgi isegi omale teise tee

otfis ning Diiina jõe suhu hakkas woolama, nagu see praegugi weel on. Nüüd nimetakse teda Kuura Koiva ehk Na jõeks.

62. Liimiordu.

Igal sügisel reisis Albert Saksamaale ning tuli kewadel uute ristisõitjatega sealt tagasi. Kes oma patud ristisõiduga Liimimaa paganate vastu terweks eluajaks ära pesenud, wõitlemise jänu kustutanud ja warandust küllalt kokku riisunud, need ei tulnud teisel aastal enam tagasi, waid läksiwad ennemalt Hommikumaale ehk Italiasse ristisõitule, mis palju meelitawamad olivad. Albertil oli aga Liimimaa ärawõitmiseks mehi tarwis, kes seal elasiwad ning mitte külaskäija moodi Liimimaal ei käinud. Tal pidi seisew sõjawägi olema. Seda puudust tundis ta elawast. Ta katsus sel wiisil Saksa rüütliid Liimimaa külge kõita, et ta neile mõisad kätte andis, nagu Baumerowile Lennemarde ja Meindorpile Üksküla kantsid. Warsti nägi ta aga ära, et sellega kaugele ei saa. Seda wiisi oleks ta sõjawägi hirmus palju maksma läinud ning warsti maast puudus kätte tulnud. Tema truu abimees, Diiinamünde kloosti abt, endine Loreida Dietrich, andis talle nõuu, iseäralist rüütli ordut asutada, kes kui uus wõimuse abinõuu alati truuduseta maa pärisrahwast sõnakuulmisele wõiks fundida. Sarnasid waimulikka rüütliardusid oli juba palju, mis 1118 Johanitide ja templiherrade orduga algasiwad. Nad olivad kõik kiriku kaitsemiseks ning usu laiali laotamiseks ühandatud ja muretsefiwad peale selle ka

maeste ja haigete eest. Paawst Innocenz III kinnitas Alberti plaani ja sellega uue ordu 1202. Ordu rüütlid nimetati Kristuse rüütli wennad. Nende ordutäht oli punane mõõk ja rist walge mantli peal, kust nad mõõga rüütlike ehk Kristuse rüütlike nime on saanud. Ordu sees oli kahesuguseid rüütliisi. Esimesed, kellede seas hakkatuses ainult weike osa sündinud rüütlid oli, pidiwad töotust andma, et nad abielusse ei heida, et nad paawsti ja piiskopi käsku kuulawad ja terve eluaja Läänemere äärsete paganate wastu tahawad mõidelda. Teised oliwad wainulikud wennad, kes jumalateenistust pidasiwad. Peale nende oli ordu seas weel teenijaid wendi, kel aga rüütli õigusi ei olnud. Esimeste seas oliwad Bremeni, Lübecki ja Hamburgi raeherrade pojad.

Ordu pea oli ordumeister ehk suurmeister; tema järele tuliwad komturid, kes maal lossides üksikute maakondade sõjawäe ja ordumõisade üle walitsesiwad, kümnese maksu määrafiwad ja kohut mõistfiwad. Ordumeister ja komturid kokku oliwad kõige ülem kohus Kapitel, kes orduliikmete ja nende käes olewate waranduste ja mõisade üle walitses. Peale selle oli ka weel üks marschal ehk orduwäe ülem, kuna kõige ülem sõjawäe juhatus ordumeistri käes seisis. Esialgu oli ordu asupais Riias piiskopi palastis, pärast Wõnnu linnas, kuhu ta orduriigi lõpuni (1562) jäi.

Esimeseks ordumeistriks waliti Winno, kes oma julguse ja wakra meele pärast kõige paremine selle koha peale tõlbas. Et ordurüütlid abielusse ei tohtinud astuda, siis mõis nende arm ainult uute juurde tulejate läbi Saksamaalt kaswada ja ordu seisma jääda.

63. Merelähing.

Rui 1203 piiskop mitme suurtsugu mehega ja hulga ristisõitjatega Saksimaalt Liivimaale tagasi tuli, sai ta merel Saaremaa Gestlastega kokku. Nad tulivad Daanimaalt 16 laewaga, kus nad hiljuti ühe kiriku oliwad ära põletanud ja paljaks riisunud, inimesi tapnud ja wangi wõtnud ning palju muud warandust kokku riisunud. Ristisõitjad hakkasiwad kohe sõja wastu walmistama, et paganatele nende kurja kätte maksa. Saarlased aga ütlesiwad, et nad Kristlastega rahu olla teinud, mispärast sõda tulemata jäi. Rui Sakslased Sootlandi oliwad jõudnud ja nägiwad, et paganaid nende rööwitud waraga Wisbi linna alt rahuga mööda lasti minna, nurisesiwad nad wäga linna kodanikkude ja kaupmeeste üle, et nad paganaid rahuga oma teed lasewad käia. Linna rahwas aga ei pannud seda nurisemist tähele ega läinud Saarlaste peale. Siis läksiwad ristisõitjad piiskopi lubaga paganate wastu sõtta. Gestlased seadsiwad endid wastupaneku peale walmis, kui pealetungimist märkasiwad. Sakslastel läks korda kaks Gesti laewa ümber piirata, kus palju wangis Kristlasi ja riisutud preestrite riideid peal oli, ning Wisbi linna wiia. Ligi 60 laewa meest leidsiwad nende laewade peal, Gestlaste poolt surma. Kolmanda laewa, kuhu kõigest 8 meest järele jäänud, põletasiwad Gestlased ise ära, sest et ta nii wähe meestega waenlaste käest ära ei oleks wõinud peaseda. Waenlased aga ei pidanud teda ka mitte omale saama, kui nad teda enam kaitsta ei jõudnud.

Albert saatis wangid kõige warandusega, mis Saarla-
sed Daani maalt riisunud, Lundi piiskopi kätte Daani-
maale tagasi.

64. Liivi wanem Raupo Roomas.

Albert oli oma uuele riigile kindla aluse pannud ning
paawst Roomas ja keiser Saksamaal oliwad talle
tugematiks tugebeks. 1203 saatis ta abti Dietrichi
ristiusku heitnud Liivi wanema Raupoga Rooma
paawsti juurde. Paawst wõttis Raupot väga lahkeste
wastu ja andis temale suud. Ära tulles kinkis ta
Liivi wanemale kuldraha ja wäpi seitsme kuldtähega.
Raupo, kellest ta suguwennad väga suurt lugu pidasiwad,
jäi eluajaks ristiusule truuks ning aitas teda oma
wendade keskel laialilaotada. Tema sõna wägi mõjus
rohkem kui orduwendade tuli ja mõõk. Saksa maast
tuli iga kowadega uusi risti sõitjaid Liiwimaale, teiste
seas krahwid ja würstid hulga saatjatega. Nemad
kaitsefiwad kirikut paganate pealetungimise eest ja
aitasiwad Sakslasi oma wõiduteel ifka laugemale
tungida. Smliku wõimu läbi külwas Albert omale
aga hukatuse seemet, mis warsti tärkama hakkas.
Järgmise aasta sügisel jõudis Raupo kolme laewaga
Dietrichi seltsis Roomast tagasi Riiga. Temale tuli
hulk rüütlid merel wastu, kes Saksamaale tagasi
läksiwad. Need puutusiwad merel Gestlastega kokku,
kes 10 riisumise ja 12 kaubalaewaga nende peale
tuliwad. Ühe laewa purustasiwad Kristlased juba ära
ja püüdsiwad teise ka kinni. Aga paganad tahtsiwad
ennem merelainetes otša saada, kui Kristlaste kätte

langeda, ja hüpasivad kõik laewa pealt merde. Teised laewad taganesivad Sakslaste eest tagasi, kes enne koju jõudmist mere peal veel väga palju wiletsust nägid.

65. Littawide tulid.

Kawal Albert oskas naabrid üksteise wastu ülesse kihutada ja tülisse ajada, mille läbi nad oma jõud ära kulutasivad, nii et nende ärawõitmine üsna kergeks läks. Nõnda tulid 1204. aasta kewadel Littawid 2000 ratsamehega Gestimaale sõda pidama. Kui nad Düüna jõe mööda Riia linnast mööda sõitsivad, astus nende ülem Sülgate maale linna waatama, Sakslased tulivad talle väga lahelt wastu ning andsivad talle mõdu juua. Omaste juurde tagasi jõudes naeris ta Sakslasi, et neil mõdu pakkudes käsi hirmu pärast wärisenud ning ähwardas nende linna ära häwitada, kui Gestimaalt tagasi tuleb.

Kui Sülgate oma sõjawäega ära oli läinud, tuli Semgallia würst Westhard Riiga ja töötas Sakslastele appi tulla, kui nad Littawlaste kallale lähkivad. Sakslased nõudsivad temalt pantisid, et ta sõna ei murraks. Westhard tuli kaunis suure wäega Riia alla ja andis pandid Sakslaste kätte. Nüüd walmistasivad ta Saksa rüütliid endid taplusele ette. Mitmed kawalad mehed saadeti Toreidasse, et sealt järele kuulata, kust Littawlaste tagasi tulewad. Need tulivad arutu suure riisutud waraga, hulga wangide ja lugemata weiste ja hobustega läbi Liwimaa tagasi. Et nad Liwlastega rahuš oliwad elanud, siis jäiwad nad rahulise südamega Liwlaste peale usaldades

Raupo kantsi juurde õõfeks. Seda saidad wälja saadetud luurajad teada ja teatasid Riias. Kohe seadid Sengallid ja Riiglased endid neile teele ette ning langesid häliste nende peale. Littawide poolt langesid ligi tuhat kaks sada meest, nende seas ka Sülgate ise, kes saaniga sõitis. Sengallid raiusid ta pea otsast ära ja panid saanide peale, mida nad ainult Littawide peadega olid täitnud, et neid kodu jumalatele ohwerdada. Sellega ei olnud see hirmus tapmine veel lõpud. Ka õnnetumad Gesticlased, keda Littawilased wangideks ühes wedasid, said Sakslaste mõõga läbi halastamata südame ja külma werrega ära tapetud, sest et nad ristiniimeste waenlased olla. Nüüd alles tuli hirmsa weremängu lõpujark, riisitud waranduse jagamine Sakslaste ja Sengallide wahel. Kui Littawide õnnetusest nende kodu sõnumid said, siis pooksid 50 naist endid üles, et oma meestega pärast surma jälle kokku saada.

66. Liwlaste sõjad ja langemine.

Mitmel puhul katsusid Liwlastesid oma waenlaste üle mõitu saada, mis neil aga ialgi korda ei läinud. Piiskop hakkas omale wäljaspoolt abi otsima. Ta saatis abti Dietrichi Polotski kuninga Wladimiri juurde, et sellega sõbrust teha ja kingituseks wäga uhket sõjahobust kätte wiia. Sengallid riisusid saadikud tee peal paljaks, nii et nad palja eluga minema peasid ja kuninga Wladimiri juurde jõudsid. Aga Liwi saadikud olid neile ette jõudnud ning kuningat enesele appi kutsunud. Kuningas jäi

Liivlaste poole ning lastis abti wahi alla panna. Sellel läks ometigi korda ühe kerjaja läbi Riiga kirja saata. See tuli wälja ja kuningas pidi teist wiisi oma asju ajama. Ta saatis saadikud Riiga, kes Liivlaste ja Sakslaste wahel kohut pidiwad mõistma. Nendega ühes wõis ka abt oma meestega koju minna. Ühtlasi saatis kuningas aga weel teised saadikud Liivlaste ja Lätlaste sekkä laiali, et neid piiskopi wastu sõtta kutsuda. Liivlased tuliwad rõõmuga, kuid Lätlased jäiwad koju. Kuninga saadikud nõudsiwad, et piiskop nendega linnast wälja Wooga jõe le nõuu pidama tuleks. Piiskop ei läinud, waid ütles, kui neil temaga asja, siis wõiwad nad linna tulla. Nõupidamise paika kogus hull Liivlasi kokku. Üksküla kantsist saadeti kaks ristitud Liivlast Kirian ja Laian oma suguwendi waigistama ja rahule jääda manitsema. Mõlemad mehed tapeti hirmsal wiisil ära. Siis tormasiwad Liivlased Holme kantsi peale ja wõitfiwad ta ära. Preester Johannes, kes Wirumaal sündinud, lapse põlwes wangina Saksamaale wiidud, kust piiskop Meinhardt ta lunastas ja kloostriisse ristiusku õppima pani, leidis hirmust otsa. Ta oli palju Liivlasi ristiusku pöörnud.

Mõneks päewaks jäiwad Liivlased Holme kantsi, riisufiwad Sakslasi ja tegiwad neile iga wiisi kurja. Siis läks aga paljudel himu ära ja nad läsiwad koju. Üks Sakstele truu Liivlane Lembewalde andis seda piiskopile teada. Kohe saatis see oma mehed Holme kantsi paganate käest ära wõitma. Lahing oli palaw, wõit jäi Kristlastele. Mitmed peastfiwad endid ujumisega. Mässajate Liivlaste wanema A k o pea wiidi

wõidu kuulutusega piiskopile wõidutäheks. Nko oli Polotski kuninga Sakslaste wastu üles kihutanud ja rahwa mässama pannud. Teised wanemad wiidi Riiga wangi ja pandi seal ahelasse, kust piiskop nad pärast Saksamaale wiis. — Niiud tahtsiwad Sakslased lord ka Koima Liiwlasti karistada, kes neile palju paha teinud. Et Sengallid Koima Liiwlastega ehk Loreidastega waenluses elasiwad, siis läksiwad need Sakslastele nende palwe peale hea meelega appi. Westhard tõi 3000 meest sõtta. Sellest anti üks jagu Raupo kätte, kes oma endise kantsi peale läks, kus tema jugulased elasiwad. Need põgenesiwad, kants oli Raupo käes. Ta riisus oma endise kodu paljaks ja andis ta siis tuleroaks. Dabrieli kantsi Loreidat ei suutnud nad ära wõita, see oli liig tugew. Riisuti ja rööwiti sellepärast maal ümberringi ning tuldi suure sõjasaagiga Riiga tagasi, kus kõik ära jagati. Rahju saanud Liiwlasted kutsusiwad teistkorda Polotski kuninga enesele appi, kes ka tuli ja Holmi kantsi ümber piiras. Sakstel oli õige peenike peus ja kartus suur. Ta tahtis Riiga minna, aga salakuulajad tõiwad talle sõnumid, et kõik teed Riia ümber täis kolmenurgelisi naelu olla, mille otsas inimesed ja hobused oma jalad lõhki ajawat, ja et merel laewu nähtud. See pani Polotski kuninga kartma ja ta läks 11 päewase ümberpiiramise järele Holme kantsi alt tagasi. Uut hirmust sõda Sakste poolt kartes, hakkasiwad Liiwlasted rahu paluma. Rahupandiks pidid nad kõikide oma würstide ja ülemate pojad andma. Niiud seadsiwad Sakslased neile maksusid peale, millest nad enam tänapäewani wabaks pole

saanud. Müüd saadetakse preestrid nende sekka ja ristimine algab igal pool. Müüd on Liivi rahvas ära kadunud, ainult vähe riismeid leitakse weel Domesnina rannal Kuuramaal. Liivlaste wiha Sakslaste vastu oli nii suureks kaswanud, et haiget surmawoodil weel nende sõnadega trööstiti: „Mine, õnnetu loom, paremasse ilma, kus Sakslad mitte enam su peremehed, waid su sulased on.“

Saksa keiser, kes ennast Liiwimaa ülemaks isandaks pidas, kinkis selle maa piiskopile. Ordu wendade arv kaswis iga aastaga ja nende fissetulekud kippusiwad kitsaks jääma. Sellepärast palusiwad rüütlid kolmandamat osa Liiwimaast omale, mis piiskop järele jätmata palwete peale wiimaks ka lubas. 1207 oli Loreidasse üks risti sõitja rüütel Gotfrid kohtumõistjaks saadetud. See mees kogus tüliasjade seletamise eest rahwa käest enesele palju raha, kellest ta ainult weikse osa piiskopile tõi. Teised risti sõitjad murdsiwad kasti lahti, kust 19 marka warastatud hõbedat leiti, muud asjad weel arwamata, mis ta ära tarwitanud. Tema oli raha eest õigust annud ja õigeid inimesi nülginud. Ta suri koledat surma.

67. Lätlased heidawad heaga alla.

Liivlaste langemisega oli elaw müür Lätlaste oma walitsuse eest langenud. Ristiussu kandjad tungisiwad nende juurde oma kahe preestri Mlobrandi ja Läti Hindrikuga. Lätlastel oli nende tulek väga meelejärele, sest Sakslastest lootiswad nad abi Littawlaste ja Liivlaste vastu. Aga teisel pool seisis wägew

Wene rahwas, kes nende käest kaua aega juba maksusid nõudnud. Et nad ise otsust teha ei julgenud, kumma rahwa alla heitmine kasulikum oleks, siis küsivad nad jumalate käest nõuu, kas nad Pihkwa või Riia preestrite käest ristimist vastu pidada võtma. Jumalate otsus oli Sakslaste poolt. Ilma vastu panemata lastsid Lätlased endid nüüd ristida ning warsti tõusivad ristiusu kirikud termel Lätimaal nähtawale. Lätlased olivad seega Sakslaste alla heitnud ning neid oma peremeesteks tunnistanud. Võidetud maa jagas piiskop enese ja ordu wahel ära, ning wõttis wõidetud rahwaste käest maksusid ja sõjamehi wõitmata paganate vastu sõdimiseks.

B. Pihsepiltu pea kohal.

1. Esimesed pörutused.

68. Sakslaste esimene kokku puutumine
Gestlastega.

Kui Liwlased, Sengallid, Littawid ja arad Lätlased alla heidetud olivad, siis hakkasid ristiusu toojad ka Gestlaste ärawõitmise peale mõtlema. Nad olivad neid juba aastal 1203, kui Albert oma wendadega Liwimaale sõitis, Wisbi linna all ja pärast seda siis, kui Dietrich ja Raupo Roomast tagasi tulivad, küllalt tundma õppinud. Gestlaste kerged, weiksed laewad olivad nende suured, rasked

laewad ümber piiranud ning palawa wõitluse järele ei olnud nad midagi suuremat ära wõinud teha, kui kaks Geshlaste laewa ära wõita. Ühe põletaswad Geshlased ise ära, sest et sinna wähe mehi peale oli jäänud, kes teda wistist waenlaste kätte oleksiwad pidanud jätma ja 13 läksiwad oma teed. Nende sõjahimu ja julgust tundsiwad nii hästi Sakslased kui Lätlased, kes oma nõrkuse ja ara meele pärast Geshlaste põlgduse all oliwad ning kellele nad sellepärast palju üle kohut teinud. Tark piiskop nägi kohe ära, mis siin teha oli. Ta äratas Lätlaste seas kättemaksmise himu Geshlaste wastu. Suure rõõmuga saatsiwad Sakslaste läbi julgeks saanud Lätlased oma saadikud 1208 Ugaunia Geshlastelt nõudma, et nad kõik seda ülekohut ilufaste ära tasuksiwad, mis nad Lätlastele ja Sakstele teinud, kelle kauba woorid nad enne Ria linna ehitust Pihkwa tee peal ära riisunud. Geshlased ei wõtnud ettepanekut kuulda ega lubanud riisutud warandusi ialgi tagasi anda, waid saatsiwad Läti wanemad Rusfina Waridate ja Talibaldi ahwardustega tagasi. Kui ka Sakslaste eneste saadikud, kes Saksa kaupmeestelt riisutud warandust tagasi nõudsiwad, teatuslega minema olid saadetud, siis läks piiskopi wend Dietrich Saksa rüütlite ja kaupmeestega Toreidasse, kus ta Liwlasted ja Lätlased kõik kokku kogus ning sealt suure ja tugewa wäega Ugauniasse ruttas. Siis riisuti kõik külad paljaks, põletati majad maha ja tapeti inimesed ära. Wiimaks wõitsiwad nad weel Otepää linna ära. Kolm päewa puhkasiwad nad Ugaunias, enne kui suure riisutud waraga ja sõjawangidega koju hakkasiwad tulema.

Ugaunia rahwas kutsus Sakslased appi ja läks Lätlastele kätte maksma. Kõik, mis ette tuli, riisuti ära ja üks mees Wardeke põletati elusalt ära. Thalibaldi kants Beemer piirati ümber ning sõditi terve päew walli tagast Lätlastega. Lätlaste preester mängis linna walli peal kannelt ja laulis seal juures waimulisi laulusid. Seda laulmist ja mängimist jäiwad Gestlased suure imeks panemisega kuulatama, unustasiwad wihawaenu ja kättemaksmise ning läksiwad koju tagasi. Lätlased saatsiwad aga läbi ööb saadikuid Wõnnu linna ordumeistrit Winno appi Gestlasi tagaajama. Teisel hommikul tuli Winno oma meestega Beeweri kantsi alla ning läks Lätlastega Gestlasi tagaajama, aga ei saanud neid enam nähagi. Siis kutsusiwad Beeweri Lätlased ka weel kõik teised omaksed koku ning läksiwad otse teed Sakalasse, kus nad mehed, naised ja lapsed, keda kodust leidsiwad, armuta maha löiwad, kolm sada ülemat meest ära tapsiwad, majad maha põletasiwad, wara, weised, hobused ära riisusiwad ja tüdrukud wangi wiisiwad. Kui nende käed tapmist ära oliwad wäsinud, siis pöörsiwad nad koju tagasi, jagasiwad oma saagi Kiiütli wendadega ning kiitsiwad suure rõemuga Sumalat, kes paganatele nii hirmust otša saatnud. Gestlased leinasiwad langenud omakseid kaebtuste ja joogipidudega taga ning põletasiwad nende furnukehad ära. Läti wanem Russin aga kiitles: „Minu lapselapsed saawad seda oma lastele kolmandama ja neljandama põlweni jutustama, mis Russin kõige kõrgema abiga Sakalaste furnukehadele teinnd.“

Piiskop Albert ei olnud sel korral ise Liwimaal. Tema wend Hermann kartis, et Gestlased nüüd wistist

suure sõjamäe kogu korjavad ja Lätlaste kui ka Saks-
laste peale tulevad. Sellepärast kutsus ta Lätlaste
wanemad oma juurde ja andis neile nõuu üheks aas-
taks Gestlastega rahu teha, seni kui piiskop Saksjamaalt
uue sõjamäega tagasi jõuab. Lätlastele oli see nõuu
väga meelejärele. Sakalased, kelle jõud väga kurna-
tud oli, leppisivad nende rahupakkumisega kergeste kogu
ning tegivad aasta peale rahu.

69. Ordu kolwatus.

Gestlaste wastusõdimine oli ordumeistri Winno
wiimane sõjamehe töö. Ordu oli Liivi ja Lätimaast
kolmandama jao enesele saanud, mis teda tugewaks ja
rikkaks tegi. Wõnnu kants oli ordu kess-asupaigaks
saanud, kus ordumeister ja suurem hulk ordumendi
elas. Nende noorte, õnne otsijate sõjameeste südamed
ei olnud mingi sidemega Liivimaa külge köidetud, waid
nende elu-ülesanne oli siin ainult mõitlemine ja tap-
mine. Sellepärast ei mõinud sugugi teiseti olla, kui
et niisugusest olekust pidivad toored kombed kaswama
ja kõik inimlikud kiired kõige kõrgema kraadini tõusma.
Nende tegusid sõdades ja rööwikäikudel tunneme juba
weidi ja saame allpool rohkem tundma õppima. Mis
nad rahu ajal tegivad, sellest on wähe teateid järele
jäänud. Aga nendest wähedest teatetest paistab wäga
kohutaw pilt. Uute alamatega käisivad ordumanemad
piirita waljusega ümber, rööwisivad neilt tihti kõik
ära, mis neil oli ning pidasivad nende peale ülekoht-
ust kohut. Kaebtused ulatasivad ka piiskopi kõrwu;
tema oleks hea meelega aidanud ja õigust jälle oma

raja sisse pöörnud, aga taltsutamata noored rüütlid, kes mõõka keerutasivad, olivad talle juba üle pea kaswanud ega mõtnud tema manitsusi enam kuulda. Slegi uues orduloskis tuli hirmus mõrtsuka töö ette. Käu-
 tel Wigbert von Soest, kes kõlwatu elu pärast ordust wälja oli heidetud, kandis ordumeistri wastu ammugi sala wiha. Ühel pühapäewal, kui kõik teised orduwennad kirikusse olivad läinud, kutsus Wigbert ordumeistri ja preestri Johannesse enese juurde ordu lossi. Kui Winno üle ukse sisse astus, lõi Wigbert oma suure sõjakirwega ta pea lõhki, tappis ka juures olewa preestri Johannesse ning põgenes siis ise ära. Tema tegu tuli wälja, ta wõeti finni ning mõisteti hirmsal wiisil surma. Ühe wana Riia linna kiriku müüride seest on inimese luid leitud. Mõned armawad, et need Sigberti luud on, kes elusalt finna sisse müüriti. See ja teised hirmsad teod ordu rüütlite keskel raskendasivad usutööd suurel määdul. Ümber pöoretud paganad olivad Kristlaste armastusest kuulnud, mis kõik inimesed ühte köitwat, ning waatasivad lapselikul usaldusega oma uute Isandate peale. Riisugused teod kiskusiwad nende filmade eest kätte maha ja nad näg-
 wad oma lootuste asemel hirmust tõsidust ning usk preestrite ilusate sõnade sisse kaotas oma endise jõu ja mõju. — Winno asemele walis ordu ise, ja mitte enam piiskop Albert Wolkini teisels Siwimaa ordumeistriks. Selle sammuga oli ordu juba näidanud, et ta ilma piiskopita oma asju tahtis ajada. Uus meister hakkas kohe näitama, et ta piiskopi käsusid ei taha kuulda. Sellest figis wiha waen piiskopi ja ordu wahel, kes mõlemad ilmlitku walitsust oma kätte kiskusiwad.

70. Uued plaanid.

Nastane rahu aeg Gestlastega sai otsa ja piiskop Albert oli uute ristisõitjatega Saksa maalt tagasi tulnud. Nüüd kutsus Bönnu rüütlite ülem Berthold Lätlaste wanemad Ruffini ja teised oma meestega ja Wendidega Gestlaste vastu sõtta. Gestlased, kes waenlaste kurjast nõuust midagi ei teadnud, olivad kõik kodu külades, kus nad surma leidsiwad. Kui waenlased kõik külad ära olivad põletanud ja maa lagedaks rüüstanud, läksiwad nad rööwitud waraga ja naiste ning tüdrukutega oma teed.

Kui Toreida Liwlased, kes ikka Gestlastega ühte olivad hoidnud, seda kuulsiwad, läksiwad nad piiskoppi paluma, et see Gestlasi ära katsuks lepitada. Piiskop jaatis preestri Mlobrandi Ugauniasse lepituse kaupa sobitama. Rahwas oli aga Sakslaste ja Lätlaste üle, kes rahu rikkunud, nii wihane, et piiskopi saadiku koha ära tahtsiwad tappa. Wanemad keelasiwad rahwast, et ta saadikutesse ei puutuks, sest kes siis weel saadikuid usaldaks nende juurde saata! Ugauniast läksiwad nüüd Gestlaste poolt saadikud Riiga piiskopi juurde ning tegiwad seal rahu kauba kindlaks.

Kuurlased hoidsiwad ka Gestlaste poole ning ootasiwad parajat aega, mill Sakslaste peale wõiksid langeda. See aeg tuli. 1209 aasta kewadel sõitis piiskop Albert ristisõitjatega tagasi Saksamaale. Saaremaa ligidal tuliwad häkiste kahelja Kuurlaste mererööwli laewa neile vastu. Ristisõitjad tuliwad weikese laewakestega Kuurlaste vastu, kes oma laewad kaks kormuti ülesse olivad seadinud. Kui

Sakslaste paadid nende juurde saiwad, fiskusiwad kuurlased need oma laewade wahel ja tapsiwad palju rüütlikid maha. Kui nad nägiwad, et wõidu saamise lootust ei olnud, siis põgenesiwad nad suurte laewade juurde tagasi ning sõitsiwad edasi Saksamaale. Nende keskelt oli 30 rüütlikit langenud, kellede pärast piiskop leinas. Kaks Gootlandi kodanikku on nende lehad kokku korjanud ning ristiusu kombe järele pühalikul wiisil maha matnud. — Mõni aasta pärast seda leidsiwad Saksamaalt tulijad ristisõitjad Kuurlased Gootlandi saarel suure riisutud waraga. Nad piirasiwad Kuurlased ümber, wõitsiwad nende käest neli rööwli laewa kõige saagiga ära ja wiisiwad Riiga. Uue riisutud wara seas leidsiwad nad ka palju lambaid.

71. Sõjad Otepea all.

Nowgorodi ja Pihkwa kuningad Mstislaw ja tema wend Bladimir tuliwad oma ühendatud wägedega 1210 Ungaunia maale Otepea kantsi alla, piirasiwad ta ümber ja sõdisiwad seal kahetja päewa. Kui wiimaks toidu ja wee puudus kätte tuli, palusiwad Gestlased rahu. Wenelased nõudsiwad 400 marka nahku sõjakuluks, ristisiwad mõned inimesed ning läksiwad siis oma teed. Pärast seda kogus Wõnnu Berthold kõik Lätlased ja Liwlasid kokku ning läks nende ja piiskopi meestega Otepea kantsi alla, kus nüüd wähe rahwast oli. Kartuse pärast, et nad ometigi wastu panna ei suudaks, wõtsiwad linnalased Bertholdi heaga kantsi wastu. Piiskopi sulased aga tormasiwad ta sisse, tapsiwad mehed maha ja wõtsiwad naised

wangi ning riisusiwad palju wara enestega. Ainult mõningad peasefiwad põgenemise läbi. Mõni päew puhati paigal, jägati wara ära, pandi linn põlema ja siis mindi koju.

72. Liimlaste, Kuurlaste ja Gestiaste ühendus.

Sõjatuluke oli kord leegitsema pantud, ta lagunes ikka laiemalt Gestiaste sekka laiali, ning seisma jäämist ei olnud enam lootat. Gestlased hakkasiwad ikka rohkem aru saama, et Sakslaste sõjad nende wastu mitte ainult rööwimise käigud ei olnud, nagu siamaale teiste rahwaste poolt, kes maale riisuma tuliwad, maksusid maksma sundisiwad ning siis jälle oma teed läksiwad. Sakslased ajusiwad ise maale elama, wõitsiwad ühe rahwa teise järele ära ning paniwad neile maksusid peale, millest nad enam lahti ei saanud. Daanlaste ja Rootslastega oliwad nad kergeste walmis saanud. Kui kitsikus käes oli, maksiwad nad wälja, mis waenlased nõudsiwad. Oliwad maksu nõudjad ära läinud, wõtsiwad maksjad oma mehed kottu ning läksiwad ja riisusiwad tagasi, mis neilt ära wiidud. Mõnda langesiwad Gesti mererööwliid 1188 Upsalu peapiiskopi peale, tapsiwad ta ära, läksiwad pealinna Sigtuna kallale ja põletasiwad ning lõhkusiwad selle maa tasa. Sest ajast saadik pole Sigtuna linn ialgi enam endise suuruse ja kuulsuse sisse saanud.

Liimlased, Kuurlased ja Gestlased pidasiwad nõuu ühel meelel Sakslaste wastu wälja astuda ning otsisiwad Lättawide, Sengallide ja Wenelaste juurest weel abi. Lätlased jäiwad üksi weel piiskopile ja

ordule truuks ning sõdisivad nendega ühes Kuurlaste wastu, kes 1210 Riia linna ära tahtsivad wõita. Kuurlased olivad suure laewa wäega linna alla tulnud ning sõdisivad wäga wapraste. Kui üks Kuurlane nõnda raskestest haawatud sai et, ta maha langes, siis raius naaber ta pea otsast ära. Linnal oli suur kitsik käes. Snneks ei olnud Liwlasel neile appi julgenud tulla ning Wenelased ja Littawid ei jõudnud ka nii ruttu Riia alla. Wahe ajal olivad Sakslased linna ümber terawaid kolmenurgalest raudnaelu maha pannud ning Toreida Liwlasel Kaupoga neile appi jõudnud, nii et Kuurlased kahjuga pidivad taganema.

73. Gestlaste wõit Ümera jõel.

Sakslased nägivad ära, et asi wäga tõsiseks ja kardetawaks wõib minna, kui waenlased ühel nõul nende wastu tulewad. Eht piiskop küll Saksamaalt hulga wäge selle juurde oli toonud, siiski oli kõige pealt tarwis seda kardetawat ühendust waenlaste wahel lõhkuda. Ta saatis kohe rüütli Rudolf von Feeriko hulga meestega Polotski kuninga Wladimiriga rahu tegema, kes ka waenlaste nõusse oli heitnud. Kui piiskopi saadis Rudolf omastega Wõnnu linna ligidale jõudis, leidis ta linna Gestlastest ümber piiratud. Ta peasis veel suure waewaga linna. Gestlased wedsiwad hulga puid kokku, panivad tule otsa, et kantsi ära põletada, tõiwad metsast suured puud kõige juurtega wälja, sõdisivad nende warjust tuld ja suitsu kantsi ajades. Kolm päewa olivad nad juba linna all sõdinud ja oleksiwad ta wistist ära wõitnud, kui

neljandamal päeval Raupo Liivlaste ja Lätlaste ning Riialastega linnale mitte appi ei oleks jõudnud. Kui Gestlased seda nägivad, taganesiwad nad üle Koiva jõe ning jäiwad Beeweri tee äärde laagrisse. Teisel hommikul läksiwad Wõnnu ordu wennad, Raupo oma Liivlastega ja Lätlased neile järele. Ümera jõe ääres metsades ühe järwe kaldal kinni pidades saadawad nad salakuulajad wälja, kes selle sõnumiga tagasi tulewad, et Gestlased üle Ümera jõe põgenenud olla. Gestlased aga oliwad teisel pool järwe Ümera metsades peidus. Kohe kihutawad ordu wennad Lätlased ja Liivlased põgenejaid taga ajama, aga Gestlased tulewad neile terwe wäega vastu. Taga ajajad ehmatafiwad kangeste ära ja kahetsesiwad wäga, et nad nii ettewaatamatalt pea tulde pistnud, ning Riiaft appi tulewat rüütlite sõjawäge ära ei ole ootanud. Üks rüütel Arnold, kes julgust ei kaotanud, wöttis sõjalipu oma kätte ja hüüdis: Astugem kokku, Saksa wennad, sõbigem ja ärge põgenegem mitte paganate eest. See oleks häbits meile ja meie rahwale. Müüd algas hirmus sõda. Mitmed rüütlid, Raupo poeg Berthold ja wäimees Wane langesiwad. Liivlased paniwad põgenema ja wiimaks ka Sakslased, kui nägivad et enam vastu ei jõudnud panna. Gestlased ajasiwad ratsamehi Sakslasi ja Liivi ja Läti jalq wäge taga ning löiwad palju põgenejaid maha ja wõtsiwad muißt wangi. Kui waenlaste wägi täieste laiali pillatud ja ära wõidetud oli, siis wiisiwad nad sõjawangid Ümera jõe le ning piinasiwad mitmed neist seal surnuks. Sakslastest küpsetasiwad nad mõned elusalt ära ja mõnede le raiusiwad ristid selga.

Selle mõidu järele koju jõudes saatsivad mõitjad kõigise Gestimaakondadesse sõna, et nad endid ühendaksivad. Ja kõik töotasivad üks süda ja üks hing olla.

Wähe ajal oli piiskop uued saaditud Polotski kuningaga juurde saatnud ning temaga igawese aja peale rahu teinud.

II. Wält lööb fiske.

74. Soontagana linna langemine.

Jõulu ajal 1210 kogusivad Sakslased Lätlastest, Liwlastest ja Wenlastest, kes nendega rahu olivad teinud, wäga suure wäe kofku ning läksivad mööda mere jääd Soontagana maakonda. Et Liwlasti mitte ei usaldatud, siis wõeti nende käest enne pantisid, mille läbi neid sunniti ühes wõitlema. Enne kui teewahid waenlastest küladesse teatust saiwad wiia, oli terwe wägi ennast üle maa laotanud ning riisus, rüüstas ja tappis mitu päewa järgimööda. Siis kogus ta Soontagana linna ette. Kui kolm linna ära olivad põletatud, siis pöörsiwad ristiinimesed wangi wõetud naiste ja lastega, 4 tuhanda lehma ja härjaga, lugeмата hulga hobuste ja sõjawangidega ning kõige muu waraga koju tagasi. Kodu jõudes kiideti Jumalat, et ta waenlaste üle wõitu annud ning jagati riisutud wara oma kessel ära. Gestlastest oli palju külma kätte surnud, kes waenlaste eest kodust ära põgenesivad.

Nüüd valmistasiwad Gestlased Sakalas, Ugannias ja Soontaganas sõja wastu. Kõik pidiwad

järgmisel kuupaistel üheskoos Riia linna peale minema. Sakslased olivad sellest aga märku saanud ning tõttasivad neile aegsaste vastu.

Et Soontagana malewat weel seal ei olnud, põgenesivad Sakala ja Ugaunia Gestlased ära. Üks mees jäi Sakslaste juurde ja see teatas neile, et Soontaganast suurem vägi weel teel olla. Riiglased ja Liwlasted läksivad tagasi, wiisivad kõik oma warandused naise lastega linnadesse ja kogusivad wäge kokku. Kui Soontagana ja teiste maade mehed Sakalasi ja Ugaunialasi eest ei leidnud, ei hakanud nad enam edasi minema ega Krisilasi üles otsima, waid pöörsivad Metsapoolest, kus nad ristiusu kirikud ära riisusivad, koju tagasi.

Kolmandamal kuul hakkasivad Sakslased endid Gestlaste vastu sõdimiseks walmistama ning andsivad waljud käsud fange ähwardusega kõigile Liwlastele, ja Lätlastele, et kõik pidivad ühes tulema. Sel wiisil saadi väga suur sõjawägi kokku ning piiskopi õemees Engelbert, Loreida walitseja, läks hulga orduwendadega ja ristisõditjatega ühes Sakala maad ja Wiljandi linna ära wõitma.

75. Wiljandi ärawõitmine.

Rõige pealt piirati Wiljandi linn ümber (1210). Siis saatsivad Sakslased, Liwlasted ja Lätlasted maad paljaks riisuma. Need käisivad kõik külad ja talud korda pidi läbi, riisusivad nad paljaks, põletasivad ära, lõiwad inimesed maha ja wedasivad muist wangi. Wõnnu ülem rüütel Berthold ja Läti wanem Ruskini toowad wangid linna walli ette ning lubawad nad

fiis elawalt neile kätte anda, kui linn ennast heaga alla heidab ja ristiusku wastu wõttab. Selle tingimisega ei olnud Sakalased rahul, waid ähwardasiwad Sakslastele hirmsaste kätte maksa, kui nad oma kätt wangidesse julgefiwad pista. Aga wangid tapeti nende filma all ära ja heideti walli kraawi! Linnalastega lubati sedasama teha. Need hakkawad nüüd noolidega waenlaste peale lastma, ja surmawad nendest paljugi. Hakkatakse warjutornisid ehitama. Liwlased ja Lätlased weawad wallikraawi puid täis, ajawad warjutorni sealt üle ja lähewad tornist kindluse walli peale. Palju Gestlasi saiwad haawatud ja langesiwad. Sõdimine kestis wiis päewa. Gestlased wedasiwad käredega tuld walli peale ja puistasiwad sealt alla puuhunniku peale, et seda põlema panna, aga Liwlased ja Lätlased kustutasiwad seda lume ja jääga jälle ära. Orduwend Arnold sai kiwiga surnuks löödud. Sakslased seadisiwad kiwiiskamise masina ülesse, millega nad ööd ja päewad linna müüride pihta ja linna sisse kiwa pilluwad, mis majad maha lõhuvad ja inimestele ja elajatele surma toowad. Niisugust kiwiloopimise masinat ei olnud Gestlased enue weel näinud ega oma majasid niisuguse hoopide wastu kindlaks teinud. Liwlased Lätlastega on puuhunnikud nii kõrgeks teinud, et sealt kergeste walli peale wõis ronida. Gilard von Dolen läheb Sakslastega puuhunnikku otsast walli peale, murrab oma meestega puu aia eest maha, aga leiab plankaia tagast weel teise walli, kust enam üle ei pease. Linna rahwas ajawad nad kiwa ja puid ülewelt kaela pidudes põgenema. Maha tulles panewad nad plangi st aia esimese walli peal põlema, ning Gestlased loobiwad

neile põlewad plangid ülewelt kaela. Tuli löpseb ära, wastased seavad järgmisel hommikul endid uuesti wõitluse tarwis. Uga Geshlaste weike hull linnas oli juba kaunis kofku fulanud, furnukehad täitsiwad maad, pea kõit oliwad haawatud, wee puudus oli nii suur, et õnnetumad linna kaitsjad ära hakkasiwad nõrkuma. Kuwendamal päewal pakkusiwad Sakslased neile rahu, kui nad ristiusku wastu wõtawad. Et muud nõuu enam üle ei jäänud, siis lubasiwad nad ristiusku seltsamal wiisil wastu wõtta, kui Lätlased ja Siimlased.

Sellega lõppis werine sõda. Raks orduwenda oliwad Geshlaste kätte wangi langenud. Ühes talumajas wangis ei tohtinud keegi neile süia ega juua wiia, kuna Wilimes oma naise Omega neid salaja hästi toitfiwad. Kui nad pärast lahti peasesiwad, jätsiwad nad Wilimesi tänupalgaks ilma kümnesemaksuta.

76. Geshlased Ümera jõel.

Geshlaste poolt oli jälle sõnum Sakslaste kõrwu tunginud, et nad Riia linna ära tahta häwitada. Saadeti kuulajad wälja, need kuulutasiwad sedasama. Rohe wõtsiwad Sakslased oma mehed kofku ning tuliwad Sakala maale, kus nad maad ja külad lagedaks rüüstasiwad, naised ja lapsed ning kõit muu wara ühes wõtsiwad. Sakalased kihutasiwad neile Asti järweni järele, lõiwad palju Lätlasti maha ning riisufiwad sealt ühes, mis kätte puutus. Warsti peale nende jõudsiwad Sakala wanemad Lembit ja Meeme ühe teise wäega finna, läksiwad üle Siimera jõe selle

Kiriku juurde, mille preester ajaraamatute kirjutaja Lāti Hindrik oli, süütafiwad ta põlema, häwitafiwad kõik ära, mis preestri oma oli, löiwad inimesed maha, wõtsiwad naised, tüdrukud ja poisid wangi ning tuliwad siis suure saagiga koju tagasi. Oliwad nemad waewalt ära läinud, siis tuliwad Notaalialased ja teise ranna-Gestlased kolme wäega Liiwlaste peale, nõnda et neil ööd ega päewa rahu ei olnud. Kes oma elu tahtis hoida, see põgenes suurte metsade sisse, soode ehk järwede taha. Teised langesiwad Gestlaste sõjakirweste alla ehk saiwad nende orjadeks. Sakslased ja Ugaunialased nuhtlesiwad niisama Lätlasti. Saarlased tuliwad oma sõjalaewadega mööda Koiva jõe Raupo kantsi alla ja riisusiwad ta terwe kihelkonna Rubeseele paljaks. Põgenejad läksiwad Riiga abi otsima, aga Sakslased ei tulnud appi. Nad kartsiwad Riia kallale tikkumist, ega julgenud sellepärast oma wäge laiali saata. Alles siis weel kui piiskop 1211 paawsti juures oli käinud ning Saksamaalt jälle suure hulga ristisõitjaid ja kolm piiskoppi ning palju teisi suurtsugu mehi ühes Liiwimaale oli toonud, mindi Gestlasti Lāti ja Liiwimaalt ära hirmutama.

77. Gestlaste õnnetus Ümera jõel.

Gestlased on aga terwe maa wanemad kofku ajanud. Saarlased, Tallinnlased, Notaliamehed ja teised läksiwad mitme tuhande ratsa, jala ja laewa mehega Loreidasse Raupo kantsi alla ning piirasiwad selle ümber. Kantsis oliwad ristiinimesed ja amukütid Riiaast, kes wapraste wastu paniwad. Gestlased riisusiwad maal ümber, põletasiwad kirikud maha, wõtsi-

wad naised ja lapsed wangi. Jumalad ei kuulutanud neile head ette, sest ohwriloomad kukkusiwad pahema külle peale. Siiski hakkasiwad nad kantsi alt õoneks kaewama, ja tõotasiwad, et nad enne kantsi alt ära ei tahta minna, kuni nad temale kätte on tasunud ehk Liwlased oma nõuusse saanud, et siit otse teed ka Riia linna alla minna ja seda ära wõita. Nüüd saatis piiskop kõik oma mehed ja ristisõitjad, kelledele ta pattude andeks andmist kuulutas, Loreidasse Gestlaste wastu sõdima. Need tuliwad, ilma et Gestlased seda oleksid teadnud häkiste seljatagast nende peale. Ka Liwlased tormasiwad nüüd kantsist wälja, lõhkusiwad ümberpiirajate read läbi ning piirasiwad neid ise ümber. Nüüd algas werine wõitlus, kus mõlemalt poolt sübidusega wõideldi. Gestlased jooksisiwad ristisõitjate peale, wiskasiwad oma odad wihma kombel neile wastu raudkilpisiid ja raudrüideid ning sõdisiwad siis mõõkadega. Sakslased kihutasiwad oma hiilgawate hobustega nende sekka ning ajasiwad nad laiali. Nüüd langes neid lugemata. Wähe peasesiwad weel eluga teise wäe jao juurde, kes ikka weel kangeste wastu pani. Dõse tahtsivad nad laewadega ära sõita, aga nende laewade tee oli eest kinni pandud. Särgmisel ööl põgenesiwad nad laewade pealt ära ning wähe neist on koju saanud. Wõitluse wäljale oli 2000 meest jäänud ja niisama palju hobuseid wõitjate saagiks langenud, peale selle weel sõjamoona ja 300 sõjalaewa, weiksemad arwamata. Sakslaste rõõm oli ära rääkimata. Wõidetud wara jagati wõitjate wahel ära, muist kingiti kirikutele. Saaremaa ja Rotalia wanedmad oliwad selles sõjas langenud.

Varsti peale selle tulivad jälle Sakalased ja Ugau-
 nialased Lätlaste kallale Kussini ja Tali baldi peale,
 selle maa ja rahwa nad paljaks riisusiwad ning siis
 oma teed läksiwad. Beweri Lätlaste wanemad Doole
 ja Paife läksiwad Riiaist abi otsima, ning tulivad
 piiskopi wenna Dietrichiga, kõige ristisõitjatega,
 Liwlaste ja Lätlastega Gestlastele kurja kätte maksma.
 Gste kogus nende wägi mere äärt mööda Metsapoole
 maakonda ning sealt Sakalasse. Kuus päewa käiswad
 nad läbi metsade ja soode põhjatumaid teesid mööda,
 kus neil ligi neli sada hobust ära lõppesiwad. Seits-
 mendamal päewal jõudsiwad nad Lembitu linna ja
 külade juurde, kus nad lohe riisuma ja tapma hakkas-
 siwad. Oma wäe pea seisukoha seadsiwad nad maakonna
 nõupidamise koha, maja, juurde ning käiswad siit
 kõigil pool riisumas, põletamas ja tapmas. Kolm
 päewa oliwad nad sel wiisil maal rüüstanud, siis läks-
 siwad nad riisutud waraga ja wangidega teist teed
 Liwimaale tagasi. Läti wanemad Doole ja Paife
 oliwad mõlemad langenud, kui nad ühte Gesti külasse
 tungisiwad, kus 9 Gestlast nende wastu tulivad.

Lõpmata furnukehade läbi, mis nii suur sõda igale
 poole üle maa külwanud, ja matmata ja põletamata
 maas seistes mädanema hakkasiwad, sünnitasiwad hir-
 must katku. Selle juurde tuli weel nälg, ning need
 kats waenlast laastasiwad ka weel need külad ja maa-
 konnad inimestest lagedaks, mis sõjast puutumata oli-
 wad jäänud. Ja kes sõja eest põgenemisega oma elu
 peastnud, langesiwad katku ja nälja kätte. Ka Liwi
 wanem Dabril suri katku kätte.

Uga õnnetuse mõõt ei olnud weel täis. Nüüd

tulivad Lätlased maale riisuma. Ja et väga vähe sõjamehi Geshlaste seas järele oli jäänud, siis oli sel aral rahwal paras aeg oma rööwi ja kättemaksmise himu kustutamaks käia. Mehed, naised ja lapsed, keda iganes kätte saiwad, leidiswad hirmust surma. Mõned on Russin elusalt ära küpsetanud, et omaste surma kätte maksa. Lühike aja käis neli Lätlaste parve Geshlasti riisumas ja tapmas. Üks falk oli waewalt üle piiri wälja saanud, kui teine juba jälle asemele tuli.

78. Kolme aastane rahu.

Sel wiisil oli Gestimaa täielise ärawõitmise tarwis väga hästi ette walmistatud. Seda nägi piiskop paremine ära kui keegi teine. Ja saatis oma wenna Dietrichi weel seltsamal talwel kõigi oma sõjameestega, rüütlitega ja Wõnnu Bertholdiga Ugaumiasse. Siit leidiswad nad Lätlastest lagedaks tehtud maa ja tühja, ära põletatud Tartu linna eest. Üle Gma jõe minnes leidiswad nad Geshlased ühe kõige paksema metsa seest, kuhu nad maha raiutud puudest enestele kaitse aia „sõõru“ ette oliwad teinud ning sinna oma warandused ära peitnud. Sealt sõdiswad nad kaua ja wapraste waenlaste wastu, aga saiwad wiimaks ifka ära wõidetud, sest waenlaste wägi oli palju juurem. Kõik wara langes waenlaste kätte, niisama ka naised ja lapsed.

Wähe ajal oli Dünamünde kloostri abt Dietrich Gestimaa piiskopiks tõstetud, kuna maa alles wõitmata oli. Tõulu ajal kutsus piiskop Albert jälle kõik sõjamehed Liimi ja Lätimaalt kokku, et neid Sakslastega ühes Gestimaale saata. Range külm oli kõik teed ja

meed kõwaks teinud, ning uus Gestimaa piiskop Dietrich läks 4000 ristisõitjaga ja niisama palju Liimlaste ja Lätlastega jõulupühade ajal Ugaunia maale. Selle metsa sõõru juures, kus hiljuti sõda oli peetud, jäimad ristisõitjad puhkama ning saatsiwad Lätlased ja Liimlased ümberkaudu riisuma, kes Soomelinde ja Waiga maakonnad paljaks tegiwad, inimesed ära tapsiwad ja mõned ahelasse paniwad. Kolm päewa kestis see rüüstamine. Siis läksiwad nad edasi Järwamaale, kus suure ja ilusa Kareda küla paljaks rööwisiwad ja ära põletasiwad. Siit läksiwad nad suure waraga ja hulga wangidega üle Wirts järwe tagasi Liimi maale.

Warsti peale nende tuli Nowgorodi kuningas Mstislaw 15000 mehega Waigasse, kus ta Sakslastega lootis kokku saada. Aga et need ära oliwad läinud, läks ta siit edasi Järwa ja Harju maale, piiras Warbla linna ümber ning pööris rahuga koju tagasi, kui siit 700 marka nahku oli saanud.

Gestimaa piiskop Dietrich oli wiimsel sõjakäigul näinud, et tal siin veel hakkamist ei olnud, sellepärast pööris ta omastega tagasi, ning saatis preester Salomoni Sakala rahwast ristiusku pööрма (1212). Lembit lastis ta kõige tema tõlkudega ära tappa ning läks omastega Wenemaale ja riisus Pihkwa linna paljaks, kuna Wenelased weel Harjumaal laastasiwad.

Kui lätlased kuulsiwad, et Gestlased juba jälle sõjawäge oliwad kogunud, eneste juurde saadetud preestri tema meestega ära tapnud ning Pihkwa linna ära riisunud, siis hakkasiwad nad kartma, et nad wahest ta neile kätte maksma tulewad, ja saatsiwad Liimlas-

tega saadikud Gestlaste juurde ja tegivad nendega rahu. Kui järgmisel aastal Läänemaa Gestlased suure väega Koima jõe suus ilmusivad, uuendasivad Lätlased ja Liivlased ja Sakslased nendega pika vaidlemise järel rahu kolmeks aastaks.

79. Loreida Liivlaste mässamine.

Liivlased olivad küll alla heitnud, aga nende rinnus põles tugev viha võitjate vastu. Gestlaste süüdistus oli neile julgest annud ning Satesule Liivlased hakkasivad nõuu pidama, mill viisil Sakslaste võimuse alt lahti peasebada ning neid maalt välja võiks saata. Nende nõuupidamised ulatasivad Sakslaste kõrva, kes kohe peamehed kinni võtsivad ja ahelas Riiga viisivad. Loreida linn pandi põlema ning Liivlased kogusivad endid Segewoldi kantsi. Siit saatsivad nad saadikuid piiskopi juurde, kes orduwendade ülema Rudolphi peale kaebasivad, et ta nende põllud, maad ja raha käest ära olla riisunud ning palju muud ülekohtu teinud. Piiskop tuli ise Loreidasse asja üle kuulama. Piiskopi mehed olivad ühel, Liivlased teisel pool jõge, kui tüliasju seletati. Wiimised kaebasivad rüütelite peale väga palju. Piiskop lubas neile ära tasuda, mis rüütli ülekohtusel viisil nende käest võtnud, kuid mitte seda, mis nende ülestumiste eest neilt riisutud. Ühtlasi nõudis ta ka ülemate poegasid pandiks, et nad jälle mässama ei võiks hakata. Liivlased alivad juba tundma õppinud, mis pandi andmine tähendab ning ei annud mitte. Ra toodi praegu teadus sinna, et rüütli maad riisu-

mas olla. See sõnum ärritas Liivlased nii vihaseks, et nad piiskopi meeste peale tormasivad, nad kantsi webasivad ja seal neid pekšivad. Piiskop ise peasis weel Läti Hindriku palwete peale lahti. Wiimaks lassivad nad wangid ometi jälle priiks ning piiskop läks nendega Riiga tagasi, ilma et midagi ära oleks diendanud.

Riias kogus piiskop kõik ristisõitjad, rüütlid, oma sulased ja truuwiks jäänud Liivlased koku ning läks nendega mässajate Liivlaste wastu, kes Dabreli kantsi oliwad warjule läinud. Siin wõeti nõuks oma priiuse eest surmani wõidelda. Sõda kestis mitu päewa. Sakslased lõhkusivad oma kiviwikamise mässnatega walli tütkati ära ja surmasivad inimesi ja elajaid kantsi sees, ning ehitasivad omale warju torni walli ette. Sõimese lütkas tuul öösel ümber; ehitati teine kindlam warsti asemele. Walli alust sõnistati ööd ja päewa, kuni kõrge müür maha ähwardas kukkuda. Seda nähes, et wall juba wajuma hakkas, ehmatasivad Liivlased wäga ära ja saatsivad wanema Natso piiskopilt rahu paluma. Piiskop lases oma lipu kantsi kanda, kus mõned ta maha wiskawad, mõned üles tõstawad. Seda nähes käsib piiskop Natso wiskemasina külge siduda ning sõda algas uuesti. Teist korda paluwad kantsis olewad Liivlased rahu ning lubawad nüüd ristiusku wastu wõtta ning Sakslaste alla heita. Piiskop nõuab neilt sada ooseringi ehk 50 marka hõbedat lahju tasumiseks ja kõik riisutud wara, rüütlite hobused ja sõjariistad, mis nad neilt ära wõitnud, tagasi. Uued saaditub saadeti Riiga piiskopi järele. Need palusivad wäga, nõutawat maffu

wähendada. Lepiti wiimaks nõnda kokku, et Liwlased oma auusamate meeste poegadest Sakslastele pantisid annawad, neile iga aasta kümnese maksu maksawad ja teiste mäsajate paganate vastu sõtta tulewad. Kes sõna ei pidanud ja sõtta ei tulnud, maksis raha trahwi.

80. Sõda Rotalia rahwaga. Lembitu ristimine.

Rahu aeg, mis Gestlased Sakslastega kolme aasta peale (1212) teinud, ei olnud mööda jõudnud, kui juba piiskop (1214) kõik preestrid, orduwennad, ristisõitjad ja Liwlaste wanemad kokku kutsus ning nendega Gestlaste ärawõitmiseft aru hakkas pidama. Suur wägi, 3000 Sakslast ja niisama palju Liwlasti ja Lätlasti, kes ifka truud sulased oliwad olnud, läks Salatsi kohalt mere peale ja sealt edasi Rotalia maakonda. Soontaganasse ei puutunud nemad mitte, sest et nendega tehtud rahu aeg weel otjas ei olnud. Rotalia maal ei teadnud keegi nende tulekust, mispärast nad kuskil malewaga kokku ei puutunud. Laialt käis Sakslaste sõjawägi üle maa ja leidis külades kõik mehed, naised ja lapsed kodus. Kõik tapeti ära, majad põletati maha; paganate weri wärwis kõik kohad ja põlewad külad suitsesiwad termel maal. Iseäranis meistrid piinamises oliwad Lätlased ja Läti Hindriku tunnistuse järele ka Liwlased. Läti ülema Talibaldi pojad riisusiwad kolm leesikat hobedat, hulka riideid, hobuseid ja muid asju arwamata. Põgenejad püüti ka weel mere jõe peal kinni ja tapeti ära. Mitme päewase rööwimise, tapmise ja põletamise järele läksiwad

nad Gestlaste naiste, tüdrukute ja poisikestega ja weiste ning hobustega suure rõõmuga Jumalat kiites koju tagasi. Terwe Kotalia maa jäi nutma ja leinama.

Järgmise aasta paastu kuus lõppis kolme aastane rahu aeg Lõunapoolsete Gesti maakondadega otsa. Sellepärast kutsus Albert 1215 oma mehed jälle kokku ning saatis need paastu kuu sees Sakala maale. Siin rõõwisiwad nad harjunud wiisil ning jõudsiwad Lembitu kantsi ette Leolasse. Gestlaste malewa tõrjus nad kantsist eemale. Aga et nende wägi warsti ennast kõik kantsi ette kogus, siis jäiwad nad sinna sõdima. Kolmandamal päewal oli neil juba korda läinud linna puu walli põlema panna ning linnas olejad alla heitma sundida. Lembit pakkus raha, kui nad linna alt ära lähewad. Kui muud nõuu enam üle ei jäänud, laskis Lembit ennast omastega ristida ja pidi enese ja teiste wanemate pojad rahupandiks andma. Sakslased tõendasiwad, et nad muud midagi neilt ei taha, kui seda, et nad ristiusku wastu peaksiwad wõtma.

81. Gestlased Riia all. Lätlased Ugaunis.

Sõnum Kotalia kantsi ärawõitmiseft ja Lembitu ristiusku heitmiseft käis ruttu üle Gesti maa ning täitis rahwa meeled libeda kättemaksmise wihaga. Terwe Gestimaa heitis kokku ning läks kolme suure malewaga wälja waenlasi ära wõitma: Saarlased Riia linna, Kotalialased Liwlaste ja Sakalased ning Ugau- nialased Lätlaste peale. Ühendatud wägi sai sellepärast kolme osasse jagatud, et Lätlased ja Liwlasted

sõja läbi kinni saakswad hoitud ning mitte Riia linnale appi ei saaks minna.

Ühel ajal läkswad kõik kolm sõjawäge kodust wälja. Saarlased purjetaswad otse Riia alla. Diiina jõe suhu lasti weiksed laewad ja suured puu kastid kiwibega jõe põhja, et laewa teed kinni panna. Siis läkswad nad mõne laewaga Riia alla, kus piiskop oma mehed neile wastu saatis. Liwlased taganesiwad nende eest omaste juurde Diiina jõe suhu ja kogusiwad endid teise kaldasse. Enne kui lahing algas, nähti merelt kaks laewa tulewat. Need oliwad Saksamaalt tulewate ristisõitjate laewad, kellega piiskopi wennad Rotmar ja Dietrich ning Oldenburgi krahw Burchard Riiga tuliwad. Sakslased andsiwad enestest lippude läbi märku, Liwlased ei näinud tulejaid enne kui, nad juba neile selja taha oliwad saanud. Siis põgenesiwad nad oma laewade peale ning läkswad oma teed. Bee woole ja kanged lainete löögid lõhkusiwad jõe põhja pantud puuwärgid warsti ära, et Sakslaste laewad jälle läbi peasesiwad jõkke ja merde.

Selsamal ajal oliwad Kotalialased Metsapoole maa-konnas ja Sakalased Ugaunialastega Lätimaal rööwimas ja riisumas. Metsapoole rahwas oli nende tulekust teatust saanud ning eest ära kantfidesse läinud. Sakalased saiwad Läti wanema Talibaldi, metsast kätte ning piinasiwad teda niisama hirmfaste, nagu tema pojad enne seda Gestlasi Kotalias, ning sundisiwad teda oma raha neile kätte andma. Ta andis neile ka 50 ooseringi, s. o. 25 marka wõi naela hõbedat, aga siis ei juhatanud ta neile enam midagi, waid laskis enese furnuks piinata. — Sõnum Saarlaste

pögenemisest oli ka nende kõrvu ulatanud, ning mõlemad väed läksivad koju tagasi.

Salibaldi pojad, Rameko ja Drinivalde leidsivad oma isa surnukeha sõja väljalt, kui Gestlased ära olivad läinud ning Lätlased oma redupaigast välja tulivad. See täitis neid hirmsa vihaga. Nad töotasivad kätte maksu. Sakslased kutsuti appi, oma väge võeti kokku ning mindi Ugaunia maale. Rõik inimesed, keda nad kätte saiwad, piinasivad nad tulega põletades surnuks, ega annud kellegile armu. Warandus võeti ühes, majad põletati ära, hobused ja elajad jagati kui sõjasaak üksteise wahel ära. Kui see jagu ära oli läinud, tuli uus vägi, riisus, tappis, põletas ja läks jälle oma teed. Nende järele tuli kolmas jalg, mis kõigile otsa tegi, mis kahest esimesest siin ja seal metsa redus järele oli jäänud. Kui nad mõne inimese veel kätte saiwad, siis piinasivad nad neid iga wiisi, põletasivad tulega, kiskusivad nende liikmeid ükshaawal ihu küllest ära, et sellega neid sunnida oma raha ja wara välja andma. Ka piiskopi mehed läksivad nendega uuesti Ugaunia maale tagasi, nõnda et Lätlased üksi järje üheksa korda seda õnnetumat maad rüüstamas olivad käinud. Salibaldi pojad maksivad elawalt põletamise ja muul wiisil piinamisega rohkem kui 100 suurematfugu Gestlasele (wanemale) oma isa surma kätte, need ohwrid arwamata, mida teised Lätlased ja Sakslased magama pannud. Need üksitud Ugaunialased, kes veel järele olivad jäänud, saatsivad saadikud Riiga rahu paluma. Piiskop nõudis ikka veel seda wara, mis nad kord Saksa kaupmeestelt Pihkwa teel riisunud. Nad kinni-

tasivad, et Lätlased kõik riisuvad ära tapnud ning et neil enam midagi anda ei olla. Ka Sakala rahvas, kes oma naabrite õnnetuse pärast väga suures kartuses oli, saatis rahu paluma ning lubas ristimist vastu võtta. Sakslased olivad selle üle väga rõõmsad ja saatsivad Kaikewalde Soomemaalt ja Otto ordupreestri neile ristijateks. Need käisivad ristimas ning läksivad kartuse pärast warsti jälle Liiwimaale tagasi.

82. Meresõda Saaremaa rannal.

Roomas peeti sell aastal (1215) kiriku nõukogu ära, millest piiskop Albert uue Gestimaa piiskopi Dietrichi ka osa saatis võtma. Dietrich sõitis Riiaist 9 laewa täie ristisõitjatega Saksamaale. Aga juba teisel ööl mere peale saades tõusis kange torm ning ajas laewad Saaremaa randa. Saarlased tundsid Riiglaste laewad ära, saatsivad ruttu käsud üle maa laiali ning warsti tuli hulk laewu merd ja maa-wäge maad mööda kokku. Maal olejad ehitasivad merelaldal puuwärfisid, hobusemehed wedasivad neile kiwa fiske ning lasksivad merepõhja, et nende läbi sadamast tagasi tuleku teed kinni panna, mis mitte lai ei olnud. Sakslased läksivad sel ajal maale ja raiusivad mõõkadega wilja põldudel maha. Seda tegiwad nad mitu päewa. Saarlased olivad seda näinud, wõtsivad 8 meest wangi, saatsivad selle sõnume laiali, et nad Riia piiskopi wangi wõtnud, ning kutsusivad oma mehed kõigelt poolt kokku. Ühel hommikul koidu ajal näigivad Sakslased mere oma ümbert laewu täis. Mõned neist wedasivad puuwärfisid ehk wanu laewu ühes, mis kiwidega merepõhja lasti. Sakslastele tuli

suur kartus peale, et nende tee kinni saab pantud ja et nad paganate käest enam ei pease. Nüüd algas libe mõitlemine. Gesti laewamehed tegiwad oma laewade peal kuiwast puudest ja elaja raswast suured tuled kõrgete raamide peale, kust nad waenlaste laewade peale üle wee saadeti. Waenlaste laewad oliwad kõik ühte seotud, et sel wiisil paremine wastu panna. Range tuul tõi tule nende laewade poole ning oleks nad põlema pannud, kui tuul mitte häkiste ära ei oleks pöörnud. Tulekahju ei olnud enam nii wäga karta, aga nüüd oliwad nad sadamas kinni. Ühe kipperi targa nõuu peale lofsiwad nad ankrud kaugele merele wiia ning laewad tühjendada ja siis üle madalate kohtade wälja wedada. Sel wiisil peasiwad nad seekord kõige suuremast kimbatusest. Kolm nädalat pidid nad aga weel paigale jääma, sest tormid oliwad wahet pidamata wäga suured. — Roomast tuleb Albert suurte õigustega tagasi, mis paawst talle Liimi ja Gesti maa üle annud. Kontsiliumi wõi nõukogu peal oliwad 400 patriarhi, kardinali ja piiskoppi ning 800 abti koos. Nende ees kinnitas paawst Riia piiskopi Albertile uuesti seda õigust, ristisõitjatele pattude andeksandmise täheks risti wälja jagada, kes Liimi ja Gesti maa paganate wastu mõitlema läewad. Uue julguse ja rõõmsa südamega tuliwad Liimi ja Gesti piiskopid tagasi pooleli jäänud mõitmise tööd täiesti ära tegema.

83. Gestlased kahe tule wahel.

Rui jõulupühad 1215 mööda oliwad jõudnud, logusiwad Sakslased kõik orduwennad, krahw Burchardi

ristisõitjatega ning Liivlased ja Lätlased kofku ning läfšivad nendega mööda mere jääd Soontagana maa fisse. Nad jagafivad kõi oma wäe laiali kõiide külade peale, tapfivad kõi mehed ära, wõtšivad põgenejad naised ja lapsed wangi ning kogufivad fuis riifutud waraga ja elajatega Soontagana linna alla. Üheffa päewa sõdis läputäis Geftlafi linnast wäga suure julgufega nende wastu. Suis lõppis nende toit ja wesi otfa nii et nälgi ja jänu neid rahu fundis paluma. Sakslased faatšivad oma preeftri Gottfriedi neid risti-
tima, wõtšivad ülemate pojad rahu pandiks ning läfšivad oma maale tagafi. — Mõni päew pärast feda läfšivad nad Saaremaale riifuma. Kui nad küllalt põletanud, rööwinud ja tapnud oliwad, fuis ruttatšivad nad mere jääd mööda jälle koju tagafi. Kilm on palju neift ära wõtnud.

Nüüd kufufšivad Geftlased Polotski kuninga Wladimiri enestele appi. See oli ka walmis, aga furm pani ta filmad enne kinni, kui koduft ära fai. Riiglased, kes sellest kuulda oliwad faanud, feadšivad ühe tugewa wahilaewa 50 mehega Düüna jõe suhu wahi peale, et Saarlased jälle ei tuleks ning jõe suud kinni ei topiks. Saarlased faiwad Wladimiri häfilift furma ja Düüna jõe walwamift kuulda ning ei tulnudgi enam Riia alla, waid riifufšivad Usti järwe ääršed Läti külad paljaks.

Ordumeifter Wolkiiin tungis nüüd Maarja tae-
waminemise päewal läbi Sakala maa Harjumaale ning rüüftas feal suured Raigele, Loone ja Kewe-
le külad lagedaks. Nagu ifka, leidšivad ka nüüd kõi
mehed furma, kuna naised ja lapsed wangi wõeti

ning sõjasaagiga ühes ära wiidi. Sõjasaagi seas oli palju elajaid, iseäranis armamata palju lambaid. Gestlased tahtsiwad neile suure sõjamäega järele ajada ning röömitud saaki tagasi wõtta, aga et see jumalate nõuu ei olnud, siis lastsiwad nad wõitjad rahuga minna.

Ristiusu wastuwõtmise pärast sattusiwad waeled Gestlased kae tule wahele. Ühelt poolt pigistasiwad neid Sakslased ja teiselt poolt tõusiwad nüüd ka Wenelased nende wastu üles. Nemad nägiwad ära, et ristiusu wäljalaotamise läbi Sakslaste wõim maal suurel wiisil kasus, mis neile sugugi armas ei olnud. Sellepärast tuleb Pihtwa linnas 1216 Ugaunialast selle eest karistama, et nad Sakslaste käest ristiuskust wastu wõtnud. Ugaunialased palusiwad nüüd Sakslastelt abi, kes siis appi lubasiwad tulla, kui palujad tõotawad nendega ühes elada ja surra. Selle aja sees aga riisusiwad Wenelased maa paljaks, põletasiwad külad maha, tappiwad inimesed ära ning wiisiwad naised ja lapsed wangi. Alles teise palwe peale tuliwad Sakslased Ugauniasse ja hakkasiwad Gestlastega ühes Otepea linna Wenelaste kui ka teiste Gestlaste wastu, kes weel ristimata ja ära wõitmata oliwad, kindlaks tegema.

Ugaunialased, kes Wenelastele nende riisumisi kättemaksmata ei tahtnud jätta, läksiwad Sakslastega ühes Wenelaste peale, kes nende tulekust midagi ei teadnud ning kolmekuninga päewa pidu (1217) pidasiwad. Üle maa endid laiali laotades riisusiwad nad külad paljaks ning tuliwad suure waraga, elajatega ja naiste ning lastega omale maale tagasi.

84. Wenelaste ja Gestlaste ühendus.

Maa jagamine.

Niia piiskop arwas ette ära, et tal Wenelastega nüüd Gestimaa pärast palju sõdimist saab olema. Sellepärast jagas ta juba terve Gestimaa omaksete wahel ära: ühe osa wõttis piiskop Albert kõige fiske-tulekuga enesele, teise andis ta Gestimaa piiskopi Dietrichile ja kolmandama osa ordule tema waewa-palgaks.

Wenelased kutsusiwad oma saadikute läbi kõik Gest-lased oma poole ning lubasiwad Sakslased maalt wälja ajada. Selle nõuga oliwad kõik Gestlased väga rahul. Mitte ükski Harjulased ega Saarlased, waid ka Sakalased, kes juba ristiusku wastu oliwad wõt-nud, tuliwad Nowgorodi ja Pihkwa Wenelastele Dte-peas wastu, kus Sakslased ära wõidetud Ugaunialas-tega linna kaitseiwad. 17 päewa seisiwad Wenelaste ja Gestlaste ühendatud wäed linna all, ilma et teda kätte oleksiwad saanud. Langanud meeste kehad wis-kasiwad Wenelased walli kraami ja kaewudesse, nii et see wesi enam juba ei kõlbanud. Kui piiskopid Dte-pea ümberpiiramisest kuulda saiwad, saatsiwad nad neile 3000 meest appi. Wenelasi ja Gestlasti oli aga ligi 20 tuhat meest koos. Suure waewaga saiwad appi tulejad omaste juurde kantsi. Aga seal tuli warsti niisugune nälg, et hobused üksiteisel sabad ära sõiwad. Ka Wenelaste keskel oli nälg, sest ümbert ringi paljaks riisutud maalt ei olnud midagi saada. Kolmandamal päewal pärast ristisõitjate ja orduwen-naste Dtepeasse jõudmist tehti rahu, selle tingimisega,

et kants Wenelastele jääb. Piiskopi wend Dietrich, Pihtwa kuningaga wäimees, wiidi Nowgorodisse wangi ning Sakslased lasti rahuga kantsist wälja minna.

Piiskop saatis oma saadikud Nowgorodisse ja Sakalasse Dtepeas tehtud rahu kinnitama ning oma wenda Dietrichi lahti paluma. Neid ei wõetud aga kuskil kuulda. Tagasi tulles teatafiwad saadikud, et Wenelased ja Gestlased ühel nõul olla. Siis läks piiskop, Saksamaale ja tõi sealt hulga ristisõitjaid ühes, kellele ta pattude andeksandmise tähets risti oli annud. Nende seas oli ka Lauenburgi krahw Albert.

Kui piiskop uute ristisõitjatega Riiga oli jõudnud, saatsiwad Gestlased Wenelastele wäga palju kingitusi ning palusiwad neid enestele appi. Nowgorodi kuningas Mstislaw oli aga sel ajal Ungria maa wastu sõdima läinud ja tema asemil saatis teatuse tagasi, et tema Nowgorodlastega, Pihtwa kuningaga ja weel palju teistega Gestlastele appi tahta tulla. Selle rõõmusõnumi peale kutsus Lembit kõiðidest maakondadest Gestlased Paala jõe äärde Sakala maale kofku. Sinna tuliwad niihästi Kotalialased kui Harjulased, niihästi Wirulased kui Tallinnalased, Järwalased ja Sakalased. Nende wägi oli kuus tuhat meest suur.

Sakslased oliwad nende kogumist kuulnud. Ruttu paniwad nad oma 3000 meest kofku, wõtsiwad Lätlased ja Liwlased appi ning ruttasiwad Sakala maale, et enne Wenelaste tulekut paganaid ära wõita.

Gestlased ootasiwad juba wiis päewa, aga Wenelasi ei tulnud ikka weel. Nende asemel ilmußiwad häkiste Sakslaste raudmeeste hulgas Lätlaste ja Liwlastega. Nende juhatajad oliwad krahw Albert,

ordumeister Wolkii oma wendadega, Düünamünde abt Bernhard, praost Johannes ja Raupo, kes ihu ja hingega Sakslaste eest sõdis. Sakslased sead-
 siwad endid keskele, Liivlased pandi paremale ja Lät-
 lased pahemale poole ning sel wiisil läksiwad nad
 Gestlaste peale. Gestlaste wägi keskel oli nõrgem,
 ning Sakslased löiwad ta tagasi. Pahemal käel Lät-
 laste wasta mõitles Lembit Sakalastega. Sakslased
 langesiwad nüüd ka nende peale. Lembitu mehed pani-
 wad wapraste wastu, aga pidiwad wiimaks ometi tuge-
 wamale wäe hulgale maad andma ja põgenema. Üks
 Lätlane Wefo, kes Lembitut Breweri kantsi all näi-
 nud, tundis ta ära, ajas temale oma meestega järele,
 lõi ta maha, riisus ta riided ära ning wiis Lembitu
 pea Liiwimaale ühes. Sakala wanemad Wotele ja
 Maniwalde ning palju teisi oli selles sõjas langenud.
 Liivlased, kes paremal käel sõdisiwad, saiwad tagasi
 löödud. Nüüd tuliwad Sakslased ja Lätlased neile
 appi ning hirmsa meeleärakeitwa heitlemise järele hakk-
 siwad Gestlased ka paremalt poolt põgenema. Põge-
 nemise peal tapeti neid wäga palju ära. Ligi 2000
 hobust, sõjariistad ja moon jäi kõik mõitjatele, kes kõik
 selle ühes riisunud wara eneste keskel ära jagasiwad.
 Selles sõjas oli waenlaste poolt ka palju tähtsaid
 mehi langenud, nende seas Raupo, keda üks Gestlane
 oma odaga läbi pistnud. Ta suri 22. Sept. 1217
 ning kinkis kõik oma wara Liiwimaa kirikutele. Lembitu
 wend Unipewe tegi Sakslastega uuesti rahu, töötas
 ristiusku wastu wõtta ning andis selleks mõitjatele pan-
 tisiid. Ka Järwamaa heits alla, andis pantisiid ning küm-
 nese maksu. Saarlastega oli paar korda kokkupuutumist.

85. Siljaks jäänud abimees.

Nastal 1218 läks piiskop Albert Cestimaa piiskopi Dietrichi ja krahwi Albertiga Daani kuningat, kes sel ajal wägew walitseja oli, Cesti maa ärawõitmiseks enesele appi paluma. Daani kuningas wõttis pattude andeksandmist wastu ja lubas oma laewawäe appi anda. Pärast Maarja taewaminemise päewa hakasiwad Riiglased oma ühendatud wägedega Tallinna ja Harjumaale marsšima. Wiljandi alla jõudes saatsiwad nad oma mehed wälja Sakala wanemate seast enestele teejuhtisid otsima. Wälja saadetud mehed tõiwad ka Wenelaste ja Saarlaste saaditud ühes, keda nad küladest kinni püüdnud. Need oliwad Wenelaste ja Saarlaste poolt saadetud Cesti sõjamehi koku ajama. Nende käest kuulsiwad Sakslased, et Wenelased suure wäega Ugauniasse koguda ning Cestlasi sinna oodata. Kohe pöörsiwad Sakslased neile wastu ning ajasiwad nad põgenema. Lätlased ja Liwlased, kes jala Saksa ratsameeste kõrwal sõdisiwad, wäsisiwad taga ajades ära, istusiwad hobuste selga ja ajasiwad nõnda neile järele. Ühe weikse jõe kaldal jäiwad põgenejad seisma ning kogusiwad endid seal koku et wastu hakata. Saksa wägi kogus teisele kaldale kingu peale. Liwlased ja Lätlased läksiwad wenelaste suurt wäge nähes oma teed ja ka suurem hulk Sakslasi, nii et 100 meest weel järele jäiwad. Need 100 meest tõrjusiwad üle jõe tikkuwad Wenelased tagasi, lõiwad neist 50 meest maha ning läksiwad siis omastega Liwimaale.

3 päewa pärast tulivad Wenelased neile Liimimaale järele, riisufiwad Läti külad Ümera jõe ääres paljaks ning põletafiwad nende kirikud ära, süütafiwad walmis wilja rõugud põllu peal põlema ja wedafiwad naised ja lapsed Idumaalt ja Liimimaalt wangi ning tapfiwad kõik mehed ära. Siis piirafiwad nad Wõnnu kautfi ümber. Ordu meister Wolkiiin tuli oma wäega Wõnnu linnale appi. Kui Wenelased nägiwad, et midagi ära ei jõudnud wõita, läfifiwad nad koju tagasi. Wahe ajal oliwad aga Littawid Pihkwas käinud ja ta tükati lagedaks riisunud. Ka Lätlased läfifiwad nüüd Wenemaale riisuma ja tehtud kurja tätte maksma. Saarlased, kes kuulda oliwad, saanud, et Wenelased kohe tagasi löödud, purjutafid oma laewadega Düüna jõkke, riisufiwad seal saarte pealt palju elajaid ühes ning wõtfiwad ühe waga mehe wangi, keda nad pärast ära tapfiwad. — Pihkwast tulivad nüüd saadikud Liimimaale rahu otsima. See oli Sakslastele wäga soowitam. Nüüd wõfifiwad nad terve jõuga Gestlaste peale minna. Paastu hakatusel läks ordumeister ristifõitjatega, ordumendadega, Liimlaste ja Lätlastega mere jääd mööda Soontaganasse ning siit edasi Tallinna maale. Range külm wõttis palju sõjamehi ära. Tälle seadifiwad Sakslased endid kesktele, Lätlased paremale ja Liimlased pahemale kaele. Liimlased aga läfifiwad neist ette ja kõndifiwad keskniist teed Sakslaste ees. Kui nad wara hommiku ühe küla leidfiwad, lastis nende wanem Wesike ta põlema panna, et tule juures endid wähe soojendada. Kui Sakslased põlema küla eest leidfiwad, arwafiwad nad, et teejuht neid efsiteed wiinud, ning tapfiwad ta ära. Nüüd algas

röövimine, põletamine, tapmine, Laadise ja Rulda küla saidad ära hävitatud ja terve maa lagedaks rüüstatud. Kolme päeva järele pöörsivad nad kõik mööda mere jäed wangifid eneste ees ajades Liivimaa poole tagasi ning jagasivad Salatsi juures oma saaki.

86. Uus waenlane.

Daani kuningas oli oma lubamist täites Tallina kohal Gestimaa randa tulnud, et siin paganate vastu wõidelda. Lemaga ühtlasi ilmus ka Slaawlaste würst Witslaw. Nemad hakkasivad Gesti linna Lindanisa asemele kobe kindlat linna ehitama. Seal langesivad Gestlased oma sõjawäega wüest kohast korraga Daanlaste peale ning kihutasivad nad laiali. Ühest telgist leidsivad nad Gestimaa piiskopi Dietrichi, keda nad kuningaks pidasivad ja ära tapsivad. Slaawlased tulivad Daanlastele appi ning ajasivad Gestlased põgenema. Põgenemise peal tapsivad Daanlased Sakslaste ja Slaawlastega ligi 1000 Gesti sõjameest ära. Dietrichi asemele jäi Witslaw Gestimaa piiskopiks. Kui kants walmis sai, läks kuningas Daanimaaale tagasi ning jättis piiskopi kõige oma meestega sinna, kes aasta otfa Gestlastega sõda pidasivad ning neid tule ja möögaga ristiustku fundisivad vastu wõtma.

Sakslased olivad omale kardetawa abimehe otsinud. Daani kuningas Waldemar oli ainult oma hinge õnnistuse pärast Sakslastele appi töotanud tulla püha neitsi Maarja usku paganate keskele laiali laotama.

Uga warsti nägi ta ära, et siin kasu loota oli, ning kuulutas ordumeistrile ilma ajawiitmata, et ta terwe Gestimaale omale tahta wõtta. Ordumeister Wolfin seisis küll selle wastu, aga ta ei julgenud ometi wägewa kuninga wastu awalikult ülesse astuda. Piiskop Albert pani oma wenna Hermannini furnud Dietrichi asemele Gestimaale piiskopiks, aga Daani kuningas ei wõtnud teda wastu. Et Hermann aga piiskopi auu enesele igatses, siis ei waadanud ta palju selle peale, kust poolt see tuleb ja kes talle seda annab, waid läks Daani kuningalt paluma, et see teda ametisse kinnitaks. Nüüd nägi Albert, kui kõikw tema walitus Gestimaal oli ning katsus seda nii pea kinnitada kui iganes wõimalik. Sellepärast saatis ta Läti Hindriku ja Moberandi Gestimaale, rahwast ristima ning andis neile kaitseks sõjawäge kaasa. Kui Daanlased seda kuulda saiwad, tegiwad nad oma asja niisama kiireste. Et neil aga preestrid ei olnud, siis saatsiwad nad küladesse pühitsetud wett, mis kõige külarahwa peale wälja walati. Kus Daanlased oma pühitsetud weega inimesi kastnud, sinna paniwad nad puuristid ülesse, et seal risti inimesi elada. Ühel päewal oliwad Daanlased külalt ära läinud, teisel päewal tuliwad Sakslaste preestrid oma lorda inimesi weega kastma. Kus Saksa ja Daani preestrid kokku puutusiwad seal oli tüli lahti. Mõlemad andsiwad rahwale nõu, teiste ristimist tagasi lükata ja nende oma wastu wõtta. Daani kuningas kutsus Alberti enese juurde tüli seletama. Uga see läks paawstilt abi otsima. Wahe ajal tuli ordukomtur Rudolf Wönnusl mitme ordu rüütliga Daani kuningale juurde,

wõttis Sakala ja Ugaunia maakonnad kui kolmandama jao Cestimaast enesele ja andis Cestimaa Daani kuningale.

87. Veel üks waenlane.

Sellega olivad piiskop Albert ja Daani kuningas teineteise wastaseks seletatud. Albert, kes siamaale kuninga wõimuga Liiwimaal walitsenud, pidas seda enese alanduseks, et Daani kuningas teda enese juurde julges kutsuda. Nüüd kahetses ta küll, et ta Baldemari appi oli kutsunud, aga see kahetsus tuli hilja. Ka üks kolmas, kes tulewat tüli pealt waatnud, tuli nüüd oma korda. See oli Rootsi kuningas Johann. Tema tuli oma wäeülega ja piiskopiga Rotalias Cesti maa randa, lõi oma laagri Lihulas üles ja laskis siin inimesi ristida ning hakkas kirikuid ehitama. Ta pidas Cestlast, kellel paremal ja pahemal pool. Riias ja Tallinnas, wägewad waenlased Sakslased ja Daanlased olivad, liiga wõimetuks, jättis oma wäe linna ning läks ise kartmata koju. Ühel hommikul koidu ajal tulivad häliste Saarlased mere poolt Rootslaste peale, piirasivad nende kantsi ümber, panivad ta põlema ning wõitsiwad wiimaks ära. Wäeülem kõige oma meestega langes, ning piiskop põletati tules ära. 500 Rootslasest peasiwad ainult mõningad põgenemise läbi Tallinnasse Daanlaste juurde.

Wähe ajal oli piiskop Albert Roomas püha isa ja Saksa keisri juures olnud, aga kumagilt poolt ei olnud ta abi saanud. Nüüd ei jäänud tal muud nõuu üle. Kui Baldemari juurde minna. Oma heade sõprade nõuu andmise peale reisis ta Wenna Hermanniga

Daanimaale ja andis Gesti ja Liivimaa selle tingimisega kuninga Waldemari kätte: „Kui Riia linn, Liivimaa isandad ja Liivlased ja Lätlased selleks oma luba annavad.“ Muudugi oli see paljas sõna kõlin, sest mis oli Liivlastel ja Lätlastel kui orjadel lubada!

88. Sõjad Daanlastega.

Wähe ajal kestsid sõjad ja röövikäigud Gestlaste vastu ikka wahet pidamata edasi! Sakslased Lätlaste ja Liivlastega käisid järwa ja Wirumaal riisumas ja põletamas, kus juures ära wõidetud Ugaunlased ja Sakslased neid pidid aitama. Muudugi läks kõik usu rehnungi peale. Wirumaa wanemad Tabeliin ja Kirjawan lastsid endid wiimaks ka ristida. Sellegi pärast kestsid riisumised ja põletamised ikka edasi, sest et Gestlased, nii pea kui mahti said, jälle wõerast iket ja usku maha püüdsid raputada. Harjulased peitsid endid waenlaste eest kes ikka ilma teadmata maale tulid, maa alustesse koobastesse. Waenlased leidsid koopad üles, tegid tuld suu peale ette ja suitsutasid seal ööd ja päewad läbi, kuni õnntumad peitjad palawuse ja suitsu kätte ära lämbusid. Ligi tuhat inimest, mehi ja naisi, on sel wiisil otse saanud. Keda weel etusalt wälja listi, tapeti sealsamas ära. Preestrid käisid nüüd külalt külasse ja perest peresse ning ristisid neid, kes lõpmata sõdadeist weel järele jäänud. Siied, pagana jumalate teenistuse paigad, häwitati ära, jumalate kujud raiuti katki ja kõik, mis ebajumalaid ja nende teenistust

meelde tuletas, kaotati ära. Nõnda oli pea terve Gesticmaa 1220 risti weega üle kastetud.

Aga ristiusu ja nende wägivaldsete wäljalaotajate põlgamine ei lõpnud ära, waid kaswis weel palju enam. Saarlaste wõit Rootslaste üle oli uut julgust annud ning salamahti kogusiwad maa Gesticlased ja Saarlased oma malewa koku ning läksiwad ühendatud jõdul Tallinna linna peale. Kõik ristiinimesed saiwad maha tapetud, kes ette juhtusiwad. Tallinn oli kõige suuremas kitsikuses. Ordu palus Riia piiskoppi appi, kes selle tingimisega suure wäe koku pani, et ordu Sakala ja Ugania maast kaks kolmandikku temale annaks, nagu õigus oli. Ordu pidi kitsikuses järele andma. Nüüd sai suur sõjawägi koku, mis Gesticlased werises tapluses ära wõitis. Daani walitsus trahwis neid seega, et kolmekordset künneft nõudis ning wane- mad puude otja üles poos, mille läbi Gesticlaste wiha Daanlaste wastu aga weel kaswis.

III. Glu ja surma peal.

89. Saarlaste wõit Daanlaste üle 1222.

Sõjad läksiwad ikka sagedamaks, wõitlused wabaduse eest libedamaks. Daanlaste hirmutaw ümberkäimine ärawõidetud maa-rahwaga õhutas wiha ja kättemaks- mise tuld ikka suuremaks. Kui ligi paar aastat ka suuremaid wõitlusi ette ei tulnud, siis ei olnud selle põhjus mitte rahulises alla heitmises. Salajas põles

wihatuluksed edasi ning ootas ainult aega, mil ta oma häwitavaid leekisid wälja wõis saata. See aeg tuli ka.

Daani kuningas Waldemar ilmus 1222 suure sõjawäega hääliste Saaremaal, lüües Saarlased eest laiali ning ehitas enesele ühe kindla kivi-kantši. Sinna jättis ta hulga sõjamehi, tegi Liivi piiskopi ja orduga maa ära jagamise pärast rahu ning läks siis rahuga koju tagasi.

Saarlased aga ei puhkanud mitte. Nad saatsiwad mõned mehed Warbolasse Läänemaa Gestlasi appi kutsuma ning seda kiviwikamise masinad (partelli) waatama, mida Daanlased ettewaatamata wiisil Warbolastele kinkinud. Tagasi tulles hakkasiwad nad enestele niisamasugusid masinaid tegema ning lühikese ajaga oli neil juba 17. wikamise masinat walmis. Siis piiras Saarlaste malewa aja wiitmata Daanlaste kantši ümber ning pildis 5 päewa järgimööda suura kiva Daanlaste peale kantši. Rauem ei jõudnud Daanlased enam vastu panna, waid katsumisid rahu tegemise läbi endid peasta. Saarlased mõtsumisid rahupakkumise selle tingimisega vastu, et Daanlased kantši Saarlastele jätawad ning ise maalt hoopis wälja lähewad. Kui Daanlased rahupandiks omalt poolt 8 suurtsugu meest, kellede seas Riia piiskopi wend Theodorich ka oli, Saarlaste kätte wälja oliwad annud, siis lasti nad talistuseti oma laewade peale minna ja ära sõita. Nad purjetasiwad otse teed Tallinnasse.

Kohe selle järele kiskumisiwad Saarlased Daani kantši maha, et kivi kivi peale enam seisma ei jäänud, saatsiwad oma wõidust terwele maale sõnumid ning kihutasiwad rahwast igal pool waenlaste vastu üles.

90. Võit kindlal maal.

Saarlaste kühutamine oli wilja kannud ja nende võit Daanlaste üle rahvale kindlal maal uut julgust ja wainustust annud. Harjulased tegiwad nende eeskuju järel, kogusiwad endid Läänlastega Warbola linna, tapsiwad mõned Daanlased ja nende preestrid ära ning andsivad Wirulastele ja Järwalastele nõuu, sedasama teha. Nad aga ei teinud seda mitte.

Selle wastu aga ei jõudnud Sakala rahwas oma wiha Sakslaste wastu kauem waigistada, waid pidas salaja kättemaksmise nõuu.

Neljandamal pühapäewal pärast Kolmekuninga päewa pidas preester Theodorich Wiljandi kirikus jutlust „tormist mere peal“, kui kirikus häkiste suur liikumine ja torm tõusis. Gestlased oliwad kantsis kõik Sakslased maha löönud, keda nad kätte saiwad, ning seisiwad nüüd täies sõjariistades pühakoja ukse ees, kus palju orduwendi sees oli ja nõudsiwad neid wälja. Ohmatanud ordurüütlid palusiwad rahu, aga seda ei wõtnud ärritatud mässajad kuulda, waid sidusiwad nad kinni, tapsiwad palju nende seast ära ning wiskasiwad nende surmukehad üle walli linnast wälja lindude ja koerte roaks.

Sedasama tehti Lembitu linnas Paala jõe ääres ning Järwamaal, kus Daani kohtumõistja Hebe koleedal wiisil ära surmati ning tema süda ära söödi. Ka Tartu ja Otepea linnad wõtsiwad sellest mässamisest osa. Kui Wiljandist saadikud wõidusõnumitega ja weriste mõõkladega, milledega nad Sakslased maha löönud, Tartusse ja Otepeasse jõudsiwad, algas were-

pidu ka seal. Kõik Saksad tapeti ära, ehk seoti kinni ning nendelt riisutud wara jagati ära. Tartu preester Hartwig, üks väga paksu kehaga mees, seoti ühe nuumbärja selga ja wiidi linnast wälja ohwri paigale. Seal heideti liisku tema ja härja peale, kumba jumalad enesele ohwriks tahawad. Liisk langes härja peale ning seega usuti härja ohwerdamist jumalate määramiseks ning preester jäeti elusse.

Et Sakslaste ja Daanlaste kättemaksmine mitte tulemata ei wõinud jääda, seda nägimad wõitjad Gesticid ette ära. Sellepärast hüüdsiwad nad terme rahwa tulewa sõja wastu üles ning kutsusiwad ka Wenelased Nowgorodist ja Pihkwast enestele appi, kelledega nad siis kõik riisutud wara, raha ja hobused ära jagasiwad. Linnad tehti tugewaks, hulk kimimiskamise masinaid ehitati juurde ja õpetati nendega ümber käima, ammusid jagati wälja ning walmistati igawiisi tulewa sõja wastu. Kristiusuga ära lahutatud naised wõeti jälle tagasi, maha maetud surnud kaewati haudadest üles ja põletati pagana kumbe järele ära, majad pesti ja pühiti ristimeest puhtaks ning kaotati selwiisil kõik ristiusu jäljed maalt ära. Terme maa oli ristiusu ilke enesest ära heitnud ning oma isade usu jälle tagasi wõtnud. Sakala maalt saadeti saadikud Riiga, kes pandiks antud wanemate poegade wäljawahetamist nende rüütlite ja kaupmeeste wastu nõudsiwad, kes Gesticlaste juures wangi oliwad wõetud. Riiglased wahetasiwad ka mees mehe wastu tagasi. Kristiusku aga ei lubanud Gesticid saadikud ialgi wastu wõtta ega oma maad käest ära anda, niikaua kui weel üks aastane ehk küünrapikkune poisikene maal üle on jäänud.

91. Sõjaõnn on kaalu peal.

Gestlaste võit oli niihästi Sakslased kui ka Daanlased kitsikusesse ajanud. Viimased olivad Tallinnasse eest ära põgenenud. Baldemar oli wähe ajal Saksamaale wangi sattunud ning ei wõinud oma uuesti wõidetud maa eest midagi teha. Ordu oli piiskopiga maajagamise pärast saksli läinud, ning seisis sellepärast lahus, nii et Gestlastel praegusel filmapilgul wäga kardetawaid wastaseid ei olnud. Sellepärast piirasiwad põhjapoolse Gestimaa sõjawäed Saarlastega ühes Tallinna linna fiske ning sõdisiwad kaua aega linnas olate Daanlaste ja Sakslastega, pidiwad aga wiimaks lahjuga tagasi pöörma.

Rüüd algas sõda igal pool. Lätlased tungisiwad Ugaunia maale. Gestlased Lätimaale, ning Riia linn wärises juba ifka lõuna poole edasi tungiwa Gestimalewa ees. Ordu rüütliid olivad suure kartuses ja tuliwad piiskopilt abi paluma. Rüüd oli piiskopil paras aeg seda tingimist ette panna. Kui teie püha neitsi Maarjale ja Riia piiskopile Gestimaast kolmanda jao annate, piiskop Hermannile tema kolmanda jao jätate ning ise oma kolmanda jaoga rahul olete, siis annan ma abi. Ordu wendadel ei jäänud muud nõuu üle, kui tingimist wastu wõtta. Selle järele koguti warsti suur sõjawägi, piiskopi ja ordue meestest, Liwlastest ja Lätlastest kokku ning rutati Sakalasse Wiljandilinna alla. Siin leidsiwad Sakslased nii kange wastupanemist, et nad oma sõjawäed mõne tunnilise asjata lahingu järele maale riisuma wiisiwad. Semgalli piiskop Bernhard tõi suure hulga Saksa ristisõitjaid

järele ja ühendas need endise wäega. Nüüd tuli Paala jõel palaw lahing, mis kolm päewa kestis. Sakslased taganesiwad ning läksiwad maale riisuma, põletama ja tapma. Kõigi wangi langenud meestel raiusiwad nad pead otfast ära ning pöörusiwad riisutud waraga Liwimaale tagasi.

92. Doodetud abimehest saab uus waenlane.

Gestlased Sakala ja Ugauni maalt kogusiwad oma malewa kofku, kihutasiwad riisujatele kuni Ümera jõeni järele, ilma et nendega kofku oleksiwad puutunud. Siin tuli raske taplus. Kui muißt Gesti malewat üle Ümera silla oli läinud, tormasiwad Saksa wäesalgad, kes endid metsa ära oliwad peitnud, Gestlaste peale, wõtsiwad silla eneste kätte ja lahutasiwad sellega nad kaheks. Waenlaste wägi oli väga suur ja tugew, Gestlased saiwad löödud. 600 meest kaotasiwad tapluses oma elu, muißt uppus jõkke, muißt sai metsades surma, ainult weike osa jõudis neist weel eluga koju.

Enne kui Gestlased omale uut wäge kofku oleks jõudnud korjata, jõudis piiskop Bernhard 8000 sõjamehega Willandi linna alla. Raks nädalat oli käputäis Gestlasi wapraste raudmeeste wastu sõdinud, siis aga ei jõudnud nad enam wastu panna. Nende toit ja wesi oli ammugi otsa lõpnud, nälg ja jänu tuliwad waenlaste noolidele appi ja inimesed suriwad suurel armul. Et ilmad väga palawad oliwad ning surmusehad ruttu haisema läksiwad, hakkas linnas katk oma lõikust pidama. Linn oli mitmest küllest põlema süüdatud, üle jäänud inimesed ei jõudnud tuld enam

ära kustutada ega kantsi waenlaste eest kaitsta, waid tegiwad Kristlastega rahu ning andsiwad linna kääst ära. Küll oliwad mõned Sakala maa wanemad Wenemaale Nowgorodi ja Pihkwa kuningaid saadetud appi kutsuma, aga loodetud abi ei jõudnud ikka weel sinna. Esimehed ja wõerad, kes Gestlastele appi tulnud, poodi teiste hirmuks üles.

Wiimaks jõudis Nowgorodi kuningas Jaroslaw Pihkwa ja Susdali würstiga ning 20,000 sõjamehega Gesti rajadesse. Uga see oli hilja. Wiljandi linn ja üks kants Paala jõe ääres olivad juba ära wõidetud ning wõitjate wäed rööwitud waraga ammugi maalt ära läinud. Jaroslaw jättis muist oma suurest wäest Tartusse ning Dtepeasse ja tuli ise edasi wiljandi poole. Kui ta Sakalased aga juba Sakslaste alla heidetud leidis olema ning oma mehi puude otsas rippumas nägi, siis läks ta Sakalaste peale nii wihaseks, et ta kõik, kes linnas olivad ehk muidu tema ette puutusiwad, ära lastis tappa. Saarlaste palwe peale läks ta siit enne Tallinnat ära wõitma, et siis Daanlasi enam selja tagast karta ei oleks. 4 nädalat seisis ta Tallinna all ja katsus seda tormi jooksmisega kätte saada, aga Daanlased löiwad ta tagasi. Kui Wenelased ära nägiwad, et siin midagi enam teha ei olnud, riisusiwad nad Gestimaalt, mis kätte saiwad ning läksiwad suure saagiga koju tagasi. Waesed Gestlased olivad jälle üksi, sest nende abimehed olivad neid maha jätnud ja ka oma wara ahnust nende waesusest täitnud. Warsti peale selle saatis Nowgorodi kuningas würsti Wiatschko kabe saja mehega Tartusse, kuhu ta enne juba oma mehed jätnud.

Ugauni rahwas lootis, et ta neile abiks tulnud, ja wõtsiwad teda röömuga wastu ning tõi talle priitahtlikult maksusid. Wene würst pidas aga ennast maa ja linna peremeheks ning häwitas nende külad ära, kes temale maksusi ei toonud. Siiski pidiwad Tartu ümberkaudsed Gestlased sellega leppima, sest Sakslaste wastu sõdis ta ometigi nendega ühes.

Sõda, rüüstamine ja rööwimine oli nüüd igas Gesti maa nurgas. Suur Sakslaste sõjawäge Liimlaste ja Lätlastega oli Tartu all käinud ning süit üle Gesti maa laiali läinud. Daanlased aitasiwad ka omalt poolt. Üks kants teise järele langes waenlaste saagiks ning üks maakond teise järele tehti tule ja mõõgaga lagedaks. Ruskil polnud wiimaks enam wastupanemist, sest wastupanejad oliwad ju langenud. Waenlased oliwad tühja maa üle peremehed. Üksi Tartu ja Otepää kantsid oliwad weel rahwa käes. Saadi need ka weel kätte, siis oli maa piiskopi ja ordu oma, mis ta nime poolest juba praegu oligi.

93. Tartu linna langemine 1224.

Tartu linna ärawõitmine oli nüüd pea asi, kui Sakslased oma walitsust Gestimaaal tahtsiwad kinnitada. Ja see oli ju nende ülem püüd. Juba mõne aasta eest, kui Gestimaa weel ärawõitmata oli, jagsiwad piiskopid ja ordu ta oma wahel ära. Riia piiskopi wenna Hermannile anti Gestimaa, aga Daani kuningas hoidis seda enesele ning ei lubanud Hermannile mitte tema uude ametisse astuda. Kui piiskop Albert oma wenna Hermanniga ja hulga uute ristisõitjatega

aastal 1224 Saksamaalt tagasi tuli, käis ta wangis kuninga jutul, kes nüüd oma alandawas olekus piiskopi palwe peale luba andis Hermannii ametisse astuda. Roju jõudes heideti ordu ja kahe piiskopi wahel Gesti-maa arajagamise pärast liistu, mille järele piiskop Albert Läänemaa, piiskop Hermann Tartumaa ja ordu Sakalamaa enesele sai.

Kui see walmis oli, siis koguti sõjawäge Tartut ära wõitma. Ordumeister Wolkiin teadis wäga hästi, et Tartu kõige kindlam kants terwel maal oli ning et ta arawõitmise mitte julge ei olnud. Tema nõuu peale saatsiwad piiskopid Wiatschko juurest saadikud, kes teda oma meestega mäsajate Gestlaste juurest ära palusiwad minna, keda nad usust ära langemise eest tahta karistada. Wiatschko märkas Sakslaste nõuu ning wastas, et see linn ja maa Nowgorodi kuningas poolt tema omaks kingitud ning tema seda ka waenlaste eest kaitsta tahab.

Nüüd algas sõjamarss. Arutu parw raudriide kandjad rüütliid, ristisõitjaid, kaupmehi, Liwlasti ja Lätlasti astusiwad Tartu wastu teele. Nõegi mõlemad piiskopid ja kõik preestrid oliwad ühes tulnud. Rasti järwe juures pühitseti terwed sõjawäge tapluse tarwis ning marssiti edasi. 15. augustil, Maarja taewa mine-mise päewal (mil aasta eest Wiljandi linn ära oli wõidetud) jõudis Sakslaste sõjawägi Tartu alla. Natukese ajaga oliwad kõik wäljad linna ümber telkidega täidetud. Kimimiskamise masinad seatakse üles ning sõda algab. Metstast weetakse pikki pallisid koku, ehitakse nendest kaheksa päewa jooksul suur, linna walli kõrgune torn ning hakatakse selle warjul walli müüri

õnnsaks kaevama. Töö kestab ööd ja päewad läbi. Ühed kaewawad, teised kannawad mulda ära. Suba langeb tükk müüri maha. Veel kord saadetakse Wiatschkole sõnum, et talle mingid kahju ei tehta, kui ta Gestlaste eest ei sõdiks, waid omastega kantsist wälja tuleks ning ära läheks. Wiatschko ootas Nowgorodlaste poolt abi ja ei wõtnud Sakslaste nõuu kuulda. Üks trobikond Wenelasi oli küll maal rööwimas olnud ja Tartu tahtnud tulla, aga kui nad linna ümber piiratud nägiwad olema, läksiwad nad jälle oma teed. Sõda algas uuesti. Mit wisatakse partellidega tulist rauda ja kateldegaga tuld kantsi, ühed lõhuwad walli maha, teised kannawad puid hunnikusse ja süütawad põlema, kolmandad lasewad noolidega. Nõnda kestab see edasi ilma wastupidamata ööd ja päewad läbi. Niisama wapraste sõditakse kantsist ülewelt. Sakslaste laagrist lastakse öösel laulusid ja mängusid kõlada, et selleläbi oma julgust näidata. Meile wastatakse kantsist mõõkade ja kilpide paugutamise ja sõjafarwe puhumisega, et ka seal julgus kadunud ei ole. Sõja lõpmist ei ole weel lootagi. Seal annab üks ristisõitja piiskopi sõjawäes nõuu, kantsi peale tormi jooksta ning esimesele, kes walli peale jõuab, kõige rohkem ja kõige paremat saaki lubada, mis linnast leitakse. See nõuu oli kõitide meele pärast, kõik tegiwad püha neitfile ühe töotuse ning teisel päewal kesthommiku järele algas üleüldine tormijooksmine. Waenlaste õnneks oliwad Gestlased ise wallimüüri fiske öösi suure augu teinud, kust nad walli ligidale aetud puutorni peale tuld kärutasiwad ning teda sellwiisil põlema katsusiwad panna. Aga raudriide kandjad pilbu-

fiwad tule laiali ning kustutafiwad ta ära. Kantfi oli suur tuli üles tehtud ning wahet pidamata loobiti uut tuld torni peale. Sõda läks ikka libedamaks. Piiskopi wend Johann ronis torni pealt, redelit mööda walli peale ning tema järele teised orduwen- nad. Liwlased ja Lätlased tungifiwad läbi walli augu kantfi. Uus meeleärabeitlik wõitlus algab. Ikka rohkem waenlasi tungib kantfi. Kõik löödasse maha, kes ette juhtuwad, on need meeste ehk naisterahwad. Ligi 1000 meest kantfis on juba langenud. Ülejää- nud katsuwad põgeneda. Wallikraawi sild on ära põlenud, waenlased wäljas ümberringi, peafemine iga- pidi wõimata. Wiatschko oma meestega põgenes kantfi fifemistesse ruumidesse. Uga kaua ei jõudnud ta sealtki wastu panna. Kui wiimaks hirmus werewala- mine lõppis, oli üks ainus mees weel elama jäänud. See oli Susdali würsti wasall, kes eluga ära minna lasti, et ta Wiatschko saatusest Nowgorodisse sõnumit wõiks wiia. Suba Pihkwas sai õnnetuse sõnumil Jaroslawiga kokku, kes praegu suure sõjamäega Tar- tute appi oli tulemas. Kui ta Wiatschko otsa kuulis, pööris ta kurbalt oma meestega Nowgorodisse tagasi.

Sakslaste wõit oli täieline ja rõõm otsata. Kõik wastased, kes pea termelt maalt Tartusse kokku oliwad tulnud, et sest ainsast kantfist, mis weel rahwa käes oli, nende wastu sõdida, nüüd wiimase ni meheni oma were sees lamefiwad. Trummid, wiled ja mänguriis- tad paukusiwad rõõmupiduks, kiidulaulud kõlasiwad kõige kõrgemale tänuks, rõõmu pärast hõisati wara jagades — ühe waeze rahwa haul. See oli tema wabaduse matus!

IV. Eha kustumine.

94. Uued ettemalmistused.

Tartu linna langemisega tuli uus ajajärk Liivimaa ajalooesse. Sellega lõpeb õieti ka Gestlaste ajalugu kindlal maal ära. Üksi Saarlased olivad veel vabad. Aga ka nende julgus kadus. Nad lastsiwad piiskopi wenna Theodorichi, keda nad paari aasta eest wangi olivad wõtnud wabaks. Kes kindlal maal veel elama jäänud, saatsiwad nüüd Riia piiskopile oma waesusest kingitusi ning töotasiwad ta sõna kuulda.

Piiskop Hermann asus Tartusse elama, ehitas Dtepea kantsi uuesti üles, pani sinna suurtsugu rüütliwennad sisse, kinkis igale ühele tüki maad, seadis preestrid ametisse ja lastis kirikuid ehitama hakata. Tema tähtsamatest ehitustest on Tartu doome kirik, mille wareded veel tänapäewani seisawad.

Niisama asusiwad mõõgaordu rüütliid Sakalasse. Maa jagati eneste wahel ära, ehitati kindlad lossid üles, Wiljandi kants tehti kindluseks ümber ning rahwa käest nõuti kümnese maksu ja muud kahju tasumist, mis neile sõdades Ugauni ja Sakala maal tehtud. Negamööda kaswis ordurüütliite losside arm ikka suuremaks ning nendega ühes ka ordu oma wõimus. Niisaua kui veel püsifirohtu ei tuntud, olivad niisugused lossid ja kindlused waenlaste peale tungimise eest julged. Püsifirohtu ajal on nad aga pea kõik langenud ja ainult rusud annawad nende endisest õitseajast tunnistust.

1224. aastal käis paawsti saadik Modena piiskop Wilhelm uueste ära wõidetud maad vaatamas ning

siinseid usu asju lorda seadimas. Kui ta järgmisel suvel merd kaudu tagasi sõitis, nägi ta Gooti saare lähedal Saarlasi, kes Rootsimaal suure riisunud waraga ja sõjawangidega koju poole sõitsiwad. Saarele jõudes pidas ta wägewa jutluse, pakkus kõigile ristiniimestele ristitähete ja pattude andeksandmist, kes rööwlitele Saarlastele nende kurjategu kätte lähewad maksma. Gootlased ja Daanlased ei wõta paawsti saadiku pakkumist vastu, üksi Saksa kaupmehed himustawad enestele pakutud taewalist warandust ning reisirwad Riiga, et sealt Riia wägede seltsis Saaremaa paganate vastu wõitlema minna.

95. Saarlaste langemine 1227.

Kastal 1226 pärast jõulu tõttasiwad Riia ja Semgalli piiskopid ning Liivi ordumeister suure wäega Pärnu alla ning läksiwad sealt mööda mere jäed Muhu saarele. Ligi 20,000 meest oli koos. Siljuti enne seda oli sulad olnud ning west jää peal wäga libedaks jäeks külmanud, nii et raske edasi oli saada. Sõjawäe liikumine sünnitas nii suurt mürimat mere peal, nagu oleks pikne põrutanud.

9. päewal jõudsiwad kristlased Muhu kantsi juurde, kuhu nad lühikese tapluse järele puhkama jäiwad. Muhulased oma kantsist nägiwad kristlaste suurt hulka ja hakkasiwad kartma. Weel seljamaal öösel saatsiwad nad saadikud piiskopi ja teiste ristisõitjate wänemate juurde ning lubasiwad ristiusku rahuga vastu wõtta. Kristlased ei pidanud neid enam ristimise, waid surma wäärt ning ei wõtnud nende rahupaku-

mist vastu. Nõnda pidi siis sõda otsust tegema. Kõige esiti katsusiwad nad tormijooksmisega kantsi saada, aga see ei läinud korda. Wallimüür oli libeda jäega kaetud, nii et ülessaamine hoopis võimata oli. Siis ehitawad waenlased enestele kõrge torni ja ühe madala warjukatuse, mille all nad wallialust õõnsaks hakkawad kaewama. Kui suur auk sisse oli tehtud, seadusiwad nad torni sinna asemele, nii et ta õige walli ligidale tuli ning wiskusiwad nüüd tornist oma odad, piigid ja nooled kantsi, kust neile otse kui wihmaga wastati. Ristisõitjad hüüawad Jumalat appi, Saarlased kantsist Laarad. Kuuendamal päewal tungisiwad kristlased tornist walli peale, kust Saarlased nad ikka jälle tagasi kihutasiwad. Ikka rohkem Sakslasi ronib redelid ja nõõrisid mööda üles walli peale. Taplus läheb ikka tulisemaks. Mehi langeb mõlemilt poolt. Sakslaste wägi kasvab iga filmapilguga, Gestlaste malewa kahaneb ikka enam ja enam. Wõitjate sõjajõud on ammu juba oma kaalusseisu kaotanud ning juba kuulutab Sakslaste rõõmu hõiskamine wõitu. Liwlasted ja Lätlasted wäljas pool kantsi lööwad iga mehe maha, kes põgenemisega oma elu katsub peasta. Sakslased ei anna ühelegi hingele kantsis armu, waid tapawad nad kõik kui ristiusu waenlased ära. Ja kui mõned weel elusse jäiwad need sidusiwad nad kinni. Oma were sees aurawate ohwite juures laulsiwad nad Jumalale kiituse laulusid, riisusiwad waranduse ja kallid asjad ära, ajasiwad elajad ja hobused wälja, paniswad linna põlema ning läksiwad siis oma teed. 2500 Saarlast oliwad sel päewal elu kaotanud.

Siit läksiwad nad otse keset Saaremale kõige tuge-

wama Wolde kantssi ette, kuhu väga palju Saarlasi kokku oli tõtanud. Njawiitmata hakkawad Sakslased siin partellissid üles seadima ja sõjatorni ehitama, kuna Liimlased ja Lätlased selle aja sees maad laastamas ja rüüstamas käiwad, inimesi tapmas ja külalisi põletamas. Walde kantssis oli palju warju otsijaid naisi ja lapsi, aga wähe sõjamehi. Suurtest ette walmistustest waenlaste poolt nägiwad nad oma saatust ette ning palusiwad rahu ja ristikist. Waenlased nõuawad kõige ülemate meeste pojad oma kätte rahu-pandiks, mis Saarlased ka teewad. Piiskop ristis ülemate pojad ise oma käega, kuna preestrid kantssi kaewu ära õnnistasiwad, selle weega ühe waadi täitsiwad ning seal ristima hakkasiwad, esite wanemaid ja ülemaid mehi, siis rahwast, naisi ja poisikesi. Kolm päewa kestis ristimine, Laara kuhu wiisati merde, mitmest Saaremaa kihelkonnast tuliwad saadikud ristikist paluma ja kõiki ristitud inimesi töotadi wendadeks pidada. Rootsimaal riisunud wangid lasti lahti, kõik rahwas ristiti ära ja seati Gottfried nende preestriks.

Seega oli ka Saaremaa ristiuisu ja sellega ühes wõõra walitsuse wastu wõtnud. Mis Hispania mungad ja hulgused Amerikas tegiwad, seda on Liimimaale rändajad Sakslased teinud — rahwastelt nende tulewiku riisunud.

96. Tüli piiskopi ja ordu wahel.

Gestlased oliwad alla heidetud. Piiskop Albert ja ordumeister Wolkin oliwad ühes koos kui wenna- sed Saarlaste wastu sõdinud, aga nende sõbrus oli

wäljaspidine. Mõlemad tahtsiwad esimesed olla ning uueste wõidetud maa peremeheks saada. Albert püüdis-ammugi juba kui peapiiskop ka ilmlitks würstiks Gesti ja Liwimaa üle saada, aga kui ta ära nägi, et see lootus tühja läks, siis wõttis ta wõidetud maa 1224. aastal Saksa kuninga Heinrichi käest, kes seal kohal oma isa äraoleku ajal walitses, kõigi õigustega oma kätte lainu peale. Seega oli ta niisama sugune ilmlit walitseja, nagu kõik teised Saksa würstid oma würsti riikides Saksamaal, ja ainult tema ning ta wenna Hermanni läbi, keda ta Tartu piiskopiks oli seadinud, wõiswad ordu liikmed maad saada. Sellega ei olnud ordu muudugi rahul. Kui keiser Friedrich ise jälle koju tuli, palus Liwi rüütelite ordu ennast piiskopi alt wabastada. Friedrich II. oli paawstiga tülis ning ei soowinud kuskil waimulikku walitsust. Mai kuus 1226. kinkis ta ka Liwi ordule needsamad õigused, mis Riia ja Tartu piiskoppidel juba oliwad. Seega oli ordu piiskopi ülem walitsuse alt lahti, ning truuduse wanne, mida iga orduwend piiskopile pidi wanduma tühjaks tehtud. Ordu seisis nüüd täitsa oma jalgade peal piiskopi kõrwal ning ei olnud enam tema käsu all. Pea kawas ta tugewamaks ning mängis Liwimaa ajaloo esimest rolli. See oli esimene raske hoop auuahnele piiskopile.

Daanlased oliwad Gestimaal Sakslastele libedaks oftaks filmas. Paawsti saadik oli nad küll waewaga ära jõudnud lipitada, aga kui ta ära oli läinud, oliwad tülid jälle lahti. Paawstile anti Sakslaste poolt teada, et Daanlased eneste juures üht teist paawsti saadikut ütlewat olema, kes terwe Gestimaa

Daanlastele kinnitanud. Selle üle vihastas paavst Gregor IX. nõnda, et ta ordumeistrile ja teistele Sakslastele Liivimaal käsu andis Daanlased nende pettuse karistuseks Gestimaalt hoopis välja ajada. Paremat sõnumit Sakslased ei oodanud. Wolkiin läks nii ruttu kui tal see võimalik oli, oma sõjaväega Gestimaale, võttis ka veel Gestlaste poolt abi ning võitis lühikese ajaga Tallinna linna Daanlaste käest ära. Kõik sõjariista kandjad Daanlased said maalt välja aetud ning terve Gestimaa peale Läänemaa, mis juba enne Riia piiskopi oma oli, jäi ordu kätte. Kuningas Heinrich kinkis 1. juulil 1228. tema ordumeistrile ja ordule päriseks ning nimetas seda lunastuse hinnaks, mille läbi ta oma auusate eelkäijate hinged puhastuse tulest tahtis peasta.

Sellega kasvis ordu võimud ikka suuremaks. Piiskop ei tahtnud oma lootust nii kergelt veel kaotada, mis suurtele tülidele ja veristele lahingutele ordu ja piiskopi meeste vahel teed walmistasiwad. Ordu otsis omale väljaspoolt abi, ühendas ennast 1237. Saksa orduga, võitis piiskopi ära ning afutas enesele orduriigi, mis 16. aastajaja keskeni ulatas.

97. Pikk tagasi.

Alberti filmad ei saanud nende sõdade lõppu enam näha, mis ordu ja piiskopi vahel algasiwad ja wahetawa õnnega edasi kestsiwad. Berewalamisega oli ta Liivimaal oma usutööd alganud, berewalamisega lõpetas ta ka seda. Mliti oli ta mõõk käes paganatele ristimise wett peale pannud ning nende werega oma

jäljed finni matnud. Terwe tema eluaeg oli werine wõitlemine, mis tuhandete elu maksis ja mitmed rahwad orjuse sisse heitis, aga neile selle eest ka ristiusku tõi. Muudugi oli see efiotsa paljas nimeusf ja wäljaspidine kombe, mis osalt ebausku weel kaswatas. Palju ebausku kombeid, millede wastu meie päewani wõideldud, on just Katoliku usf meie rahwale toonud. Tema oma usf riisuti talt ära, ta nägi oma jumalate wõimatust, need ei jõudnud ei rahwast ega iseendidki kaitseada, ning ristiusust ei saanud ta aru. Niisuguses segaduses pidi ta weel madalamale langema ja langes ka. Nimepoolest oliwad kõik Gests-lased ja Liw-lased ristiniimesed, aga siiski seisiwad nad kaua aega sügawamas ebausku pimeduses, kui oma pagana usu sees, kus neid wähemalt oma jumalad kõlbliku elu piirides hoidsiwad.

Meie ees seisab päris peremes, kelle käest ta talu ära on wõetud. Üks wõeras, kellel rohkem jõudu, ajas ta kohast wälja, häwitas lõhkuma käega ta pühaduse ära, asus ta majasse elama, andis talle nüüd käsksid ning fundis endist peremeest sõna kuulma. Tõde poolest ülekohtune tegu, kui meie oma aegse õiguse filmaga selle peale waatame. Aga ajaloo üle ei wõi meie mitte nõnda kohut mõista. Siin peame kõrgema seisukoha wõtma. Mitte inimeste seaduste waid tingimata tarwituse seaduse järele käib ajalugu. Üks teine waim talitseb ja walitseb seal, teist teed käiwad ilma sündmused. Mis wanaks on jäänud ja elu jõuu kaotanud, selle asemele tuleb uus, parem, ja midagi ei sure seal ära, mis mitte surma wäärt ei ole. Meie ei wõi mitte Alberti hukka mõista, et tal nii wähe missionäri süband rinnus oli, ega wõi ka nõuda,

et ta paganatele wennaks oleks pidanud heitma ning armastusega neid ristiusule pöörma. See aeg ei tunnud veel sel wiisil ristiusu laiali laotamist ega poleks niisugusel usufülwamisel wistist ka suurt mõju olnud. Sel ajal tunti ainult rufika õigust, kõik muu oli wõeras. Tugewama õigus walitseb veel tänapäewani ajaloo, ehk ristiusk küll ligi 2 tuhat aastat juba wenna armastusest wahet pidamata wägewaid jutlusi peab. Europlane leiab kufagil ilma nurgas ühe rahwafese, kes talle midagi halba ei ole teinud, aga kobe astub ta kui walitseja, kui käsuandja tema keskele, on peremees ja wõtab talt maksusid. Alles siis hakkab ta weel oma haridust, usku ja kombeid, sinna kandma. Haridus wõidab maad ja rahwad, tema käes on walitus. See on kord ajaloo käik ja seda ei muuda keegi. Pagana aeg pidi kaduma, sest et ta kadumise wäärt oli. Kes wisa sellest on lahkuma, mis talle milgi tingimisel alles ei wõi jääda, sel on palju kannatada. Gestlased sõdisiwad pea wiimse meheni, nende põli läks sellepärast wäga raskeks, kuna Sätlased palju hõlpsamalt läbi saiwad, sest et nad ilma wastupanemata alla heitsiwad. Kas see kiita ehk laita on, selle järele ei küsi ajalugu. Tartu linna langemisega langeiwad ka Gestlased. See oli Alberti kõige suurem wõit tema terwel eluajal. Nüüd oli kord rahu maal, ja päike paistis hõiskawate wõitjate, aga ühtlasi ka ühe suure — furnu-
aia peale. Sõpmata sõjad oliwad maa kõrbeks teinud, külad ja linnad tuhahunnikuteks muutnud, mida tuul laiali kandis ning nende jäljedki ära kaotas, ning endised maa peremehed maha niitnud. Ajaloo saatja (Genius) ei nuta mitte nende furnute pärast, seda ta

maha matnud ega kahetse werd, mis ta walanud. Temal ei ole kaastundmust õnnetumate ega rõõmu õnneliste jaoks, aga ta tasub ja maksab, mis keegi enesele ära teenib. Kes ennast elujõuliseks jõuab teha, seda lasseb ta elada, kelle jõud elamiseks nõrk on, see peab maailma näitelawalt kaduma. Terwe inimese sugu on alati ühes lõpmata edasiwoolus. Kõik püüawad paremale, kaunimale, kõrgemale järjele ning sellest tõuseb heitlemine elu pärast. See on igawene loomuseadus, mida keegi wägi ei kaota, nii kaua kui ilmt seisab. Ürgem igatsegem mitte wanu aegasi tagasi, waid õppigem nendest, mis meil olewikus tarwis läheb ja mis tulewik toob. Tundmused peawad siin kõrwale jääma, need ei wii meid haljale oksale — meie tööd ja toimetust peab selginud mõistus juhtima. Meie wõime oma edasielamise peale ainult kui suure ja wägewa Wene-riigi liikmed mõtelda. Riigi juhatajad kes terwe rahwaste ühiskonna kasu nõuawad, wõiwad ainult niipalju üfsikute inimeste kasuks teha, kui palju see üleüldise, riigi kasuga ühte sünnib. Nende seisukoht on kõrgemal, kui üfsikute inimeste soowide täitmine. Üfsikud inimesed peawad oma erasoowid üleüldise hea tarwis ohwerdama, mille eest nad üleüldisest heast osa wõiwad wõtta. See jääb ikka nõnda ja muud paremat korda ei ole ilmas olemas.

Kas meie peame weel küsima, miks, see nii tuli, et Sakslased meie Esiwanemad ära wõitsiwad ja nad orjuse sisse surusiwad? Paganate usk, nende puudulik riigiseadus, sõjapidamise ja kaitsmise wiis oli oma iga ära elanud, oli wanaks jäänud ja ei wõinud enam ajanõudmistele wastu seista. Kui nende wõitjad ka mitte

Sakslased ei oleksivad olnud, siis oleks wistist üks teine rahwas sedasama teinud. Et üks käputäis rahwast, kes teistega sammu ei jõudnud pidada, wabaks oleks wõinud jääda, seda ei usu ju keegi meist. Terves maailmas ei ole seda weel sündinud, kudas pidi see ime siis just siin sündima! Meie näeme nüüd küll, mis meie kodumaa muistsed elanikud oleksivad pidanud tegema, aga mis aitab see nüüd enam. Ühtegi wõidakat ja wäärduwat sammu, mis ajalooastutakse, ei tee enam ükski wägi ega wõimus heaks. See on kui patt Pühawaimu wastu, mida siin ega teises ilmas andeks ei anta. Sppigem sellest, mis meie rahule tarwis läheb.

98. Alberti surm ja Kuurlaste allahetmine.

Piiskop Albert on oma nimele Liwimaa ajaloois jäädawa paiga muretsemud. Tema oli see mees, kes praegused Läänemere kubermangud Sakamaa alla heitis, ristiusku siia tõi ning mitmele rahwale orjuse ahelad kaela sidus. Meie peame tunnistama et ta waimurikas, julge ja suure töö jõuga mees oli, aga ta waim oli niisama toores, kui tema aja kaaselanikkudel. Armastus ligimiste wastu, millest ta paganatele jutlusi laskis pidada, oli talle enesele wõeras ja tundmata asi.

Kui kõik Gestlased juba ka ära oliwad wõidetud, siis hakkas ta maale seadusi muretsema. Ta wõttis olematest Saksa seadustest oma otstarbe jaoks sündsad paragrahwid wälja ning pani neid Liwimaal rüütlike ning kodanikkude kohta maksmaks! Maa pärisrahwa, see on talupoegade jaoks pidi ta ise seadused tegema,

fest et neid sarnasel kujul walmis ei olnud. Selle ajajärgu paremaks arusaamiseks wõtame tema seadusteft maa pärisrahwa kohta paar näitust siia üles.

Kes oma herra kümnest warastab (s. o. õigeste kätte ei anna), see maksab 20 marki ehk kaotab oma pea.

Kes oma herra põllupeendra üleskännab, kaotab oma pea.

Kes teise ära tapab, sureb ratta peal. Usu ära- falgaja ehk nõid põletakse elawalt ära.

Kes oma herra käsu täitmises hooletu on, saab weriseks pekstud ehk kaotab kaela.

Weiksemate süüde eest makseti rahatrahwi, mis mõisaherrale sai, kelle maa peal asi sündis. Need seadused saiwad 1228. aastal maksmaks.

Wistist sellest ajast saadik on Lätlastele üks wana wande eeskiri jäänud, mis weel tänapäewani alal on. Selle järele ütleb wanduja: „Kui ma mitte puhast tött ei peaks kõnelema, siis antku Jumal, et ma nii mustaks lähen kui süsi, nii kuiwaks kui tolm, nii kõwaks kui kiwi ja lepp; ja ära neetud olgu mu naine ja mu lapsed ja minu weised ja mu wiljawäljad, siin ajalikul ja seal igaweste. Amen.“

Need reakesed räägiwad ise juba, mis sugune selle aja waim oli ning mis mõttes Albert oma ärawõit- mise tööd toimetas. Ta oli 30 aastat Liiwimaal walitsenud ning suri aastal 1229 Riias ära. Tema furnukeha maeti suure auu ja iluga Maarja kirikusse maha ning ta asemikuks walitiwad Riia Doomi herrad Tartu ja Saaremaa piiskopiga Nikolause Magdeburist.

Üffi Kuurlased olivad Läänemere kubermangu-
des fii maale weel wabad paganad. Aga nende wägi
oli weike ristiusu raudmeeste wastu ning õhtupoolt
tungisiwad ka weel Preislased nende peale. 28. Dets.
1230 heitis nende kuningas Lammekin ristiusku
ning kõi ta rahwas lastis ennast ristida, lubas piis-
kopi sõna kuulda, tema sõjawäes teenida ning sai
selle eest tšotuse, et Kristlased neid oma kaitsmise
alla wõtawad.

Tähendused.

Rahwa elu.

Gestlased ja nende sugulased.

- 1) Müller, Der ugrische Volksstamm I, 61—69. Aspelin, Suomalais-ugrilaisen Muinaistutkinnon Alkeita. 65—106. — Schlözer, Ugem. Nordische Geschichte 246.
- 2) Nestori Wene ajalugu III. köide, 116—117 lehek. — Rask (Ursprung der Altnord. Sprachen lk. 112—146) arwab, et Tschudid wanal ajal termel praegusel Rootsimaal, Norra ja Daanimaal elanud. Ta rehkendab nende sekka ka Bafid, Iberide järeltuljad Hispanias, Samojedid, Grööni rahwad, Magyarid, Kaukasia rahwad, Tatarid, Mongolid, Tungusid. Raski ja Schlözeri arwamise järelle on Põhjapool Aσίας, Europas ja Ameerikas elamad Tschudi (Gesti-Soome) sugurahwad Europas kuni Elbe jõeni, isegi ka Brentanni, Gallia ja Hispania maalegi tunginud. Tacitus leiab, et Gesti keel Britanni keelega wäga ühe sugune on. Kruse (Urgeschichte des estn. Volksstammes" lk. 166) ning Parrot (Versuch einer Entwicklung der Sprache etc. der Liven, Lätten und Gesten, Bnd. 1.) wõrdlewad

Kelti keelt Gesti keelega ja leiawad nende wahel kaunis palju sugulust. — Steffens Nachgelassene Schriften 111—114.

- 3) Melanchlänid (musta kuue kandjad), Skitid ja Tschudid on wist üks rahwas, Kruse, Urgeschichte des estn. Volksstammes, II. 293. — Müller, Der ugrische Volksstamm I, 173—179. — Neumann, D. Völker des südlichen Rußlands 11, tähend. 13. ja II. 15. Schlözer Allgem. nordische Geschichte 394.
- 4) Kruse, Urgeschichte 2c. II. 296.
- 5) Kruse, Urgesch.
- 6) Klotz, Bayeri Chronologia Scythia vetus kuni 143—155.
- 7) Hiärne, Monumenta Livonicae antiquae I.
- 8) Skandinawia wanal ajal nimetati terwet hom. poolset Läänemere kallast Weikseli jõe suust Soome laheni Gesti maaks, Baata Karamsini Wene ajalugu I, II. 215, tähendus 24, Voigt, Geschichte Preußens I, 380, täh. 2 ja Brandis, Monumenta Livonicae antiquae III, 34, täh. 9.
- 9) Voigt, Geschichte Preußens I, II. 122 täh. 1.
- 10) Bulgarini Wene ajalugu, (Saksak. tõlkinud v. Brackel) I. jagu, II. 94, tõendab, et Wene kohtade ja jõgede nimed Gesti keeles olla wõetud näit. Mustwa-mustwee, Almeni-ülemine järw j. n. e. Tacitus kirjutas, et Gestlased Weikseli jõe suus elanud. Pomponius Mela ja teised (Monumenta Liv. ant. I, 15) tõendawad, et Saksamaa endine piir mitte üle Weikseli jõe ei ulatanud ning

- nende sõnumid lähewad sellega ühte, mis Karam-
fin ja Voigt meile toonud, waata täh. 8.
- 11) Truusmann, Oma maa 1887, 203. Põllu-
harimise on Gestrased Wenelastele õpetanud, sest
sõna поле on Eesti sõnast põld wõetud, otsustab
Truusman oma Maas 1887 lk. 137.
 - 12) Strinholm, Wikingszüge der alt. Standi-
navier, I. jagu 254—264. — Schlözer, Abge-
meine nordische Geschichte 304, 439, 441, 442, 462.
 - 13) Das Inland, 1861, nr. 5, Der Tempel des
Zumala.
 - 14) Strinholm, Wikingszüge I, 259.
 - 15) Eisen, Ennemuisstsed kujud 33. Kalewipoeg V,
731, XIX, 398.
 - 16) Kalewala, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran
Toimituksia, Helsingissä 1887. Gesköne V.
 - 17) Tacitus tõendab seda oma Germanias. Waata
täh. 10 ülemal.
 - 18) Muudugi on seda wõimata tõeks pidada. Millest
need mehed räägivad, ei ole wistist praegused
Gestrased, waid need rahwad, kes enne Gestrast
Balti mere ääres elasid.

Rodune elu.

- 1) Läti Hindrik 15, 7. 20, 6. 23, 9 räägib ilusa-
test küladest ja suurtest majadest, mille katusetel
kui kindlustest waenlaste wastu sõditi.
- 2) Kõik Gestraste müürid on ilma lubjata tehtud.
Kivid pandi mulla ja sawiga müüriks kokku.
Sel wiisil tehtud müürid ei läinud mitte seinä

wiisi järsku üles, waid oliwad rohkem katuse wiisi lambid, nagu wanadest linnawallidest seda näha wõime. Minult Soontagana ja paari Saaremaa maalinna walli juurest on lubja jälgi leitud.

- 3) Mil klaas tuttawaks sai, sellest on pikemalt Supel, Nordische Miscellaneen 15—17 raamatus, ja tema Neue nord. Miscell. 9. ja 10. raamatus krahw Mellin kirjutanud. Hagemeister, über die Biskalni, Mittheilungen aus der Geschichte Liv= Gest= und Kurlands II. köide II. 133 ja Sueck, Öpetatud Eesti seltsi kirjad I. köide, I. anne.
- 4) Löwis, Über die ehemalige Verbreitung der Eichen.
- 5) Kelch, Liefländische Cronica, II. 22.
- 6) Thomas Siärne, Monumenta Liv. ant. I. köide 2. raamat. — Supel, Topographische Nachrichten II. jagu. Rosenplänter, Beiträge zur genaueren Kenntniß der estnischen Sprache 11. anne.
- 7) Lädi Hindrik 15, 7. 20, 6.
- 8) Lädi Hinrik XXIV, 5. XXIX, 7.
- 9) Unpeke, Livländische Reichchronik, rida 342.
- 10) Lätlased ei tarwitanud oma maa ja wabaduse kaitsmiseks mitte sõjariistu, waid heitsiwad endid ilma werewalamiseta Sakslaste alla, waata Läti Hindriku ajar. XI, 6. ja 7. Unpeke oma terwes kroonikas ei tea ühtki sõda nimetada, mida Lätlased oma wabaduse kaitsmiseks oleksiwad teinud.
- 11) Luce, Wahrheit und Muthmaßung, ein Beitrag zur ältesten Geschichte Desfels, lehek. 32, 33.
- 12) Monum. Liv. ant. I, Siärne 55. — Paul Einhorn, Hist. Lettica. 10. peatükk.

- 13) Kelch, Diefl. Chronica II. 26. — Siärne, Mon. Liv. ant. I, 50.
- 14) Einhorn, Historia Lettica 7. peatüff 27.
- 15) Sealsamas.
- 16) Surt, Bildid isamaa sündinud asjust, II. 17. Olaf, Rootsi kuninga poeg oma ema ja wennaga müüdi ära, waata all pool muinasajaloo all II.
- 17) Läti Hindriku ajaraamat 12, 6. 30, 5. 21, 1. 25, 2. 27, 1. 15, 7. 30, 5. 29, 7.
- 18) Olewiku Lisa 1888, Nr. 5—8. — Schröder, Hochzeitsgebräuche der Esten. — Wiedemann, Aus dem inneren und äußeren Leben der Esten 310—330. — Kreuzwald, Inlandes 1852, — Supel, Topographische Nachr. II. — Rosenplänter, Beiträge zc. XI. anne. — Holzmayer, Osiliana. Tartu Spet. Gesti seltsi kirjade 7. köite 2. anne.
- 19) Kõkkuleppimise järele ärawiimist ei wõi meie aga mitte warguseks nimetada, weel wähem rööwimiseks. Kõsine rööwimine ja wargus sai surmaga nuheldud.
- 20) Waba walimist leiame ülema 18. täh. all nimetatud kirjades, millede juurde weel Luce, Warheit und Muthmaßung 72—96 lisame. Kust tuli siis ka muidu, et mõni noormees ühe ööga „kuus kohta“ läbi käis. Kui keegi neiu walida põleks wõinud, siis oleks esimene, kelle juurde peiu läks, kofilasele pidanud naiseks minema. — Gesti pulma kombetest on ka juba wanemad ajaloo kirjutajad Siärne, Brandis, ja Kelch ning uuemad nende järele pea kõik kirjutanud.

- 21) Kalewipoeg, I, 358—760.
- 22) Fählmann, Wanemuise laul, ära trükitud Tartu Spet. Gesti seltsi kirjades I. köide.
- 23) Monum. Liv. ant. I. Siärne, 52.
- 24) Luce, Wahrheit und Muthmaßung lk. 30.
- 25) Mon. Liv. ant. I. Siärne, 55. — Einhorn, Hist. Lett. II. peatüff lk. 39.
- 26) Bunge, Urkundenbuch II, lk. 5. — Gruber, lk. 242, — Scr. rer. Liv. I. 371. Nr. XIX. h.
- 27) Kelch, Diefl. Chronica lk. 27.
- 28) Thomas Siärne juri ära 1639. aastal, nii et see mis ta kirjutas 17. aastasaja hakatuses wõetud peab olema.
- 29) Supel, Topographische Nachr. II. jagu.
- 30) Rosenplänter, Beiträge zur gen. Kenntniß zc. 11. anne 16—19. tüff.
- 31) Surt, Wana kannel II. fogu, laul 243—261. Kalewipoeg, Linda leinamine II. 318—621. — Fählmann, Koit ja Amarik. Rõigist heljub puhas armastus meile wasta.
- 32) Rosenplänter, Beiträge 11, 35—39.
- 33) Surt, Wana kannel, 7. annet. — Dr. Beske, Gesti rahwa laulud. — Kreuzwald, Kalewipoeg. — Kurrik, Kolm suurt lugu.
- 34) Kreuzwald, Gestirahwa ennemuisthed jutud. — Runder, Wuinasjutud.
- 35) Surt, Wana kannel, II. fogu 114.
- 36) Surt, Wana kannel II, 115.
- 37) Sealhamas.
- 38) Beske, Gestirahwa laulud II.
- 39) Kalewipoeg II. 320—454.

- 40) Fählmann, Endel ja Juta. Öpet. Eesti S. kirjades. Jürgenstein, Juta, neljajärguline kurbmäng. — Grenzstein, Olewiku Lisa 1885 nr. 52.
- 41) L. S. ajaraamat.
- 42) Surt, Wana kannel I, 48. II, 117—119, 125—128.
- 43) Surt, Wana f. I, 94, 100—110. II, 178, 183, 187, 194, 207.
- 44) Surt, W. R. I, 148—170. II, 307—317.
- 45) L. Hindr. ajar. 12, 6. 26, 5. 26, 8. — Unpeke rida 3870, 3890. — Seda tunnis-
tuft annawad ka lahti kaewatud hauad (waata Grewingf, Steinalter der Ostseeprov. ja Haus-
manni kõne, Olewik 1892, nr. 8). — Herodot, IV, 73. peatükk. — Strinnholm, Wikingszüge I, 261.
- 46) Wulffstani reis, waata alamal muinas ajaloo jaos lk. — L. S. 12, 6. 26, 5.
- 47) Soudadest on inimese tuha ja muu asjade seast ka hobuse luid leitud. Bähr, die Gräber der Eiven. — Grewingf, das Steinalter der Ostseeprov. Verhandlungen der gel. Estn. Gesell-
schaft zu Dorpat, VI. ja VII. köide. — Lehmann, sealsamas jne. — Skitid tapsiwad auusa mehe haul 50 tema kõige ilusamat hobust ning nen-
dega ühes ka furnu kõige lähemad teenrid, nagu saadiku, koka, tallmeistri ja matsiwad nad ühtlasi maha (Herodot IV, 72). — Kruse, Necrolivonia 16.

- 48) Hausmann, Olevit 1892 nr. 8. Eisen, Glu päraft surma.
- 49) Haudadest leitud saminõud on osalt mistist söö-
kide alal hoidmiseks tarvitatud, mis furnutele
ühes pandi. Tuhka pole nende sees mitte leitud,
nagu Slaawi ja Germani rahwaste juures tuttam
on, waid hauast laiali. Bähr, Die Gräber
der Liven.
- 50) Singede aeg, waata alamal pühade all Wiede-
mann, Aus dem inneren u. äußeren Leben der
Ehsten, lk. 366. Kreuzwald, Über den Charakter
der estn. Mythologie Spet. G. S. kirjad I, 3 anne.
- 51) Bunge, Archiv für die Geschäfte Liv-, Ehst-
und Curlands V, 170. Gilbert von Lannoy
reis Liiwimaal.
- 52) Sealsamas. Laiali käiw suits tähendab praegugi
weel paha.
- 53) Bulstani kiri 871.
- 54) Muinas juttudes tuleb tihti wingum sääreluu
ette, mis õnnistamata mullas olnud ning peale
maa saanud. Niisugune sääreluu wingumine ei
kadunud muidu mitte ära, kui teda jumala sõnaga
pühitsetud mulda maeti. — Kreuzwaldi Ges-
tirahwa ennem. jutud, Boecler, Der Esten aber-
gläubische Gebräuche 23.
- 55) Einhorn, Reform. gent. lett. 6. päätükk. —
Grewingf, Das Steinalter. — Bähr, Die
Gräber der Liven jne.
- 56) Üks kawal Wönitsia mees kandis wäga kallist
rinnaehet, mis kullast ja merewaigust (elektronist)
färas, Homer, Odysseus IV, 72 ja XV, 460.

- 57) Kui üksford Karthago laemamehed nägivad, et üks Rooma laew nende järele läbi Sibraltari merekitsuse Atlandi merde julges sõita, ajas ta oma laewa meelega niisuguse koha peale, et Rooma laew järele tulles rahnude otsa jooksis ja hukka läks.
- 58) Greeka muistse aja laulik.
- 59) Orpheuse laul Argon. 1112—1116.
- 60) Pindar, esimene Greeka tundelaulude luuletaja 521—441 enne Kr. laulab ühes oma kuulsas laulus Pnythos Delfi wõidust ning põhja maast (Pnytho X, 55—68).
- 61) Apollon oli Greeklaste teaduse ja kunstide jumal, kes ülema jumala Zeusi tahtmist inimestele orakli läbi teada andis.
- 62) Gektlased ja Liivlased ehitasiwad oma ohwri elajad pargadega ära. Merkel, Wanem Imanta, ümber pandud ja ära trükitud Oma Maas 1887 166, 205, 253, 284, 213, 343. Linde, Imanta und Raupo. I.
- 63) Gektlased pidasiwad suwel kõige pikematel päewadel suurt rõõmu püha (waata alamal pühade all), ning laulu ja mängu tehti küla tiigedel ning ditse tulebel.
- 64) Wile pill peab Gektlastele juba väga wanaft jaadik tutaw olema, sest Kalewipoja laulus tuleb see pill juba ette. Blumberg, Quellen und Realien des Kalewipoeg lk. 74.
- 65) Nemesis — kehastatud õiguse tundmus, kes õnne liig suureks ei lase minna. Pindar, Pnytho X, 55—68.

- 66) Pompenius Mela oli Rooma kirjanik, elas 1. aastajal pärast Kristust.
- 67) Mela, de situ orbis III, 5.
- 68) De Getarum sive Gothorum origine etc. Peatüff 14. — Kruse, Urgesch. 389.
- 69) Supel Topogr. Nachrichten II. raamat. — Kruse, Urgeschichte 246.
- 70) Mitmed harimata rahwad on sellepoolest haritud rahwastest paremad, et nad wargust, rööwimist, abielu rikkumist ei tunne, nagu näit. Indianid ja mõne Ilmamere saarte peal elawad rahwad (waata Olewif 1892, Rahwateadus).
- 71) Kreuzwald über den Charakter der estn. Mythol. Verhandlungen der gel. estn. Gesellschaft.
- 72) Kruse oli ümber 40 aasta eest ajaloo professor Tartu ülikoolis.
- 73) Kruse, Urgeschichte 246. Rust ta niisuguse otsuse wõtnud, seda ta ei ütle. Üleüldse näib Kruse Gestlaste iseloomu wäga pealsikaudu tundma. Ta räägib neist nähtawa põlgdusega, ei leia neist mingid waimu herkust ega auusat omadust. Nad on ära rääkimata tuimad ja laisad ning tõntsi mõistusega; nende kõige suurem rööm on oma suitsu tares magada—muud kõrgemat meeletahutust ei leia Kruse nende juurest. Selle juures paneb ta imeks, et üks Gesti sugust õpetatud mees ka niisugust waimu terawust näitawat, nagu Dieks ta Sakslane. (Tema Urgesch. II.)
- 74) Tacitus, Germania 43. Briti keel Rambi mägedes ja Wallias kõlab otse Soome keele moodi. (Kruse, Urg. 345).

- 75) Saarlased heitsivad Moone kantsist oma jumala Saarapita kuju suure kisaga wälja. Läti Hindrik ajaraamat 24, 5. 30, 4. 30, 5.
- 76) Germanid olid Saksarahwa esivanemad Preisi maal. Tacitus peab Gestlasi Germani sugu rahwaks.
- 77) Germanid elasivad jahist, mehed laisklesivad karu-
nahlade peal, mängisivad, jõiwad, kuna naised põllutööd pidivad tegema.

Riigivalitsus.

- 1) Läti Hindr. ajaraamat 15, 7. 23, 7. 23, 9. — Strinholm, Staatsverfassung der Alten Scandinawier II, 54—128. — Luce, Wahrheit u. Muthmaßung
- 2) Saxo Grammaticus, Joh. Magnus, Petrus Olai, Wulfstani reisi kiri, põhja rahwaste lugu laul Edda. Brandis, 6, Supel, Nord. Misc. 27 r. 576 ja Kelch 30 räägivad kahest Siwimaa kuningast.
- 3) Froto elas Saxo ja Magnuse järele 3000 aastat pärast ilma loomist, Kruse arwamise järele 2. Kristlikul aastasajal.
- 4) Rex Orientalium, nagu Saxo 133 neid nimetab. Nõnda nimetati Gesti kuningaid, tõendab Kruse, Urg. 431 täh. 4. Wistist oli see aga üleüldine nimi kõigile Läänemere äärsitel elawatele rahwastele, ilma et need meie esivanemad pruukisivad olla.
- 5) Saxo 26—29.
- 6) Suhm-Gärter II. 393. — Saxo 99. — Petrus Olai 85.

- 7) Brandis, 34. — Siärne II. raamat. — Sary 154.
- 8) Kruse, Urg. 257—296.
- 9) Sealsamas, 293—295. Herodot.
- 10) Wulfstan oli Inglise kuninga Alfred Suure laewa kapten. Alfred oli suur ajaloo sõber, tõlkis tema reisikirjad Angelsaksi keelde. — Spelmann, Leben Alfreds des Großen, — Langebeck II, 106—123.
- 11) Gespol muinasajaloo all.
- 12) Sealsamas.
- 13) Läti Siindr. ajaraamat 21, 1. 25, 2. 27, 1.
- 14) Unpeke, Livl. Reimchronik, rida 1700 ja 1729. Kuurlaste alla heitmise leping aast. 1230. Gespool muinas ajaloo all.
- 15) Läti S. ajar. 15, 3.
- 16) Kreuzwald, Eesti rahwa ennem. jutud. — Kunder, Eesti muinasjutud.
- 17) Kalewipoeg, I, 449. III, 478, II, 181. VIII, 502.
- 18) Surt, Wana kannel I. fogu, laul 100 ja 101.
- 19) Läti S. räägib õige tihti Eestiwanematest 25, 2. 27, 1 j. n. e.
- 20) Meliores, Läti S. ajar. 12, 6. 30, 5.
- 21) Princeps et senior, L. S. ajar. 21, 7.
- 22) Herodot, Germania IV, 66.
- 23) L. S. ajar. 19, 5.
- 24) Nyenstedt, Mon. Liv. ant. II, 20. — Löwis, Mittheilungen aus der Gesch. Liv-, Est- und Curlands I, 2. anne. — Jürgen Helms Sammlung. — Surt, Wana kannel I, 100, 101. II, 441. — Kalewi poeg XX, 131.

- 25) Läti S. ajar. 9, 3. 19, 9. 20, 2. 23, 7.
- 26) L. S. ajar. 15, 3. 16, 8. 19, 1. 21, 2, —
 Mnpeke, 895—910. — Siärne 57. — Surt,
 Wana kannel I, 100, 101.
- 27) Luce, Wahrh. u. Muthm. 40. — L. S. ajar.
 15, 3. Kalewi taat andis riigi oma kõige nooremale
 pojale, et see kõige waprarn oli. Kalewipoeg
 II, 144—202. — Südda, Saarema wägimees
 Suur Tõll. — Starkader, alamal pool mui-
 nas ajaloo all.
- 28) L. S. ajar. 10, 6.
- 29) Herodot, alamal pool jumala teenistuse all.
 Nyenstedt, Monum. Liv. ant. II, peatükk 3.
 Läti S. ajar. 29, 7.
- 30) L. S. ajar. 15, 7. 23, 9. 23, 7.
- 31) Ülem- ja alam-majad parlamentides.
- 32) Terwe Gestimaale tuli kofku Harjumaale Kugele
 külasse, L. S. ajar. 23, 9. 20, 2.
- 33) Saal, Silda, 209. — Kenner, Ewl. Chro-
 nik. — L. S. Alberti ajaraamat 109. L. S. 20, 2.
- 34) Tacitus, Germania peatükk. 2.
- 35) Gruber, Drigin. Liv. lehek. 86. — v. Richteri
 Gesti, Liivi ja Ruura ajalugu lehek 78, tähend. 27.
- 36) L. S. ajar. Grub. Drigin. 58, 35, 155 jne.
- 37) L. S. ajar. I. § 12.
- 38) Gruber, Drigin. 46, L. S. ajar. 15, 3.
- 39) Bulfstani kiri, waata lehek.
- 40) Rihellkond seletatse sõnadesst kihl (-kihlama) ja kunda,
 Meyer Sitzungsberichte der gel. estn. Ges. 1876,

11. — L. S. ajar. 28, 2. 29, 7. 30, 5. —
Need kihelkonnad ei olmid mitte meie praeguste
kihelkondade sugused, waid palju suuremad.
- 41) L. S. ajar. 28, 2, 8. 29, 7. 30, 5 jne.
- 42) Friebe, Handbuch der Geschichte Livlands I,
Jung, kaart L. S. ajar. juurde.
- 43) L. S. ajar. wäga fagedaste.
- 44) L. S. ajar. 15, 1, 9. 27, 1, 2 jne.
- 45) L. S. ajar. 15, 2.
- 46) L. S. ajar. 15, 2.
- 47) L. S. ajar. 18, 7.
- 48) L. S. ajar. wäga fagedaste.
- 49) L. S. ajar. 26, 7. 27, 3. 25, 2. | 15, 7. 19, 3.
24, 1. 27, 5.
- 50) L. S. ajar. 20, 3. 12, 6.
- 51) L. S. ajar. 14, 10. 18, 5. 19, 8. 21, 1. 22, 9.
- 52) Praegune Wirumaa.
- 53) L. S. ajar. 29, 7. 30, 2.
- 54) L. S. ajar. 29, 7.
- 55) L. S. ajar. 15, 7.
- 56) L. S. ajar. 24, 1.
- 57) L. S. ajar. wäga fagedaste.
- 58) L. S. ajar. 24, 5.
- 59) L. S. ajar. 23, 9. 24, 5. 26, 13. 28, 9.
- 60) L. S. ajar. 15, 7. 16, 1. 21, 1 jne.
- 61) L. S. ajar. wäga fagedaste.
- 62) L. S. ajar. 20, 2. 23, 9.
- 63) L. S. ajar. 15, 8. 26, 3.
- 64) L. S. ajar. 23, 2. 27, 3.
- 65) L. S. ajar. 18, 5.
- 66) L. S. ajar. 24, 3.

- 67) L. S. ajar. wäga sagedaste.
- 67) L. S. ajar. 25, 5. 26, 3. 26, 11. 27, 2. 27, 3, 7. 29, 7.
- 68) L. S. 23, 2. 27, 3.
- 69) L. S. 15, 7. 24, 5. 28, 9.
- 70) L. S. 15, 5, 8. 24, 1. 27, 5. 28, 9.
- 71) Luce, Wahrh. u. Muthm. jagab teda 8 kihelkonda.
- 72) Saal, Warbola, lk. 16. Kruuse, Die Bauerburg Soontagana, Verh. der gel. estn. Ges. Band I.
- 73) Supel, Nordische Miscellaneen X. Über die Burg Warbola.
- 74) Holzmayer, Das Kriegswesen der alten Defeler. — Sueck, Über die Bauerburgen.
- 75) Linnuse maalinna wall Saaremaal on 23' kõrge, 838' pikk, Põide 33' l. ja 932' pikk, Waljala maalinna wall 20' l. ja 900' p. Soontagana maal mägi 124 sammuga pifuti, 60 sammuga laiuti risti läbi mõõta. Warbola jaanilinna mägi 250 sammuga pikk ja 200 sammuga lai ning müür 20—30 jalga kõrge.
- 76) Lindanisa linnamägi on 120 jalga kõrge.
- 77) Kruuse, Über die Burg Soontagana, Verhandl. I.
- 78) Saal, Warbola, 16.
- 79) Holzmayer, Das Kriegswesen d. alt. Defeler.
- 80) Warbola maalin, Supel, Nord. Misc. X.
- 81) Pea kõik wanaaja maalinna wäli on libamisi järele mäe wiiwil üles laotud kiviwunnikud, ainult mulla ja sawiga kinni pandud.
- 82) Soontaguse, Linnuse ja Waljala linna wäli juures on ka lubja ja wälwide jälgi näha

(Holzmayr, das Kriegswesen 41 ja 47.) Arusaamata oleks ka, kui paganaajast fugugi müüri riismeid ei oleks leida olnud. Gestlased käiswad merd mööda laialt (Bremeni Adam, De situ Daniae II, cap. 30 ja Läti Hindrik) wõerastes maades, kus nad müürisid ja nende ehitust tundma wõiswad õppida ning ka oma kodus järele teha. Ka Läti Hindrik (30, 4) räägib ühest Saarlaste kantsi müürist.

- 83) Broke, Historische Urkunden die Vorzeit Livlands betreffend.— Bunge, Beiträge zur Kunde der Liv-, Est- u. Kurländischen Rechtsquelle—Arndts Livländische Chronik II.
- 84) Buddenbrock, Dat Ridderrecht I § 136.
- 85) Arndt, Livl. Chronik II.
- 86) Rechtsfinder, Urtheilsfinder, Merkel, die Letten.
- 87) Ruffow, Chronica der Provinz Lyfflandt II. 18.
- 88) Sealsamas 18. lehe teine pool.
- 89) Pallas II, 354.
- 90) Kelch, Lief. Chronica 31, Karamsin, Wene ajal. II, 18.

Sõjapidamine.

- 1) Eht Läti S. küll erapooletu kohtumõistja meie rahwa üle ei olnud, siiski on ta Gestlasi sõdades julgeks ja wapraks pidanud tunnistama, waata ta ajaraamatus 15, 3. 18, 7. 19, 8. — Alupeke, rida 357—572.
- 2) Muinas ajalugu all pool.

- 3) Sakslased puutusivad nendega mitu korda merel kofku, kui need rööwimast tulivad. L. S. ajar. 7, 1. 15, 1. 18, 8. 30, 1.
- 4) Bulfstan kirjutab: nad peawad palju sõbasid.
- 5) L. S. ajar. 19, 10. 24, 3. 25, 2. 28, 3, 8. — Unpeke 1188—89.
- 6) Löwis, Mittheilungen I, 2 anne. — Nyenstädt, II. 20.
- 7) L. S. ajar. 7, 2.
- 8) L. S. ajar. 8, 4.
- 9) L. S. ajar. 30, 1.
- 10) Holzmayer, Das Kriegswesen.
- 11) 1207 puutusivad Gestlased Sakslastega esimest korda oma maa peal Otepea all kofku ning 1227 wõideti ka Saarlased ära.
- 12) Selle wahel ajal tehti rahu kolme aasta peale, mis aga otsani ei peetud.
- 13) Sgas laewas oli 30 sõjameest, L. S. 15, 3.
- 14) Sobuse wäest kuuleme wäga tihti, L. S. 15, 3. 23, 7. ja Unpeke riimi kroonikas mitmes kohas.
- 15) L. S. ajar. 19, 5.
- 16) Suur kaff laastas 1211 Sakala ja Ugauni ning weel teised maakonnad inimestest paljaks. Ta algas Toreidast peale ning tuli sealt ka Metsapoole ja Idumea maakonda. L. S. ajar. 15, 7.
- 17) Thermopyla oli wana aegne kindel koht õnesteek Greekamaal Hellase ja Tessalia maa wahel, kus 300 Sparta sõjameest oma kuningaga Leonidasega Pärsia kuningaga Xerrese wastu (480 enne Kr.) isamaa eest sõbides suriwad. Bergmann. Üleüldine ajal. I, 55.

- 18) L. S. 15, 3.
- 19) L. S. 12, 6. 13, 5. 14, 7. 15, 3. jne.
- 20) L. S. 19, 5. Kalewipoeg IV, 658. jne.
- 21) L. S. 15, 3. Kalewipoja laulus wäga tihti.
- 22) L. S. 18, 8. 19, 5. 23, 9.
- 23) Grewingf, Das Steinalter der Ostseeprov. lk. 76. Aspelin, Suomalais-Ugrilaisen Muinastutkinnon Alkeita. lk. 27—43, 298—302. Kruse, Necrolivonika. Wäga mitmes kohas Spet. Cesti Seltfi aasta raamatutes. — Kalewipoeg IX, 727. XX, 305. Surt, Wana kannel I. 100. 101.
- 24) L. S. 15, 3. 23, 9.
- 25) Kalewipoeg IX, 330.
- 26) Kalewipoeg IX, 727. jne.
- 27) Brawalla lahing.
- 28) Grewingf, Das Steinalter.
- 29) L. S. 18, 8. 23, 9.
- 30) Kruse, Necrolivonica.
- 31) Siin saarel kannawad naisterahwad weel tänapäewani tupega nuga puusa peal rinna ahelate külles.
- 32) S. S. 18, 2. —
- 33) Unpeke, Livl. Reichchronik, rida 1082—1085.
- 34) S. S. 19, 5.
- 35) L. S. 26, 3.
- 36) Merkel, Wanem Imanta, Oma Maa 1887, 167.
- 37) L. S. 15, 3. ja teistes kohtades.
- 38) Gruber, Origin. lk. 19, 120.
- 39) Richter, Die Geschichte der Ostseeprov. I, 55.
- 40) L. S. 15, 3. 15, 7.
- 41) Gruberi algupäraline L. S. ajaraamatu wäljanne lk. 118, 119.

- 42) L. S. 15, 7.
 43) Caotra 13, 5. 14, 10. jne.
 44) Castellum 24, 1. jne.
 45) L. S. 15, 1. 15, 2.
 46) L. S. 15, 3. 18, 7.
 47) L. S. 14, 10. Gruber, 120, 123, 157 jne.
 48) Lõvis, Mittheilungen aus der Geschichte, I. fogu
 2. anne.
 49) Nyenstedti Siimimaa kroonik, Monumenta Liv.
 ant. II, 20.
 50) Lõvis, Mittheilungen I, 2.
 51) Gruber, lk. 13, 21, 93. L. S. 2, 5.
 52) L. S. 17, 2. Gadebusch. Livländische Jahrbü-
 cher I, 27.
 53) L. S. 26, 9.
 54) L. S. 12, 6.
 55) L. S. 14, 8. 18, 8. 19, 9.
 56) L. S. 26, 6.
 57) L. S. 7, 1. 15, 1. 18, 8 jne.
 58) Anpeke, 1189. L. S. 23, 10.
 59) L. S. 22, 2. 23, 2.
 60) S. S. 26, 4.
 61) L. S. 2, 5. 28, 7. 9, 2. 9, 13. 10, 14. 23,
 9, 10, 24, 1.
 62) L. S. 10, 9.
 63) L. S. 24, 3.
 64) L. S. 4, 4. V, 1.

Lõõ ja teenistus.

- 1) Buddenbrock, Dat Ridderrecht, I, 161 päätüff
 ütleb: Ein iwelich vee, wenn ydt syne iungen

gewinnet, wor ydt des auendes tho herberge kumpt, dar schalmen ydt vortegenden. (Tga lehm, mis wasika toob, peab künneft andma). Kuidas seda kümnese maksu ära diendati, kui 10 wasikat ei olnud, sellest pole rüütlikeaduses kusagil selgemalt räägitud.

- 2) Rõik söödaw aiawii, nagu kapsad, kaalid, naarid, oad, hernerid jne. Buddenbrock, Dat Ridderrecht I, p. 167. Saal, Liivimaa kaela kohus, Olewiku kalender 1892 lk. 31.
- 3) Linad, willad, lõngad, kõied, lõad, nõõrid, nahad, kotid jne. Buddenbrock I, 167. Olewiku kalender 1892 lk. 31.
- 4) Humalad, mesi, waha, kanad, munad, haned, peff, liha, rasw, heinad, hõled, puud, lauad jne. Buddenbrock I, 98, 99, 160, 161, 167, Olewiku kalender 1892, 31.
- 5) Richter I, 50. Rosenplänter, Beiträge 11. anne lk. 72—74.
- 6) Richter, I, 50. Rosenplänter, 11. anne 75.
- 7) L. S. 14, 10. Aastal 1212 riisusiwad Sakslased Läänemaalt ligi 4000 härga ja lehma. Sobused ja muud loomad arwamata.
- 8) L. S. 18, 5. Arndt, Diefländische Chronik II, 177. tähend.
- 9) Warbola kantssi ostsiwad Gestlased Wenelaste käest aastal 1211 700 marga eest lahti (L. S. 15, 8) ja Otepealased 1210, (L. S. 14, 2).
- 10) Torfaei, Hist. Norr. II, lk. 158. — Hiärne Monum. Liv. ant. I, 2. raamat.
- 11) Sealsamas.

- 12) L. S. 14, 2. 15, 8.
- 13) Karamfini, Wene ajalugu I. Tähend. 288 ja 486. II, täh. 64. Naht rahade wäärtus oli: 4 marki nahkraha 1 mark hõbedat.
- 14) Röhne, Zeitschrift für Finanzwissenschaft 1842, II. 82. — Richter, Gesch. der Ostseepr. I, 52.
- 15) L. S. 11, 4.
- 16) Karamfin, I, Täh. 288 ja 486.
- 17) Arndt, Diefl. Chr. II. 30.
- 18) Sealsamas.
- 19) Schefferus, Lapponia, peat. 7. — Kelch, 26.
- 20) Strinnholm, Wikingszüge der alten Skandinavier I, 254—264. — Snorre Sturleson, Nafden Heiliges Saga. — Das Inland 1861, Nr. 5. — Eisen, Ennemuistjed kujud, 33—48.
- 21) Biarma wõi Piramaa rahwas elas põhja pool Wenemaal oma kuningate wõi wanemate all ja oli wäga rikas. Nende rikkus meelitas Skandinawlasted sinna riisuma. Gestlaste sugulased. Strinnholm I, 254, Eisen, Ennemuistjed kujud. Biarma, Perma. Schlözer, Allg. nord. Gesch. 437—439.
- 22) Schefferus, Lapponia, p. 7.
- 23) Arndt, Diefl. Chronik II, 15, täh. i.
- 24) Siärne, Mon. Liv. ant. I, 62.
- 25) Kruse, Urgesch. 405.
- 26) Arndt, Livl. Chron. I, 15. — St. Petersburger Zeitung 1844. — Kruse, Necrolivonica, Iisa D. II. 5. ja tema Urgesch. 345, 355.
- 27) Kruse, Urgesch. 355.
- 28) Kruse, Necrolivonica II. 8. — Jahresverhandlungen der curl. Gesellschaft II, 395. 503.

- 29) Kruse, Necroliv. Generalbericht If. 18, lisa C, 29. tabel 3.
- 30) L. S. 14, 2. 15, 8.
- 31) Saal, Páris ja prii I, If. 16.
- 32) Ryenstädt, Mon. Liv. ant. II, peat. 5 ja 6.
- 33) Homer, Odysseus XV, 460 ja IV, 72. Kruse, Urgeſch. 72. Waata kodune elu, täh. 50.
- 34) Kruse, Necroliv. If. 8.
- 35) Jahresverhandl. der curl. Geſellſchaft II, 503.
- 36) Werlauff, Beitrag zur Geſchichte des nordiſchen Bernſteinhandels. — Selewel, Entdeckungen der Chartagener und Griechen, If. 44.
- 37) Homer, Odysſ. XV, 460.
- 38) Roma keisrite, Liberuſe ja Auguſtuſe rahad Saaremaal, Arndt, Livl. Chr. I, 15.
- 39) Luce, Wahrh. und Muthm. 24.
- 40) Plinius oli Rooma kirjanik I. kriſtlikul aasta ſajal, ſuri Beſumi tulepurskamise ajal 79 päraſt. Kr. ſündimist.
- 41) Pliniuſe kirjad. peat. 37.
- 42) Solin ütleb koguni 13000 (XIII milles), mis õige ei wõi olla.
- 43) Solini reisiſkirjad III.
- 44) Pytheas oli ſelle julge kaupmehe nimi. Tema reisis Põhja meredes ja läis Saaremaale. — Starbo, III, 158, — Plinius 37, 11.
- 45) Kruse, Urg. 309.
- 46) Tacitus, Germania p. 45.
- 47) Kuurlaſed ei tarwitanud merewaiku ka kääsolewa-aastaja ſeſkelgi weel, waid kandsiwad klaaspärlid, helmid ja ehteasju kaelas. Kruse, Urg. 347, täh. 1.

- 48) Pytheas, Plinius (37, 11) ja Starbo (III, 158) räägivad Saaremaast, ilma et talle kindlat nime teaksinud anda. (Kruise, Urg. 311).
- 49) Et Gesti maal laatasid peeti, seda leiame Rootsi Himtringlast (Trygwasons Saga cap. 57). Üks rikas Gesti kaupmees ja mereröömel Lodin Lääne maalt käis juwel Gesti laatal ja leidis ühe endise kuninganna, kes orjaks oli müüdnud, ostis selle lahti ning kosis enesele naiseks. Olaf Trygwason sai oma onuga ühel Gesti laatal kottu (waata muinasajalugu all pool). Wanades rahwauludes (Surt, Wanafannel 1, 100) teatakse ka Turulastest rääkida, kes nistist oma nime turul kauplemisest saanud (Truusman, 3. jan. 1887 E. K. Seltsis peetud kõne). Soome maal on praegu weel Turu linn.
- 50) Saxo ja Magnus kirjutawad, et Hellepontuses väga wanal ajal kuulus kaubalinn Duna oli. Hellepontuses nimetati sel ajal Düna jõe suud (Kruise, Urgesch. 427) ning sealt ligidalt leidis professor Kruise 1839 Mangushowist 7 wersta lõuna poole, Stameri talu kõrwal, nüüd kinni kaswanud Düna jõe haru juures ühe neljanurk-lise, kõrgete mulla wallidega ümber piiratud kindluse 260' lai ja 290' pikk. Seda kohta peab Kruise Duna linnaks, millest wanad ajaraamatud räägivad. Ka tema seisukoht rääkiwat selle eest, et ta omal ajal küllalt kaubajaamaks Europa kauplejate ja Konstantinopeli wahel wõinud olla, sest mööda Düna jõe käis ju kuulus kauba tee (Austurweg) Hommiku maale.

- 51) Bremeni Adami ajaraamat, De situ Daniae, 77.
- 52) Skandinawlased, Inglased, Daanlased, Angelsaksid, Preislased, Kuurlased, Gesticlased, Liwlased, Lätlased, Warägid jne.
- 53) Mittheilungen aus der livl. Gesch. I. 3. 394.
- 54) L. S. 27, 6.
- 55) L. S. 7, 2. 8, 4.
- 56) L. S. 8, 4. 11, 7.
- 57) Wanemad ajaraamatute kirjutajad panemad seda Abrami aja fiske. (Monum. Liv. ant. III, 17. Brandis, Kelch, Hiärne ja enne neid Sazo, Magnus).
- 58, 59 ja 60) Sealsamas.
- 61) Brandis, Mon. Liv. ant. III, 18.
- 62) Du Cange seletab, et Korsar Ladina keelest (cursaria navis) tulnud ja rutulift jooksmist tähendamat (currere-jooksmä). Hansen, Verhandl. der gel. estn. Gesellschaft I, 2. anne lk. 28.
- 63) L. S. 7, 2. — Bremeni Adam Daani ajalugu 75.
- 64) Bremeni Adam sealsamas. L. S. 29. 3.
- 65) Sturlesson, Saga of Olafi Trygwasyni, cap. 5.
- 66) Sealsamas, peatükk 6.
- 67) Snorro Sturlesson, Lodin. Gadebusch, Liwländische Jahrbücher I, 26.
- 68) Heimskringla peat. 57.
- 69) L. S. 14, 8, 9. 15, 3.
- 70) L. S. 19, 5.
- 71) Nyenstädt, 5. raamat 20. — Löwis, Mittheil. aus der livl. Geschichte, I. Bandes 2. Heft.
- 72) L. S. XI, 7.
- 73) Üle 100 marga.

U s f.

- 1) Kreuzwald, Ueber den Charakter der estn. Mythologie, Verhandl. der Ges. estn. S. II. Bandes 3. Heft 45—47.
- 2) Brandis, Monum. Liv. ant. III, 17.
- 3) Kelch, Diefl. Chronica 22. Boecler, der Esten abergläubische Gebräuche 61, 94. — Waskjala jilla piiga, Jakobson, Koolilugemise raamat I. Das Inland 1857.
- 4) Siärne, fiskejuhatus. — Einhorn, Hist. Lett. cap. 3.
- 5) Saal, Wambola 8.
- 6) Paabst Innocenz III. kiri 5. okt. 1199 Liimi piiskop. Meinhardile ja Albertile 12. okt. 1204. — Bremeni Adami Daani ajalugu peat. 207.
- 7) Waimusid oli wäga palju, igas nägemata wäe awalduses arwati waimud tegewad olema. Wiedemann, Aus dem Inneren u. Auseren Leben der Esten 417—446. — Holzmayer, Ostiana. — Siärne, 28—30. — Bray I, 38—44.
- 8) Bunge, Urkundenbuch II, 13 ja 18. — Gruber 205.
- 9) Castrén, Finnische Mythol. — Kerg, Jumala, Gesti Kirjam. S. Nastaraamat 1875, 79—82. — Neus, Das Wort Jumala, Inland 1849, nr. 24. Georgi, Beschreibung aller Nationen des russischen Reiches. Laplased kutsuwad oma ülemat jumalat Submal, Tšheremisid Tuma, Wotjakid Tumar j. n. e. — Kelch 25, Jähl:

- mann armab et jumal sõnast jume tulnud ja jõudu tähendada. Script. rerum Livon. II. 684.
- 10) Luce, Wahrheit u. Muthm. 48. — Kruse, Urgesch. 76.
- 11) Gutschlaff, Kurzgefaßte Anweisung zur Estn. Sprache, Gesköne 14.
- 12) Ema — see — tall — naised — paluma.
- 13) Wanaisa, Laara, Uku ja Pikker on üks ja see-sama. Selle üle räägivad pikemalt Frey, Inland. 1840 nr. 4 ja 5. Söllmann, Verhandl. d. gel. estn. G. I. köide 2. anne lk. 39. Schott, die estn. Sagen des Kalewipoeg 459. Boecler, der Ehten abergläubische Gebräuche 8, 9, 11, 91, 88. Peterson, Finnische Mythologie 93, Eisen, Wanaisa, Laara, Uku ja Pikker, Postimehe Lisa 1887. — Reus, Mythische u. Magische Lieder 56. — Kalewi poeg XV, 600, I, 82. VIII, 72, 237. XX, 234. — Blumberg, die Quelle und Realien des Kalewip. 98 ja 99. Eisen, Kõo ja Pikker.
- 14) Kruse, Urg. 34 lk. täh. 2.
- 15) Palju tähtsaid õpetatud mehi on selle wastu, nende seas Fählmann, Kreuzwald Verhandlungen der gel. estn. G. II. 3. Inland 1856, 381, 584, 837. — Schott, die estn. Sagen des Kalwip. 459. — Eesti rahwa sugulastel Ulogulidel Permi kubermangus, kes ialgi Skandinawlastega kokku ei ole puutunud, on ka ülema jumala nimi Torom (Tarym), Tschuwashidel Tora, Laplastel Tiermes ja tema püha on otse Eesti Laara püha sarnane. Georgi,

Beschreibung aller Nationen I, II. 69. — Kos-
 linen, Finnische Geschichte 21.

- 16) L. S. 24, 5. 30, 4. 30, 5. Knüpffer, Das
 Inland 1836, 360, 381.
- 17) Luce, Wahrheit u. Muthm. 49—61. — Rosen-
 plänter, Beiträge 14. ane.
- 18) Kelch, Liv. Chronika 26.
- 19) Hiärne, Mon. Liv. ant. I, Sissejuhatus. —
 Urndt, Lief. Chronik I.
- 20) Taar oli jook, mis tema auuks joodi. Luce,
 B. u. M. 50. Zumalaid ehk waimusid auus-
 tati ristiusu ajal weel wakkadega, kuhu neile
 ohwrid koguti. Nii oliwad Lõnise wakkad (Sitzungs-
 berichte der gel. Estn. G.) ja Ukwakad, (Kreuz-
 wald, Über den Char. d. c. Mythol).
- 21) L. S. 30, 4. Urndt, I, 165. Parrot,
 Liven, Esten und Lätten II. 203. Knüpfer,
 Das Inland 1836 nr. 22, 23, 35 ja 51.
- 22) L. S. 30, 4. Holzmayer, Dsiliana II. 8.
- 23) L. S. 30, 4. Knüpfer, Inland 1836.
- 24) L. S. 25, 5. 30, 4. 30, 5. Holzmayer,
 Dsiliana 4.
- 25) Holzmayer, Dsiliana 8.
- 26) Grenzstein, Cesti lugemiser. I. Wiedemann 43.
- 27) Holzmayer, Dsil. 4. Schefferus, Lopponia.
 Strinnholm, Wikingszüge I, 259 — Das In-
 land 1861, II. 73—74.
- 28) Holzmayer, Dsil. 4. Hiigla maa-suurte meeste
 maast tulnud olema. Kreuzwald arwab selle
 sõnast. Pabst, Cibofolke, I. Märchen u. Sagen
 aus Hapsal.

- 29) Kolm korni pandi wette ja waadati, mis kalad sisse oliwad tulnud. Ilma soomusteta kalad, nagu lutsud, hangerjad, wähed tähendasiwad halba aastat ette.
- 30) Peterson, Finnische Mythol. Rosenplänter, Beiträge 14. anne 18.
- 31) Kalewipoeg III. 12, äike sõitis raudasillal wäste ratafil wanfriga.
- 32) Holzmayer, Dsil. 49.
- 33) Fählmann, Wie ist der heidn. Glaube der Esten beschaffen? Verh. der gel. estn. G. II, 3.
- 34) Kannel on Cesti ja ka teiste Soomesugu rahwaste mängu riist. Kalewipoeg XIX, 483. Sissejuhatus 271. Koskinen, Finnische Geschichte 20. Wanemuisel oli kannel jumalik mänguriist. Soome kannel oli wiiekeelega (Kalewala, Lifa pilt 30 ja 31).
- 35) Wanemuise laul, Cesti muinasjutt, Cesti keeles on tema ära trükitud Blumbergi Kodumaa tundmises ja Grenzsteini Cesti lugemise raamatus II, 58.
- 36) Üks teine Fählmanni ülestirjutatud muinasjutt (Verh. d. gel. estn. G. I.), et ta oma kandle ära lõhkunud ning ialgi enam inimeste sekka tagasi ei saada tulema.
- 37) Fählmann, Endla piiga, Verhandl. d. g. e. G. I, 1, 91.
- 38) Peterson, Finnische Mythol. 28.
- 39) Jürgenstein, Suta, neljajärguline kurbmäng, eeskõne.
- 40) Sellest tunneme kunstide jumala tarkust ja loo-

miseõdimu kui ka töö osavust. Ka ilma loomise juures kuuleme Ilmariine osawat meistri kätt tegemuses. Terwe taewa telt, kuu ja tähed on tema töö ning nende korraline käik tema seadimine.

- 41) Peterson, Finnische Mythol. Rosenpl. Beiträge 14, 69. Inland 1872, nr. 48. Neus, die alte estn. Gottheit Turris.
- 42) Peterson 17. Rahwa muinasjuttude järele on Piikne sarmiku kõige suurem ja kardetavam waenlane. Ta oli kord Piikse müristamise riistad ära warastanud ning sest ajast saadab see oma nooled ikka tema järele wälja. — Eesti Kirj. S. Nästaraamat 1879, 42.
- 43) Peterson, 62, 63.
- 44) Nyenstädti Liimimaa kroonika (Mon. Liv. ant. II.) peat. 3 ja L. S. 12, 6.
- 45) See käib kõige pealt Skitide kohta.
- 46) Bremeni Adam räägib, et ohwriks wälja walitud inimene peab igapidi terwe olema, waata all pool „Esimised ristiusu katsed.“
- 47) Pabst, Emma rediviva lk. 10 ja 24.
- 48) Luce, Wahrh. u. Muthm. 112.
- 49) Holzmayer, Dsiliana 25.
- 50) Rosenplänter on selle jutu rahwa suust üles kirjutanud. Grenzsteini Eesti lugem. raamatu II. jaos on ta laulu kujus. Rußwurm, Sagen und Märchen aus der Wied.
- 51) Holzmayer, Dsil. 21. — Wiedemann, Leben der Ehsten 429) Boecler, abergl. Gebräuche 39.
- 52) Wiedemann, Leben der Ehsten 433.

- 53) Siärne, (Monum. Liv. ant. I.) 49. Ta räägib järgmise lookese: Ma Iðin ford ühe mao maha. Üks talupoeg, kes seda nägi, kaebas seal juures: ah, tulewal aastal ei kaswa meie wili enam. Aga kui järgmisel aastal wili hästi korda läks, tuletasin ma talle ta asjata kartust meelde. Tema ütles selle peale: Aga mis on see ilma-süüta loom sulle kurja teinud, et sa teda elama ei wõinud jätta?
- 54) Dlewik, 1890, 33. Köppen, Alterthümer am Nordgestade des Pontus 104. — Rittersvorhalle 102. Siärne 27. Tacitus, germ. c. 45.
- 55) Jung, Sitzungsberichte der gel. estn. G. 1890, 88—91.
- 56) Dlewik, 1890, 38.
- 57) Dlewik, 1890. Sakala Jung, Sitzungsberichte 1890, 70—72, 88—91.
- 58) Holzmayer, Osiliana. Kugelgen, Sitzungsber. d. g. e. G. 1886, 212.
- 59) Wiedemann, Leben der Ehsten 417—446. Holzmayer, Osil. 11—14. Rußwurm, Eibofolke I. 377.
- 60) Wana paganaga (Sarmifuga) lepingut tehes lasti nimetse ehk weikse sõrme otsast kolm tilka werdning kirjutati sellega nimi lepingule alla. Puugi tegemise juures hüüti:
Sünni, sünni, puugikene,
Oma isa hinge peale!
- 61) Wiedemann, Leben der Ehsten 428, 437.
- 62) Boecler, Der Ehsten Gebräuche 44, 47, 110—114. Holzmayer, Osil. 22. — Wiede=

- man, Leben d. Gcsten. Weste, Wana Gcstl. palwed metsa jumalatele, G. R. S. aastar. 1884, lk. 3—21, 1886, 3—18.
- 63) Holzmayer, Dsil. 10. Boecler, 12. Gesti-
maa rahwa kalender 1840, Tall. Gresseli pärijad.
- 64) Holzmayer, 19.
- 65) Kreuzwald, Über den Charakter der estn. Mythol.
- 66) Wiedemann, Aus dem Leben d. G. 434.
- 67) Holzmayer, Dsil. 14. Boecler 131, Wiede-
mann, 434.
- 68) Luce, Wahrh. u. Muthm. 10.
- 69) Wiedemann, Leben d. Gcsten 435.
- 71) Muinasjutud ahnetest, kes oma hinge kulla eest
ära müüwad, näitawad, et Sarmikul kulda wäga
palju on. Mlewipoeg pettis kord tema käest
lõpmata hulga raha katkise mütsiga, mille all
jügam hauk maa sees oli (Kalewipoeg X.) ja
Kalewipoeg ise tõi kord 4 tuue wakalist kotitait
kulda sarmiku warakambriist wälja (Kalewip. XIX).
- 70) Kreuzwald, Länulik kuninga poeg, Gesti rahwa
ennem. jutud 132. Kalewipoeg XIII. 475—100,
XIV. 1—1000.
- 72) Wiedemann, Leben der Gcsten 439.
- 73) Seda tunnistawad kõik Kawala Hansu ja reheapri
lood ning ka Kalewi ja Mlewipoja kihlweod.
Jaakson, Wana pagan ja Kawal Hans. Wal-
guse Lissa 18.
- 74) Kreuzwald, Gesti rahwa enem. jutud. Bour-
bis, Estnische Sagen. Verhandlung II. 3. annc.
- 75) Sundiloomise lugu, Gesti muinasjutt. Pisse eest
jookseb Sarmik wette. Ruhu pikne sisse lööb,

- seal oli ta omale warju otfinud. Kalewipoeg III, 18—22. E. R. S. aastaram. 1879 lk. 48.
- 76) Ta wõimus ulatab ainult kufe lauluni. On kufke kuulda, siis jääb kõik pooleli ning wana kaob ära. Kawalad inimesed teewad talle ifka nii palju takistusi, et ta nii kaua wiimitab ning siis ilma asja diendamata peab lahkuma.
- 77) Waata tähend. 60.
- 78) Kreuzwald, Länulik kuninga poeg.
- 79) Kawala Hansu ja Wanapagana lood. Kreuzwald, Raksteiftkummend tütar, Ennem-jutud 40.
- 80) Wahetatud lapsed karjusiwad wäga palju. Kui neid tamme wistega wiheldi, siis wahetati nad tagasi.

Maailma loomine.

- 81) Fählmann, Wie ist der Glaube d. Ehsten beschaffen? Verhandl. d. gel. estn. G. I, 1. anne 41. Script. rerum Livon. II, 681.
- 82) Rauda tundsiwad Gestiased pagana ajal, sest juba Sakslaste wastu sõdides tarwitasiwad nad mõõka-
fid, odasid, taperid jne., mis rauast oliwad wal-
mistatud. Waata Sõjapidamine, tähend. 19—26.
- 83) Mis pagana aja lihtsad Gestiased fiin hea ja kurja üle mõtlesiwad, on just seefama, mis Saksa luulekuningas Goethe oma kuulsas kirjatöös „Faust“ Mephistod ütelda lasseb:

Ich bin ein Theil von jener Kraft,
Die stets das Böse will, doch stets das Gute schafft.

Goethe, Faust, I. Theil.

- 84) Waata Kodune elu, Surnute matmine ja tähendused 47—50.
- 85) Castrén, Finnische Mythologie, Peterson, sellesama nimeline raamat.
- 86) Waata Kodune elu, täh. 49.
- 87) Luce, Wahrheit u. Muthmaßung 66.
- 88) Holzmayr, Dñl. 80.
- 89) Sealsamas.
- 90) Wiedemann, Leben d. Ehten 424.
- 91) Waata alamal „Pühad.“
- 92) Kalewipoeg isa haua III, 752—779. Wana-kannel II. kogu lk. 195—199. Soome Kale-walas ei tehta enam mingit wahet maanala ega toonela wahel, waid peetakse mõlemaid kohti üheks. (Kalewala 390, 396—398). Niisama tähendab ka Maana sedasama, mis Toonivarju-riigi walitsejat.
- 93) Bertram, Ilmatar 12. — Petersen, Fin. Mythol 67.
- 94) Castrén, Finnische Mythologie.
- 95) Kreuzwald, Über den Charakter der estnischen Mythologie, Sp. Eesti seltsi kirjades II, 3. heft 45.
- 96) Petersen, Finn. Mythol. 70. Castrén, Finn. Mythol.
- 97) Petersen, Fin. Mythol. 67.
- 98) Sealsamas 71.
- 99) Tischler, Kalewipoja sisust lk. 54.
- 100) Tischler, Kalewipoja sisust 53.
- 101) Kreuzwald und Neus, Mythische und Magi-sche Lieder 8 ja 10. Surt, Beiträge zur Kennt-niß estnischer Sagen und Ueberlieferungen 11.

- 102) Kalewipoeg XX. 104 ja XX, 1044.
- 103) Bertram, Ilmatar, 12, 224—262, 277—6.
- 104) Bertram, Ilmatar, 234—260.
- 105) Bertram, Ilmatar, 260.

Uku wöttis hinged wastu
Muutis kalliks tiwibeks
Pani paatriks ümber kaela
Dnne andja Uku ehteks.

Zumala teenistus.

- 1) Läti Sindr. ajar. I, 10. (Sarulius, Ariolus).
- 2) Herodot, Germania V, 66.
- 3) Monumenta Livoniae antiquae II, III. päätl. 10.
- 4) L. S. ajar. 15, 3. 23, 9.
- 5) Wulfstani reisikiri, waata furnute matmine.
- 6) Bremeni Adam, lk. 58. Strinnholm, Wikingsz. I, 259. Friebe, Handbuch der Gesch. Liv-, Ehst- und Kurlands I, 135, arwab, et ebausu tembud Katoliku aja pärandus olla. Supel, Topogr. Nachr. I, 148. Nöiade üle peeti weel 17. ja 18. aastasajal meie maal kohut, Bunge, Archiv für die Geschichte Liv-, Ehst- und Curlands III, 285, Jakobson, kolm isamaa kõnet, Inland 1836, 710, 1837 nr. 47, 1839 nr. 17, 1840 nr. 26, 1841 nr. 49, 1848 nr. 10, 12, 14, 16, 24, 32. 20. mail 1731 lastis senat Moskwas käsü trükkida mille järele nöiad ära põletatud pidivad saama. Supel, Topographische Nachr. III.
- 7) Herodot, IV, 68, 70 ja 76.

- 8) Schlözer, Allgemeine nordische Geschichte 490.
- 9) Kalewipoeg XX, 334.
- 10) Kalewipoeg II, 218 Cit pani sõle sõudemaie, Lepatriinu lendemaie jne. XI, 89, Rahejalgne karwaline, Mehekomblif metsaline, XIII, 45 ndia-mihud. Boecler, 33. Wiedemann, Neus, Mythische und magische Lieder. Inland 1836 nr. 43, 1856 nr. 39.
- 11) Kalewipoeg II, 281.
- 12) Kalewip. IV, 56.
- 13) Kalewip. II, 283. Bertram, Imatar 242. Blumberg, die Realien 89.
- 14) Rußwurm, Sagen aus Sapsal, zc. 19.
- 15) Bonell, Das Inland 1852, Kf. 116.
- 16) L. S. 12, 6. 30, 5. 15, 7.
- 17) Voigt, Geschichte Preußens I, 696—708. Lisa II. Widewuti ja Griime üle Kf. 600, 613.
- 18) Duisbergi Preiji ordu ajalugu.
- 19) Voigt, Geschichte Preußens I, 696—708.
- 20) Kruse, Urgesch. 156—165. Tannau (Rosenplänter Beiträge 1822).
- 21) Wastne Larto-Ma-Keele-Laulo Ramat. Riga linan 1842 Kf. 451.
- 22) Siärne, Ghist-, Lief- und Lettländische Gesch. 4, täh. a. Schlözer, Beilagen zum neueränderten Rußland II, 345 f. Stenders Lettische Grammatik 3.
- 23) Waata allpool muinasajalugu.
- 24) Soomlastel olla oma preestrid olnud, tõendab Greyzers Symbolik, Kruse, Urg. 119.

- 25) Kruse, Necroliv. Taf. 62. Walli kõrgus 20^a laius pealt 10 jammu, all kaswab kaunis kase mets.
- 26) Parrot ja Suec on mõlemad Tartus professorid olnud.
- 27) Luce, Wahrh. und Muthm. 21.
- 28) Kruse, Urg. 117.
- 29) Tacituse kirjad 40. peatükk.
- 30) Redinid (Redinai) elaswad Dünaburgi ümber Kuuramaal.
- 31) Herthus ehk Hertha=Erde (maa) Läti keeles Semme.
- 32) Mone, Geschichte des nordischen Heidenthums 1822, Lija II. 886.
- 33) Creuzers Symbolik Leipz. 1822 II. 190.
- 34) Creuzers Symbolik V. Tafel III, fig. 12. Kruse, Necroliv. Skandinawia ja ka Keltide templikohad on meie linnamägedega ühe sugused. Strinnholm, Wikingszüge V, 27.
- 35) Parrot, Liven, Lätten und Ehsten I. — Pott, Etymologische Versuche XXXIII. Wiedemann, Leben der Ehsten 414. 413.
- 36) Supel, Topographische Nachr. II.
- 37) Strinnholm, Wikingszüge I. 258. Eisen, Ennemuißted kujud 38. Inland 1861 nr. 5. Schlözer, 438.
- 38) Holzmaner, Osiliana II, 64, 68.
- 39) Verhandlungen d. g. estn. Gesellsch. II, kogu 3. 62.
- 40) Holzm. Osil. II, 67. Kalewip. IX, 461. Hurt, Wana kannel II, kogu 253—256.
- 41) Siärne, Liimi, Cesti ja Lätimaa ajal. 40.

- 42) Bömibig, Verhandl. d. g. estn. G. II, 3. —
Kreuzw. Verhandl. V, 4. 53.
- 43) Kreuzwald, Verhandl. d. g. estn. G. II, 3. 61.
- 44) Herodat, waata „ust“. — Strinnholm, II, 27.
- 45) Kalewipoeg XV, 552, XVI, 1047. XIX, 481.
Kreuzwald, Über den Charakter, Verhandl. II,
3, 47. — Wiedemann, Leben der Ehsten.
413. Supel, Topogr. Nachr.
- 46) Holzmayr, Dsil. 74. — Wiedemann, 409
— 417.
- 47) L. S. 15, 3. 26, 7. Nyenstädt, cap. 3. —
Holzmayr 74.
- 48) Schefferus, Lapponia. cap. 7. — Strinnholm,
Wikingszüge I, 259. Eisen, Emmemuisjed kujud 39.
- 49) L. S. I, 10. Pabst, Emma rediviva 10 ja 24.
- 50) Adam Bremensis, De situ Daniae p. 94.
- 51)
- 52) See oli wistist Skitide ohwerdamise wiis, sest
Herodat räägib siin Melanchlänidest.
- 53) L. S. 24, 5. Knüpffer, Inland 1836 nr. 22,
23 ja 31. Scriptores rerum livonicarum II. lk. 675.
- 54) L. S. 30, 4. Arndt, Diefl. Chronik I, 165, § 3.
- 55) Müller, Sagabibliothek, Torfaeus, Hist. Norr.
II. Schefferus Lapp. cap. 7.
- 56) Tacitus, Germ. 45.
- 57) L. S. 30, 4.
- 58) L. S. Gruber 77 ja 137.
- 59) Sealsamas 55, 51, 155.
- 60) Beste, Rahwalaulud I.
- 61) Wooda tähendab wistist Wöhandu ehk Wöo jöge.
Kruise, Urgesch. 34 paneb Wooda Pitne ümber

Armas Pifne. Bertrami järele tähendab Woo ehk hoo jõewaimu, Ilmatar 265.

- 62) Gutslaff, Kurzer Bericht v. d. falsch heiliggehaltenen Wöhandu, Rosenplänter, Beitr. 11.

Pühad.

- 1) Gesträsed mõõtsivad oma aega taewa kuude järele. Ka see näitab, et nad taewatundmises mitte wäga madala järje peal ei seisnud.
- 2) Недѣля. Wene keeles.
- 3) Freyjurdag — reedi. Laujardag — laupäew. Laupäewa armab Fählmann sõnast laduma (ladu ehk laopäew) tulnud olema. Verhandl. der gel. Ghsfn. Gesellschaft I, Heft 1, 40. — Scriptorum rerum Livon. II. 684.
- 4) Kes wana sarnikuga ühendusesse tahtis astuda, see pidi seda neljapäewa õhtutel tegema. Neljapäewa õhtutel mindi raha auku kaewama, walmistati puuki, pisuhända jne. ning käidi kosjasgi. Kosjakäik neljapäewal on tänini alale jäänud.
- 5) Luce, Wahrh. und Ruthm. Saaremaal peeti hiljuti veel neljapäewa õhtul püha, kus torupilli puhuti, kiiguti ja muul wiisil lõbu otsiti.
- 6) Mamal pool, waata Hariduse seis, tähen. 38).
- 7) Jung, Sitzungsber. d. g. e. G. 1880, 36.
- 8) Kreuzwald, Über den Char. d. c. Mythol. Wiedemann, Leben d. Ghsfn 366. Inland 1852, 950. Einhorn, 58. Hiärne, 37.
- 9) Kreuzwald, Verhandl. d. g. e. G. II, 3. anne.

- 10) Siin on Uku mõista, sest tema oli toonela vägem walitseja. Bertram, Ilmatar.
- 11) Boecler, Der Ehsten Gebräuche 93.
- 12) Sealsamas.
- 13) Kreuzwald, Über den Charakter der estn. Mythologie, Verhandlungen II, Heft, 3, lk. 45—47. Kalewipoeg I, 845. II, 501, 546. III. 333, 702. V 745. IX 584. XI 452, XVI 899, XVII 846, XIX 579. Peterjen, Finnische Mythol. Castrén, Finnische Mythol. Bertram, Ilmatar 260. Holzmayer, Dsil II, 9. Wiedemann 444. Neus, Mythische und Mag. Lieder 63.

Hariduse seis.

- 1) Truusmann, Kust ja kudas algab Gestl. ajalugu? Oma Maa 1887, 203. — B. Brackel, Mittheilungen aus der livl. Gesch. II, 341. — Strinholm, I, ja II.
- 2) Wulstani reisi kiri, waata furnute matmine.
- 3) Grewingk, Das Steinalter der Ostseeprovin. ja Sitzungsberichte 1876, 87. Kruse, Necrolivonica. Hausmann, Olewit 1892 nr. 8. Müller, Der ugrische Volksstamm I, 345, ja II. 382.
- 4) Bähr, die Gräber der Liven, lk. 17. Grewingk, Sitzungsber. 1876, 100. Kruse, Necrolivonica.
- 5) Einhorn, Revorm. gent. lett. cap. 6. Boecler, Der Ehsten abergl. Gebräuche 23. — Luce, Wahrh. und Mythm. ütleb, et Saarlased weel selle aastasaja hakatusel furnutele sööki ja tarwilisi

- asju, nagu nõela niiti jne., hauda ühes pannud.
I. 3. lk. 352.
- 6) Brackel, Mittheil. II, 2343.
 - 7) Kalewipoja mõõk VI. 399—442. Müller, der ugr. B. I, 180.
 - 8) Suta kuldne filmawari (Türgenstein, Suta eeskõne), taewas kuu ja tähtedega (waata loomise lugu).
 - 9) Fählmann, Wie ist der heidnische Glaube der Estn. beschaffen? Blumberg, Kodumaa tundm.
 - 10) Selle warju läbi wõis Suta neitsi kadunud õnne nii elawalt oma mälestusesse nõiduda, nagu elaks ta tõeste nende sees. Ka headele inimestele laenas Suta oma kuld filmawarju õnne uuesti ära elamiseks.
 - 11) Kõik meistrid nimetatakse sepa nimega: puusepp, raudsepp, kingisepp, kuldsepp, rätsepp, tõllasepp, müürisepp, lufusepp jne.
 - 12) Kruse, Necroliv. — Grewingk, Steinalter. Ledebur, Über die in den balt. Ländern in der Erde gefundenen Zeugnisse eines Handelsreisenden z. Zeit der arab. Weltherrschaft, Brl. 1840.
 - 13) Holzmayer, das Kriegswesen der alt Defeler.
 - 14) Sued, die Bauerburgen, teab, et neid 50 aasta eest juba 60 nimetada. Selle aja sees on wähe-
malt 40 juurde leitud.
 - 15) Saal, Bambola 15. Kruse, die Burg Sonntagana, Sued, die Bauerburgen, Brackel, Mittheil. II.
 - 16) L. S. 14, 8, 9. 15, 3.
 - 17) Brackel, Mittheil. II, 344. — Oewis, 1882, 14.

- 18) L. S. 7, 1. 15, 1. 18, 8. 30, 1. Kalewipoeg
käis Islandi saarel XII. 678,
- 19) L. S. VII, 2. XV, 1. XIX, 1, 2, 5.
- 20) L. S. 15, 3.
- 21) L. S. 18, 2 ja 5.
- 22) Musturweg. Kruse, Urgesch. 402—405, 412—418.
- 23) Düna jõge mööda mindi kuni Dneperi halli-
kateni ning sealt mustamerde. Kerged sõiduriis-
tad kanti maad mööda ühest jõesst teise. Leine
kaubatee käis Neema ja Wolga jõe kaudu.
- 24) Fõnitšia rahwas (Kruse, Urg. 60—72), Greeka
r. (Kruse 212—308) ja Rooma r. (Kruse
308—402).
- 25) Need rahwad kauplesiwad wahetamise teel.
Nyensstädt kap. 3.
- 26) Theodorich Suur saatis Geshlastele kallid kingitusi
(waata muinasajalugu) ning töötas nendega sõb-
ruses elada, mis ta saadikutele kirjalikult kinnitas.
Ka tema ülemate ametnikkude seas oli Tschudi
fugust mehi.
- 27) Cassidori kiri Geshlastele, waata allpool.
- 28) L. S. 14, 10.
- 29) Adam Bremensis. De situ Daniae 77.
- 30) Arndt, Livl. Chronik II, 177. Torfaei, His-
tor. Norw. I, 2 jagu 158. Käis topitud looma
nahad hõbedaga. L. S.
- 31) Schefferus, Lapponia cap. 57. Biarma jumala
kujul kuld kaus kuld rahaga süles ning kaelas
kuld keed. Strinholm I, 258. Das Inland,
1861.

- 32) Kelch oli õpetaja Gestimaal, pärast Tallinas, kus ta 1710 katku kätte ära suri.
- 33) Tema Liivima kroonika 22. Amelung, Rev. Zeitung 1881 nr. 183 ja 184.
- 34) Olewiku Laewa kaart ja Olewiku lisa 1885.
- 35) Luce, Wahrh. u. Muthm. 104.
- 36) Olewiku lisa 1888, 166. Wiedemann 337 tunni 342.
- 37) Aastal 493, waata all pool.
- 38) Supel Topogr. nachrichten III. 366. Rußwurm Sibofolke II. 167—179. Hartmann das vaterl. Museum lk. 168 tahmel VII, Verhandl. d. g. e. G. Bnd. VI. Stein, Sitzungsberichte der Berliner G. für Antropologie 1879 lk. 340—342. Sildebrandt sealsamas 1880, 159—160. Steida Siz. ber. d. g. e. G. 1880, 32—36 ja 1881, 127—130. Amelung, Sealsamas 154—171 j. n. e. Wiedemann 463.
- 39) Siärne 49. Monum. Liv. ant. I.
- 40) Amelung, Sitzungsber. 1881, 163.
- 41) Faulmann, Illustrierte Geschichte der Schrift 219.
- 42) Amelung, ülem kooliõp. Tartus.
- 43) Kruse, Urgesch. 184.
- 44) Gutschlaff, Kurzgefaßte Anleitung zur Estn. Spr. 14.
- 45) Kruse, Urg. 495. Tema oli üks nendest, kes kõik mõraste poolt tunnistas tulnud olema, mis Gestiaste juures kõige wähematgi waimu ärkust awaldas. Oma otsustamises ei olnud ta ka

mitte õige kohtumõistja. Tema nõuu paistab wälja, kui meie Theodorich Suure kirja ta ümberpanekuga wõrdleme. Seal peab ta omale wõltsimist süüks anda lastma. Wõrdle tema ümberpanekut tema Urgesch. ja Rutenbergi tõlkega selle ajaloo sissejuhatuses!

- 46) Supel, Topogr. Nachr. II, 164.
- 47) Siärne 49, Mon. Liv. antiquae I.
- 48) Amelung, Sitzungsber. 1881, 156.
- 49) Amelung, Neue Dörpt. 3. 1878, nr. 68 ja Rev. 3. 1881 nr. 183 ja 184.
- 50) Amelung, Sitzungsber. 1881, 166.
- 51) Supel, Topogr. Nachr. II. Olewik, 1892, 14.
- 52) Castrén oli tähtjas Soome wana aja uurija, millest ta ka palju on kirjutanud.
- 53) Eisen, Oma maa 1887' 332—335.
- 54) Aspelin on oma Siberi reisidest ja uurimistest terwe raamatu kirjutanud: Suomalais-ugrilaisen Muinaistutkinon Alkeita.
- 55) Rosenplänter, Beiträge zur gen. Kenntniß der estn. Sprache.
- 56) Reus, Magische u. Mytische Lieder.
- 57) Eisen, Kuulsad mehed I.—III.
- 58) Sealsamas.
- 59) Runder, Kalewipoeg, Gesköne.
- 60) Bertrami kõne õp. E. seltsis.
- 61) Leo Meyer, Sitzungsber. 1885, 2.
- 62) Surt, Wana kannel I. kogu, Sissejuhatus.
- 63) Aruanded Wanawarast Olewikus ja Postimehes.
- 64) Surti üleüldine aruanne.

- 65) Meyer, Sitzber. 1890, 6.
- 66) Surt, Olevif.
- 67) Surt, Olevif.
- 68) Kruse, Urg. 184.
- 69) Wanemuise laul, Blumberg, Kodumaa tundmine Grenzstein, Eesti lugemise raamat II.
- 70) Läti S.
- 71) Bourbig, Verh. d. g. Ehstn. Gesellschaft, Saal, Wambola 258.
- 72) Wiedemann, Leben der Ehsten 372.
- 73) Wiedemann, 379.
- 74) Waata täh. 6 Jumala teenistus.
- 75) Schlözer, Allg. Nordische Gesch. 455.
- 76) Strinholm, Wifingszüge I, 259.
- 77) Orvar-Oddz Saga, cap. 27. lk. 33.
- 78) Kalewipojas ja Eesti muinasjuttudes on nõiad ikka arstid. Waata ka ajakiri Geist und Herz III. Bnd. lk. 16.

Muinas ajalugu.

- 1) Greeklaste ajalugu algab kangelastega, nagu meie Kalewipoeg, Tõll ja kaval Hans, nõndasama Rooma ja teiste kuulsate wana aja kultura rahwaste ajalugu.
- 2) Valk, Quellen zur Geschichte.
- 3) Saxo Gramaticus, Petrus Olai, Joh. Magnus.
- 4) Strinholm Wifingszüge, Staatsverfass. und Sitte der alten Scandinavier I. raamat, Müller, der Ugrische Volkstamm. I. 397.

- 5) Baata muinaslugu. Dälin, I, 296. Rühß, Edda.
- 6) Strinnholm, I, 218. Koeppen, Nordische Mythologie 54—77, 98,—103. Bergmann, Uleülbine ajalugu II, 40, 107.
- 7) Siärne ajaraamat ulatab 1639. aastani.
- 8) Brandise ajaraamat ulatab 1606. aastani.
- 9) Kelchi, ajaraamat ulatab 1706. aastani.
- 10) Gadebusch, Tannau, Friebe, Richter, Kutenberg jne.
- 11) Dahlmann, Geschichte von Dänemark I, eeskõne 12.
- 12) Journandes, de Rebus Geditis cap. 4.
- 13) Schaffarik, Nord. Alterthümer II, lk. 667.
- 14) Sulas, Sardonius, Nithanarit, Eldewaldus, Marcomir, Menelach ja Aristarch.
- 15) Grimm, Deutsche Ruinen lk. 39—47. Schlözer, Allgem. Nordische Geschichte, 572—618.
- 16) Grimm, Deutsche Ruinen 35.
- 17) Müller Über die Blüthe und den Übergang der Isl. Geschichtsschreibung. — Petersen, Umfang u. Wichtigkeit der altnordischen Litteratur. Mõlemad kirjad on Daani kuningliku pöhhamaa wana ajaloo feltsi toimetustes ära trükitud 1835 ja 1839.
- 18) Ajaloo kirjutajad Müller, Rask, Rasku, LinnMagnusen, Sjørjen, Krug, Strinnholm, Seijer, Köppen, Lindfors, osalt ka Karamsin ja Emers.
- 19) Tuletame meelde, misjuguuste muinasjuttudega algawad Greeklased, Roomlased oma ajalugu!

- 20) Kruse, Urgesch. 378.
- 21) Saxo Grammatikus, Johannes Magnus jne.
- 22) Kruse, Richter jne.
- 23) Daani kuninglik pöhhamaa wana aja uurimise selts, on prof. Rafni julest 65 poognat paksu raamatu Amerika ajaloost enne Kolumbust wälja annud. Tema nimi on: Antiquates Americanae ja räägib, mis Am. enne Kolumbust teada oli. Bergmann Üleül. ajal. II, 39.
- 24) Hermann, G. R. S. peetud kõne 4. jan. 1892.
- 25) Brandis, 17, Mon. Liv. ant. III.
- 26) Siärne, 50, Mon. Liv. ant. I. ütleb Johannes Magnuse järele nõnda, aga Herwarari Sage lk. 83 tõendab, et Odin kelle nimi ka Sigi olnud, selle linna Rooma keisri Augustuse ajal ehitatud.
- 27) Gadebusch, Livl. Geschichtsschreiber lk. 54. Jakob Gislonis Chronologia Magna paneb jeda Abrami aja sisse.
- 28) Brandis Chronik 17.
- 29) Nestui, Haesti ehk Gesti rahwast peawad mõned õpetlased Läänemere rannal elawate rahwaste üleüldiseks nimeks, ja mitte praegusteks Gestlasteks. Dahlmann, Forschungen auf d. Gebiete d. Gesch. 427.
- 30) Brandis, Chronik 18. Siärne, Ghist, Liv-, u. Lettland. Geschichte II.
- 31) Gestlaste seas on Liwlasted Kuurlased, siin ka Ulmerugid (taga Peipsilased) mõista. Gruber

ja Arndt, Diefl. Chr. 127 peawad Ulmerugi-
sid Nowgorodlasteks, niisama Napiersti Siärne
ajaloo juures. Truusmann, Oma Maa 1887
arwab, et taga Peipsi praeguse Nowgorodi ümber
enne selle linna asutamist Gesti sugu rahwad
elasiwad. — Dalin (Rootsi ajalugu. I, 227)
peab Ulmerugi maaks seda maatükki mis Peipsi
ja Laodoga järwe wahel on. — Schlözer,
Allgem. Nordische Geschichte II. 503, peab teda
Gesti maaks, kuna Siärne seda Preisi maaks
loeb.

- 32) Joh. Magnus, Mon. Liv. ant. III, 19.
- 33) Waata tähend. 31.
- 34) Journandes, Mon. Liv. ant. III, 20.
- 35) 1431 aastat enne Kr. ja 876 pärast wee upu-
tust, Albert Kranz ja Jakob Gislomis Chronol.
- 36) Strelow, Gotländ. Chronik ja Siärne II.
50, panewad Rapti ja Augisi wahele weel Sell-
mali, kes 2579. aastani walitsenud.
- 37) Sootlased oliwad sel ajal kabe kuninga all.
Beriko ajal lahkus üks osa kodumaalt ja asus
Ulmerugi maale elama.
- 38) Siärne, 68, Monum. Liv. ant. I.
- 39) Brandis, 23 Mon. Liv. ant. III.
- 40) Siärne, 68.
- 41) Kruse, Urg. 426, paneb selle 2. kristliku aasta-
saja sisse.
- 42) Sago. — Babst, Bunte Bilder I, 3—15.
- 43) Sago kirjutab Sumbulus, Babst, Bunte Bilder
I. Wist on siin Ladina löpp.

- 44) Pabst, Das Inland 1855, nr. 12, 14, 18, 19.
- 45) Sary, II. 12. Wistist oli Weresõbruse joomine
 fiin niisamasugune nagu Herodot, cap. 70,
 Skiiitidest räägib. Nemad jõiwad werega segatud
 weini.
- 46) Waata töö ja teenistus tähend. 50.
- 47) ajaraamat 13 ja Olai 79. Sel wiisil on ka
 Wenelased 946 Korsteni linna (Karamsin I) ja
 Skandinawlased ühe Sitfilia (Struleson II, 62)
 ära wõitnud.
- 48) Orientalia regna (Olai 82).
- 49) Sary 13, Olai 80).
- 50) Brandis 24.
- 51) Brandis 25.
- 52) Praegune Riidalia.
- 53) Sary 26—29. Tema walitsuse hakatus on
 Kruse arwamise järele 248. aastal pärast Kr.,
 kuna Sary ja Magnus teda maailma loomise
 3060. aasta sisse panewad. Brandis 27, Si-
 ärne 35.
- 54) Petrus Olai 82.
- 55) Brandis 28.
- 56) Olai 116, wõitis Cestlased ära.
- 57) Johann Magnus 123.
- 58) Joh. Magnus 156. Brandis 29. Siärne 54.
- 59) Oberi jõe ääres Preisimaal elaw rahwas, Das
 Inland 1853, 23.
- 60) Sary järele 234. Kruse (Urg. 434) paneb seda
 umbes 6. aastasaja sisse. Brandis 34.
- 61) Sary 133 nimetab teda rex Orientalium. Som-

miku rahwas (orientales) oli Gesti rahwas ja ei wõi mitte lahutatud saada nagu Parrot oma kirjas (Siimen, Lätten, Gesten lk. 219) teeb. Waata Kruuse Urg. 431, täh. 4.

- 62) Brandis 31, 170 lepingu osalist.
- 63) Ingrimaa praegune Peterburi, Piikwa, Witebski ja Nowgorodi kuberm.
- 64) Olai 85 ja Kruuse, Urg. 432. täh. 4. Prongsist kaela rõngaid, ussi, nägu, pleki ja kellusestega on meie maal Sagedaste haudadest leitud. Kruuse, Necrolivonika, Tab. 3, 36. 4, nr. 27, 8.
- 65) Tema nimi on kõikum, igamees kirjutab teda ise wiisi. Kord on ta Starkater, siis jälle Starkotter, Starkodder, Starkather, Starkad ja Rootslaste juures Sarkadr, Störkuttr, Thorgöter, Skorde (Heimskringla I, 448 Cap. 46) Storchater (Brandis 34) Starchatherus (Hiärne 756). Saxo 154 ütleb, et ta isa Stonwerk Gestlane oli, Hiärne 56 peab ka teda Gestlaseks, kuna Kruuse teda nime kõla järele Rootslaseks peab (Urg. 432 täh. 5). Tema nime wäga kõikum kirjutamise wiis on juba ise tunnistuseks, et ta nende rahwaste kangelane ei wõinud olla, kes temast kirjutasiwad, sest siis oleksiwad nad tema nime selgeste teadnud. Tema teod tunnistawad waprust ja ühtlasti ka tarkust ning sellepärast wõis ta nimi niisama sõnaga tark algada, nagu suur Lõll ehk kawal Hans selle sõnaga, mis nende omadus oli.
- 66) Saxo 154—236 kirjutab temast wäga palju

ning ta ulatab niisama mitme aja fiske nagu Greflaste Heralles. Seda seletab meie aga Rootsi ajaloo kirjutaja Dalin (Geschichte S. v. Schweden I, lk. 275 täh. k. ja 353 täh. z.) nõnda ära, et faks selle nimelise kangelase olnud. Esimese Starkaderi pojapoeg olnud jälle Starkader ning nõndasama kuulus. Sel wiisil tulla, et tema nimi ligi 200 aastat ajaloos ette tulla. Hiärne, 75. Dahlmann I, 17.

- 67) Sago, 154, Brandis 34, Hiärne 56, Karamsin I, 215 täh. 24. Voigt I, 380 täh. 2. Rutenberg, 12.
- 68) waata täh. 66.
- 69) Sealsamas.
- 70) Kruse arwab 550. Journandes 23. aastal peale Kr.
- 71) Theodorich mõtleb siin wistist Tacituse peale.
- 72) Tacitus (Germ. 45) kirjeldab nii: Seda wõib eemalt näha, et see puusahwt on, et sest putukad ja lendawad loomakesed paistawad tema seest wälja. Mina usun, et neil saartel ja maadel õhtus niisamasugused uhked metsad ja hiied on, kui kangel hom. maal, mis kallist suitsu ja balsami wälja higistawad. Puude sahwoti kitsub päike wälja, jookseb sulast merde ja torm wiib ta teise kaldasse.
- 73) Caracalla ajal (211—217) oliwad Stiitid (Xshudid) ja Germanid Rooma keisri teenistuses. Caracalla nimetas neid oma lõwideks, andis neile oma maajas ja riigis kõige paremad

ametid ja kõneles nende rahwaste saadikutega ilma teiste juures olemiseta. Kui Gootid pärast Rooma linna ära wõitsiwad, siis oliwad ka Skirrid ja Herulid Läänemere maalt nende seas. Skirrid ehk Hirrid oliwad aga praegused Harju- lased, waata Hiärne 11 ja Schlözer, Allg. Nord. Gesch. 116, 6.

74) Dio, cap. 78, lk. 891.

75) Herulid oliwad Lätlaste esivanemad, Hiärne, 76, Kruse, Urg. 130, Schlözer, 347, 352.

76) Waata täh. 73.

77) Brandis 37.

78) Hiärne 59 ütleb: Daani ajaraamatute kirjuta- jad panewad seda 366. Rootsi omad aga 438. aasta sisse pärast Kr. Brandis (67) wõtab 454 aasta, Kruse (436) jälle 580.

79) Inglinga Saaga, cap. 36.

80) Bunge, Archiv IV, 146.

81) Matsalu lahes, Bunge, Archiv IV, 147.

82) Torfeus, Hist. Norr. 545—565, Kruse 590.

83) Inglinge Saga, cap. 38. Röppen, Nord. Mythol. 231.

84) Torfeus 565—580, Kruse 590—625.

85) Sago 288, Kruse 442.

86) Nestor, 860—862. aastast.

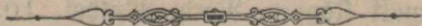
87) Kruse, Urg. 450—462. Schlözer 544. Kohu- usk- ruis ja ruisika mehed, Rusi papa, Olewif 1890.

88) Linnake Pihkwa ja Petseri wahel.

89) Kruse, Urgesch. 446.

- 90) Kruse, Urgesch. 463.
- 91) Sinine maja uss oli õnne andja, Olewik 1890, 38. Holzmayer, Heiliggehaltene Thiere.
- 92) Olewik 1890, 28, 29, 38, 43, 1891, 46. Sitzungsberichte 1890, 88.
- 93) Nestor 907. aastaks.
- 94) Sealsamas.
- 95) Seda tunnistawad meie maalt leitud Arabia, Egiptuse, India wanad rahad, ehted, muschlid jne. Kruse, Urg. 475. — Gerbhardi, Geschichte der Dänen I, 449.
- 96) Nestor, 907—912.
- 97) Nestor, 980.
- 98) Kruse, Urg. 479, Nestori järele.
- 99) Heimskringla, cap. 62, ff. 447. Heimskringla (Ilma kreis) on fogu muinaslugusid Norwégi muistsetest kuningatest, Müller, Sagenbibliothek III, 398—413, Köppen, Nord. Mythel. 131. Ynglinga Saga cap. 5.
- 100) Saga of Olafi Tryggwesyni, cap. 5.
- 1) Ynglinga Saga, cap. 59. Saga üle räägib pikemalt Köppen, Nord. Mythol. 103—135.
 - 2) Torfaei, Hist. Norveg. II, 158.
 - 3) Kranhals, Universitâts-Baumeisters Nachrichten, Dorpat 1837.
 - 4) Kruse, Urg. 484, täh.
 - 5) Bremeni Adami kiriku ajalugu I, cap. 50.
 - 6) Liljegren, Swenskt diplomatar I, 1, 3, 7.

- 7) Bremeni Adam II. cap. 30. Ditmar 352.
- 8) Kruse, Necrol. Lisa D. II. 8—10, 13—15 ja 17—18.
- 9) Duisberg, Geschichte des Deutschen Ordens.
- 10) Kruse, Urgesch. 507 ja tema Necrolivonica.
- 11) Bremeni Adami 58.
- 12) Kuuramaad on kaua aega saareks peetud.
- 13) Koerfoonuka jutud on wistist ahwidest tulnud, mida meresõitjad Ameerikas nägid.
- 14) Bremeni Adam 59.
- 15) Saxo, 215. Nestor ei räägi sellest aga oma ajaraamatus midagi.
- 16) Nestor 1113.
- 17) Kruse, Urgesch. 519.
- 18) Kruse 520.
- 19) Päikese wajutus, Brinkenmaeier, Chronol. 376.
- 20) Bunge, Urkundenbuch II. 7. Brandis 43.
- 21) Sealsamas.

Suuremad trüki wead.

Lehekülg	8 rida	19	Continuation.
"	15	"	24 Korfarid.
"	18	"	14 Filimar.
"	18	"	16 Signe.
"	20	"	14 Sigurd.
"	22	"	5 a. 3 aastane rahu.
"	52	"	17 kestmine wägi kabe tiiwaga.
"	55	"	13 ölepöletamise ja ned.
"	56	"	8 a. kuldkarika täis kulda hoidnud.
"	95	"	13 Ravennas.
"	97	"	4 Sengallid.
"	102	"	2 a. Sadingi.
"	116	"	17 Sumala õige nuhtluse käest.
"	146	"	17 Bannerowile.
"	216	"	7 a. Bretanni.
"	232	"	3 a. Pärsia kuninga Xeryese wastu.
"	234	"	2 Castra.
"	238	"	5 Heimkringlast.
"	241	"	19 die Quellen und Realien.
"	241	"	5 a. Bogulibel.
"	242	tähendus	28 Kreuzwald arwab selle sõnast Hiigla maa — suurtemeeste maa — tulnud olema.
"	252	"	42 Bourbig.
"	252	"	51 L. S. 12, 6. Adam Bremensis p. 94.
"	256	"	18 Kalewipoeg käis Islandi saarel XVI, 678.

